ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

1

Р А

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 4 (337), April, 1976. Vol. XXIX

Головний Редактор Григорій Драбат
Розділ «Література і Мистецтво» редагує Леонід Полтава

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF. Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1976-ий РІК

Країна	*Річна передплата*	*піврічна передплата*	*квартърічна передплата*	*окреме число*
Австралія	*20 дол.*	*10 дол.*	*6 дол.*	*2 дол.*
Австрія	*300 шіл.*	*150 шіл.*	*80 шіл.*	*30 шіл.*
Аргентіна	*500 пез.*	*250 пез.*	*130 пез.*	*50 пез.*
Бельгія	*600 б.фр.*	*300 б.фр.*	*160 б.фр.*	*60 б.фр.*
В. Британія	*8 ф.*	*4 ф.*	*2,20 ф.*	*80 п.*
Канада	*25 дол.*	*12.50 дол.*	*7 дол.*	*2.50 дол.*
США	*25 дол.*	*12.50 дол.*	*7 дол.*	*2.50 дол.*
Німеччина	*50 нм.*	*25 нм.*	*15 нм.*	*5 нм.*
Франція	*80 фр.*	*40 фр.*	*25 фр.*	*9 фр.*
Швеція	*100 кор.*	*50 кор.*	*30 кор.*	*10 кор.*

В інших країнах — рівновартість американських долярів.
Адреси наших Заступників на стор. 3-ій обкладинки

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4 (337) **КВІТЕНЬ, 1976** **Річник XXIX**

Зміст IV-ої книжки

Проблеми національного визволення

Д-Р *ВОЛОДИМИР САВЧАК:* ПРО »ПРАВО ВІЛЬНОГО ВИХОДУ ІЗ СОЮЗУ ССР« (До 15-річчя арешту юристів в СССР) 387

Д-Р *АНАТОЛЬ БЕДРІЙ:* ДО ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ (Із творчости крайових авторів) 395

Д-Р *В. ГАЇТ:* ЕКСПАНСІЯ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ В АЗІЇ І ЙОГО ЗАГРОЗА ВІЛЬНОМУ СВІТОВІ 403

До джерел національної скарбниці

Р. *ЗАДНІПРЯНСЬКИЙ:* ГЕНЕЗА І ХАРАКТЕР ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ МОСКОВСЬКОЮ МОВОЮ (закінчення, 2) 410

Д-Р *МИХАЙЛО КУШНІР:* РОЗДУМИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ЦИВІЛІЗАЦІЮ (2) 425

На манівцях »модернізму«

Д-Р *ІГОР ШАНКОВСЬКИЙ:* ЛІТЕРАТУРНІ МОНОЛОГИ ДО ТИХ, ХТО ХОЧЕ МІРКУВАТИ (Есей третій) 437

З галерії творчости наших поетів і письменників

ЛЕОНІД ПОЛТАВА: ВОЛОДИМИР ГАВРИЛЮК — ПОЕТ І МАЛЯР 450

Д-Р *МИКОЛА М. АРКАС:* ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ (10) 455

МИХАЙЛО ЛАВРЕНКО: В ЖИТАХ ЗОЛОТАВИХ (Оповідання) 461

В. СІМ'ЯНЦЕВ: ІЗ ДНІВ ВОРОТЬБИ (Спогади) 471

О. БАЛИНСЬКИЙ, І. КРИЛОВ: »КНИГОСПІЛКА« В НЬЮ-ЙОРКУ (Документальний спогад, закінчення, 3) 481

У кривому дзеркалі

П. *ТЕРЕЩУК:* ДИВОВИЖНИЙ »РЕВУС« ПОЛЬСЬКИХ ФАЛЬСИФІКАТОРІВ (З приводу однієї »історичної« праці, 8) 490

Огляди нових видань

Ю. Д.: ЦІННА СТУДІЯ З ДІЛЯНКИ СИМОНЕНКОЗНАВСТВА 502

ОКСАНА КЕРЧ: »ПАТЕТИЧНА СОНАТА« МИКОЛИ КУЛІША АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ 505

З НОВИХ ВИДАНЬ (*М. Климишин:* »В поході до волі«, *Богдан Казанівський:* »Шляхом Леґенди«) 507

ЛЕСЬ ОЛЕКСАНДЕР: ІЗ ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ 509

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« 512

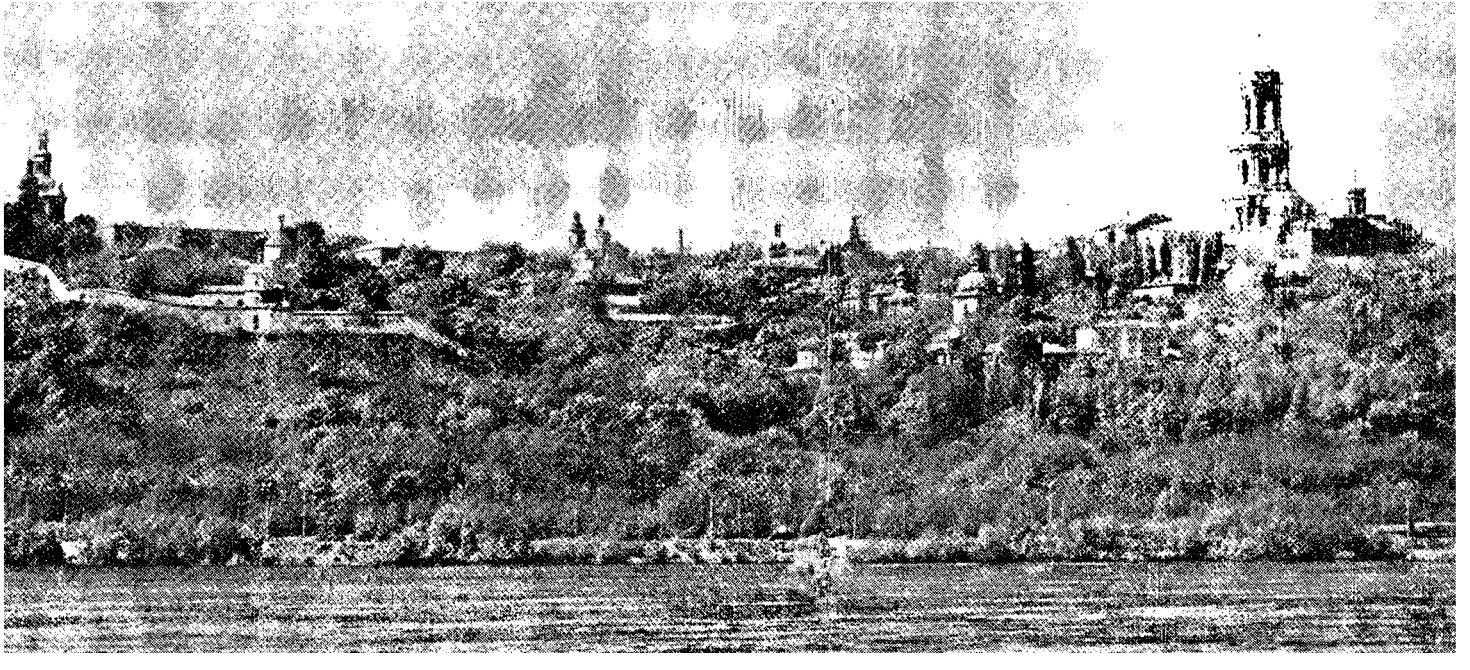

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИЗВОЛЕННЯ

Володимир САВЧАК

ПРО »ПРАВО ВІЛЬНОГО ВИХОДУ ІЗ СОЮЗУ ССР«

(До 15-річчя арешту юристів в УССР)

I

»За кожною із союзних республік зберігається право вільного виходу зі Союзу«1.

В січні 1961 року в Україні таємно зникло семеро людей, з яких троє мали закінчений юридичний факультет Московського і Львівського університетів, а чотири були членами КПСС чи пак її регіонального відділення, що в Україні називається КПУ. Всі вони переважно молоді віком (народилися між 1923 і 1935 рр.), походили із селянських родин і з усіх земель України, від Лемківщини й Підляшшя почерез Львівщину аж до Чернігівщини.

Про їх зникнення ходили по Україні різні глухі й непевні вістки і тільки через 5 років із режимного концтабору Потьми, Мордовської АССР, надійшла вістка, що вони відбувають там свое довготермінове ув'язнення. Згодом на Захід продісталися точніші матеріяли їхньої »судової справи...«, з яких громадськість дізналася, що 20-го травня 1961 року т. зв. судова колеґія у кримінальних справах Львівського обласного суду на закритому судовому засіданні »розглянула справу« тих сімох »злочинців«, обвинуваченых і суджених »за зраду батьківщини«, за створення підпільної організації — Української Робітничо-Селянської Спілки (УРСС), яка мала за мету — як сказано у вироку суду — »відірвати Українську РСР від Союзу РСР і створити так звану Самостійну Україну«.

Вирок, як відомо, був жорстокий. Лук'яненка Лева Григоровича засуджено на розстріл, Кандибу Івана Олексійовича — на 15 років ув'язнення, Віруна Степана Мартиновича — на 11, а Луцькова Василя Степановича й Лібовича Олександра Семеновича — обидвох на 10 років позбавлення волі. Двох останніх — Боровницького Йосипа Юліяновича й Кіпиша Івана Захаровича, які в УРССпілці жодної участи не брали, а тільки читали й переховували її програму (чи, радше, проект, як це вияснював Лук'яненко), засуджено на дещо менші терміни позбавлення

1) Поданий угорі текст 26-го пункту »договору про утворення Союзу ССР« із 30-го грудня 1922 року взятий дослівно із збірника документів за 1917-1923 рр., виданого в 1966 році в Києві видавництвом »Наукова думка« під заголовком »Українська РСР на міжнародній арені«. Той текст був згодом повторюваний в усіх конституціях СССР і УССР, але по своїй суті він е міжнародним договором, а не тільки конституційною ласкою.

волі. Пізніше т. зв. Верховний Суд УССР злагіднив вирок Львівського суду тим, що замінив смертну кару Лук'яненкові на 15-річне ув'язнення, а Кіпишеві й Боровницькому кваліфікацію із »зради батьківщини« замінено на »антирадянську агітацію і пропаґанду«, у зв'язку з чим кару знизили з 10-ти на 7 років кожному. Касаційні скарги Кандиби, Віруна, Луцькова й Лібовича той суд »залишив без задоволення«.

Ми вважали доцільним і потрібним пригадати цю, в основному вже всім відому, справу »юристів« не тільки у зв'язку із своєрідним »ювілеєм«, а ще й з інших причин, про які пишемо далі.

II

»При таких условиях очень естественно, что »свобода выхода из Союза« *окажется пустой бумажкой*, неспособной защитить российских инородцев от нашествия того *истинно русского человека, великороса-шовиниста*, в сущности подлеца и насильника, каким является типичный русский бюрократ . . .«

Вищеподаний текст не вийшов з-під пера якогось »буржуазного націоналіста«, що його слід було б післати до мордовських концтаборів чи до психіятричної »лікарні«-в'язниці, а з-під пера самого »великого« (як »великими« були Петро І-ий і Катерина ІІ-га!) батька теперішньої совєтської імперії — Владіміра Ільїча Леніна, і становить частину диктованих ним у днях 30-го і 31-го грудня 1922 року трьох записок на тему національного питання та проєкту Сталіна про т. зв. »автономізацію« територій, заселених націоналами чи »инородцами«.

Оці записки (дехто називає їх »ленінським завіщанням«[2]) були суворо засекречені та зберігалися під »сімома печатями й сімома замками« вже після смерти Сталіна, аж до ХХ-го з'їзду КПСС у 1956 році, на якому їх відчитали, а згодом опублікували в 9-му числі журналу »Коммунист« (стор. 22-26). Тепер вони вже надруковані у 5-му виданні творів Леніна (том 45, стор. 356 і чергові), звідкіля і взято ту частину, яка стосується до нашої теми. Слід додати, що в солідному (щодо кількости сторінок — їх майже 1,500) двотомнику п. з. »В. І. Ленін про Україну«, випущеному в 1969 році »Видавництвом політичної літератури України« (тепер уже й це видання давно »зникло« із книгарень!), знайдете на 654-655 стор. другого тому тільки другу з черги »записку« із 31-го грудня 1922 року, але нема ні першої записки із 30-го грудня, в якій власне говориться про »право виходу«, ані останньої, третьої, із 31-го грудня 1922 року. В кінцевій частині цієї першої записки Ленін висловлює побоювання, чи »ми«, мовляв, застосували достатньою мірою засоби для того, щоб »действительно защитить инородцев от истинно русского держиморды«, і зараз же сам відповідає: »Я думаю, что мы этих мер не приняли . . .«

2) Повний текст усіх трьох записок в англійському перекладі подає проф. Р. Пайпс у незвичайно цінній студії п. з. »The Formation of the Soviet Union«, Harward University Press, 1964. Обговорення проблеми »автономізації« і записок Леніна можна знайти також у праці проф. Юрія Бориса п. з. »The Russian Communist Party and the Sovietization of Ukraine«, Stockholm, 1960, pp. 302-304.

Відомо, що Ленін турбувався долею »инородцев« не з любови до них, ані навіть як »чесний із собою« визнавець »інтернаціонального братерства«, а з чисто тактичних міркувань, бо хотів будувати світову імперію (розуміється, із центром у Москві) й побоювався, що його »соратники«, якщо виявлятимуть зашвидко великоруський шовінізм, будуть підривати довір'я інших народів до московських держиморд і пошкодять кінцевій меті. Це видно з усіх інших писань Леніна від 1913 року, а зокрема із змісту третьої записки з 31-го грудня 1922 року.

III

Минуло повних 54 роки від часу, коли Ленін диктував свої записки-заповіщання. Відійшли в небуття не тільки Ленін і Сталін, а й усі інші кати українського народу, чи з-поміж »истинно русских«, чи з обмосковлених »инородцев«, включно з українськими яничарами, які »помагали москалеві господарювати в Україні«. Нагромадилися гори невинних жертв штучно витвореного голоду, різних тюрем й архіпелагу »Ґулаг« по всій території нової тюрми народів. Згоріли скарби української культури у книгосховищах чи в підвалах музеїв! Виростали й вимирали цілі покоління, але чад імперського думання ніяк не може вивітрити з голів не лише володарів московсько-большевицької імперії та її »суверенної« колонії під вивіскою УРСР, а й із голів т. зв. »дисидентів«, приналежних до »великоросів-шовіністів«, яких »нові царі« у Кремлі викинули на Захід невідомо з якою метою.

»Питання національної політики Комуністичної (обов'язково з великого К., — В. С.) партії опинилося ... між найгострішими проблемами сучасної ідеологічної боротьби ...«, — стверджує Л. Нагорна, одна з істориків-яничарів по тамтому боці барикади[3]. Немов би відгомоном цього ствердження прозвучали слова А. І. Солженіцина на пресконференції у Цюріху, що відбулася 16-го листопада 1974 року: »... национальной ненавистью нашу страну поджечь очень легко, она почти готова к этому самовоспламенению ...«[4]

Читаєш писання отих російських »дисидентів«, таких як Валерій Чалідзе, Ігор Шафаревич (світової слави, як висловився про нього А. Солженіцин, математик-альґебрист), Вадим Борисов чи інших чотирьох авторів, статті яких були надруковані у спритно розреклямованому збірникові »Из-под глыб«[5], »Листа вождям Совєтського Союзу« та інші позалітературні твори самого Солженіцина, »Книгу о социалистической демократии« Роя Медвєдєва або, нарешті, статті в новопосталому журналі »Континент«, п'ять випусків якого (по кінець 1975 року) дає

3) »Проти буржуазних фальсифікацій національної політики КПРС« Л.(ариса) Нагорна, Політвидав України, 1974, 196 сторінок. Авторка намагається заперечити студійні (з цього питання) твори, які появилися на Заході (цитата із стор. 8-ої).

4) »Две пресс-конференции«, видання »УМСА-пресс« у Парижі, 1975 (цитата із стор. 45 та внизу із стор. 55).

5) »Из-под глыб« (сборник статей, Москва, 1974, »УМСА-пресс«, Париж). Є в ньому по три статті Солженіцина й Шафаревича та п'ять статтей інших авторів.

багатющий матеріял до розваги й надуми, — і просто не хочеться вірити, що немає ані однієї статті, писаної »истинно русским«, із серйозним обговоренням проблем народів, силою багнетів і танків »включених« у цю найбільш анахронічну в сучасну пору монструальну імперію. Всі згадки — це або фальшива софістика, в якій усе навиворіт, або просто історична неправда, дарма, що сам Солженіцин закликає »Жить не по лжи« і виступає як пропаґатор »моральної революції«.

Серед тих »дисидентів« є багато суперечливих ідей і напрямків, скерованих на те, як уже тепер рятувати ціле людство чи, може, тільки »нашу страну«, себто розпухлу коштом інших народів російську імперію — СССР і той »250-мільйоновий народ«, себто Брежнєвський міфічний »єдиний совєтський« (російський) народ, над створенням якого наполегливо працюють російські шовіністи.

Аналізувати ці різні напрямки й ідеї »дисидентів«, більшість яких тепер опинилася на Заході, як третя »русская« еміґрація, що має повну підтримку другої та першої »білої« чи »рожевої« еміґрації, треба було б в окремій, досить обширній, статті, тому спробуймо проаналізувати тут тільки один-одинокий аспект їхніх писань — аспект, якого вони »не добачають«, промовчують або й свідомо зображують у фальшивому насвітленні. Це аспект власне національної політики не тільки теперішніх »нових царів«, а й давніших »народних комісарів« чи ще давніших царів із роду Романових, бо в цьому аспекті існує подиву гідна тяглість і переємність між ними всіма.

Почнімо від Валерія Чалідзе, народженого 1938 року в Москві, фізика й засновника (разом з Андреєм Твердохлєбовим) московського »Комітету людських прав«, самоука-юриста, якому в листопаді 1972 року кремлівські можновладці дозволили зовсім леґально виїхати до США, де йому в готелевій кімнаті висланники совєтського уряду відібрали совєтський пашпорт. Він написав книжку п. з. »Права человека и Советский Союз« (як сам подає, вона була написана на весні 1973 року), що її вже в 1974 році випустило в англійському перекладі видавництво »Рандом Гавз«[6].

У цій книзі 7-ий розділ (стор. 149-169 англійського видання) трактує »права меншин«, таких як робітників, посуджуваних за »паразитизм«, і селян-колгоспників, віруючих будь-якої Церкви чи релігії, та »права« різних національностей.

Автор визнає, що існує »націоналізм серед меншин і шовінізм у росіян«, але зараз же додає таке: »ніякої окремої національности, як виглядає, не переслідують як такої« (стор. 165), хоч у дальшому тексті він говорить і про кримських татарів чи надволжанських німців, і про антисемітизм, і про насильницьку русифікацію (стор. 167). Якщо він у своєму, відносно короткому ще житті поза Москву не виїжджав (зокрема, наприклад, до Прибалтики чи в Україну) і про дискримінацію авто-

6) »To defend These Rights« — Human Rights and the Soviet Union, by Valery Chalidze. Translated by Guy Daniels, Random House, New York, 1974. 340 pp.

хтонного населення в неросійських »республіках« мало чув, абож якщо він, як самоук-юрист, дивиться на справу тільки з погляду офіційного законодавства, то можна зрозуміти його писання як »непоінформованість« і тому інших аспектів його книжки розглядати не будемо.

Під зовсім іншим кутом треба підходити до позалітературних писань самого А. І. Солженіцина чи, очевидно, ним фаворизованого Ігоря Шафаревича, бо як один, так і другий, уже не такі молоді (перший народився 1918-го, а другий 1923-го року) і, здавалося б, мали досить часу та можливости основно передумати проблему національностей у т. зв. Совєтському Союзі.

Зокрема А. Солженіцина, який на архіпелазі »Ґулаг«-у зустрічався із представниками різних національних »потоків«, годі посуджувати за »непоінформованість« про прагнення неросійських народів, а особливо українського. Він дещо знає і про Кальнишевського — »далекого попередника Петлюри«, і про процес СВУ, про борців Української Повстанської Армії та про їхніх найближчих, які становили окремий потік »бандеровцев«, але все це в нього фраґментарне і якось вимішане такою мірою, що він не вміє (чи, може, не хоче) довести справу до логічного кінця й заговорити про віковічні змагання українського народу жити своїм власним, окремим від Росії, життям та мати власну державу.

Правда він у »Письмі вождям . . .« пропонує (але тільки у примітці, ще й до того ним самим переправлюваній) — ». . . чтобы мы сняли свою опеку с Восточной Европы . . .«, — а у статті »Раскаяние и самоограничение«, надрукованій у збірнику »Из-под глыб« (стор. 115-150), розвиває думку про необхідність каяття росіян за кривди, вчинені ними іншим народам, зокрема полякам, та про »самообмеження« російської держави до »истинно русских« теренів, але про кривди, вчинені Україні російськими шовіністами-колоніялістами від Переяслава аж до наших днів, цей великий письменник чомусь мовчить, мабуть, тому, що українці, як окрема національна й соціо-політична одиниця, для нього просто не існують.

Як відомо, визначний польський поет і публіцист Юзеф Лободовскі у статті »Солженіцин як історик і політик«[7] ґрунтовно проаналізував два вищезгадані твори А. Солженіцина і прийшов до висновку, що »коли мова про Україну й Білорусію . . ., то це порахунки між поляками, з одного боку, і українцями й білорусами — із другого. І тільки ми, між собою, маємо право домагатися взаємного каяття. Росіянам же до того — зась. Нехай не пхаються до ролі обвинувачувачів, суддів, а, особливо, сповідальників«.

А в другому місці тієї знаменитої статті, Лободовскі стверджує: »Дуже прикра справа ці спростування школярських помилок знаменитого письменника«. Здається, пора б і нашим завзятим дискутантам на тему

7) Стаття Лободовского надрукована в лондонській газеті »Вядомосьці« із 6-го липня 1975 року та в українському (дещо скороченому) перекладі в журналі »Сучасність« за листопад 1975 року (стор. 90-98). Подані цитати взято з українського перекладу.

Солженіцина навчитися розрізняти великого письменника-лавреата Нобелівської нагороди саме з літератури й уже не такого великого знавця російсько-українського питання.

Я ніде не читав про реакцію самого Солженіцина на статтю Лободовського, але мав нагоду прочитати виступ в обороні Солженіцина такого російського шовініста, як Сергєй Рафальський у нью-йоркській газеті »Новое русское слово«. Відповідаючи нібито Лободовському, С. Рафальський, для якого ні української, ні білоруської держави »никогда не было«, пропонує вже після евентуального упадку »комдиктатури« проведення »референдуму«, який має бути »результатом не голосування »за« или »против« самоопределения; а »за« или *»против« большевизма«*. Цікаво було б почути, чи й Солженіцин думає так само.

Солженіцинового »Листа вождям...« критично проаналізував також російський дисидент, член руху оборони прав людини в СССР і Пенклюбу, що народився у Києві, Лев З. Копелев, у статті »Ложь победима только правдой«, яка появилася в самвидавному збірнику »XX-ый век« у першій половині 1975 року. З уваги на брак місця, реєструємо тільки появу цієї статті з підкресленням, що в ній можна знайти багато дечого, промовчуваного Солженіцином, зокрема обговорення константного гону Московії-Росії поширюватися коштом нищення сусідніх народів, почавши від завоювання Новгорода Великого майже 500 років тому (1478) через »визволення« західніх областей України і Білорусії у 1939 і 1944-1945 роках, аж до »Брежнєвської доктрини« з 1968 року та прогресивної тепер у Чехо-Словаччині »нормалізації«.

Коли мова про статті Ігоря Шафаревіча (та інші у збірнику »Из-под глыб«), то до того, що вже друкувалося в нашій пресі, треба додати й таке. У статті »Обособление или сближение?« (стор. 97-113 збірника) той математик-альґебрист наводить, між іншим, 5 пунктів аргументації тих, які обговорюють питання російського колоніялізму, і зараз ставить ніби реторичне, а по суті єхидне питання: »не относятся ли они и к русскому народу?« (стор. 103). Він пробує заперечити перші чотири пункти досить обширною аргументацією про те, що, мовляв, і русский народ »страждав« у час колективізації і »через подавление русской национальной культуры« (?), але п'ятий закид про витіснювання різних національних мов мовою російською, з яким не можна не погодитися, збуває софістичним і недоречним запитом: »Но что от этого виигравают русские?«. А потім продовжує: »Мне кажется, что теория »русского колониализма« не только несправедлива по отношению к русскому народу, — она, фактически, неверна...«

На цьому місці Шафаревич у своїй »математично-альґебричній формулі« спритно підтасовує дві величини — »русский колониализм« і »русский народ«, прикидаючись, що він нібито не знає, що носіями всякого імперського колоніялізму — чи то західнього, чи іншого — ніколи не був »цілий народ«, а тільки сотні чи сотні тисяч (а з росіян навіть мільйони) тих, які переселювалися до колоній заради особистої

наживи або як виконавці імперських плянів різних урядів. А імперські пляни російських урядів, як царських, так і большевицьких, зводилися до однієї мети: збільшувати етнічний і господарський потенціял Московії-Росії-СССР за рахунок людських й економічних ресурсів поневолених народів.

Відомий англійський історик, спеціяліст у ділянці історії Росії, у своїй книжці про »новий імперіялізм«[8] підкреслює, що основна різниця між західнім і російським імперіялізмом в тому, що російський імперіялізм має у пляні, крім економічного визиску, також »русифікацію, унапрямлену на редукування всіх російських громадян до одного спільного знаменника« (стор. 31). Ось, приблизно, точне, академічне, з'ясування того, чого Шафаревич не хоче бачити у своїй »альґебричній формулі«. Те, що англійський історик окреслює як »русифікацію« в царській Росії, прибрало в Совєтському Союзі жахливу форму справжнього етноциду у відношенні до українського народу й усіх інших народів, що мають сумнівне »щастя« входити до складу СССР, того етноциду, який так блискуче описаний у самвидавному »Українському Віснику«.

Український нарід, що живе на своїй прадідній землі, не має ніяких особливих причин ані »любити« (цього від нього вимагають) той »русский народ«, який замешкує свої русскі землі, ні ненавидіти його так довго, як довго той »русский народ« не переселюється в Україну для виконування завдань колонізаторів. Але він має священне право на своїй землі боронитися »от нашествия того истинно русского человека, великороса-шовиниста, в сущности подлеца и насильника . . .« (за дефініцією »самого Леніна«), який, оп'янілий манією своєї »великости«, з'являється в Україні, як колонізатор і русифікатор для виконування етноциду!

»Валуєвщина« й »юзефовщина« (себто ганебний Емський указ 1876 року, століття якого слід відповідно відзначити) сьогодні в »суверенній колонії« УССР здійснюється тими русскими людьми і обмосковленими »инородцами« (включно з українськими яничарами), які »дуже люблять« Україну й обіймають її так »міцно«, що вже й духу не стає. Російські колонізатори в Україні вбивають не тільки мову, а й історичну пам'ять українського народу, а їм допомагають у цьому русифікатори на Заході із »третьої«, другої і першої »русской емиграции«!

IV

Коли Альжір, який понад 120 років був департаментом Франції, на початку 1950-их років виявив бажання бути незалежним і почав боротьбу із французькими колоніялістами (»кольон«-ами по-французькому), майже ніхто із французів не називав цієї боротьби війною з цілим

8) »The New Imperialism«, by Hugh Seton-Watson. Background Books, published by The Bodley Nead Ltd., London, 1961. 136 pp.

французьким народом. Тогочасний президент де-Ґоль, після коротких вагань, поставив мужньо й чітко справу визвольної боротьби альжірців перед очима цілого народу, навіть за ціну озлоблення проти себе альжірських »кольонів«.

Подібно поступали державні мужі інших західніх імперій — еспанської, британської чи останньо португальської, і тому в епоху деколонізації визволені народи Азії та Африки зберегли принаймні частку пошани до мови й культури колишніх імперіяльних держав Заходу.

Треба б спитати російських »дисидентів«, які опинилися на Заході, з А. І. Солженіцином на чолі, чи вони згідні (психічно й морально) піти слідами де-Ґоля й усіх французів, британців, еспанців чи португальців та поставити питання про »зняття опіки« імперської Росії, байдуже якого кольору, з *цілої* України (не тільки із ближче неозначеної її частини) або з *цілої* Прибалтики, Закавказзя й т. д., без зайвого ляментування про нібито »розчленовування Росії«. Її, як національної держави русского народу, ніхто »розчленовувати« навіть не думає, але російську імперію вже найвищий час »розчленувати« на її складові частини й затримати процес росту того злосливого пістряка на живому тілі народів, які заселюють Східню Европу.

Мусимо визнати, що для цього треба буде не абиякої мужности в чаді імперського шовіністичного мислення, що проявилося зовсім недавно під час т. зв. Сахарових свідчень, на яких російські шовіністи пекли свою власну печеню, всупереч засадам правди й моралі. Чи на таку мужність здобудеться Солженіцин і його оточення, покаже майбутнє.

Судячи по п'ятьох випусках журналу »Континент«, можна (не без вагання) сказати, що »на небі тьмяно сіріє«, бо редакція того журналу впровадила навіть окремий розділ п. н. »Восточноевропейский диалог«, у якому надрукувала (ч. 3) російський переклад »Хроніки спротиву« Валентина Мороза і статті Блаженнішого Кир Йосифа Сліпого п. з. »Де знайти справедливість?«, а потім (у ч. 4-му) — переклад статті Юліюша Мєрошевського про »Російсько-польський комплекс і обшир УЛБ« (себто України, Литви й Білорусії), яка була раніше друкована в паризькій »Культурі« за вересень 1974 року, і, врешті (в ч. 5-му), статтю Івана Кошелівця про »Хроніку українського спротиву«.

Редакція »Континенту« відразу »додала« (до статтей Мєрошевського й Кошелівця) і свої нотатки, застерігаючи собі »право коментария« до порушених в обидвох статтях проблем міжнаціональних відносин, зробивши таке багатомовне твердження: »Сейчас, как... никогда раньше, необходимо единство...« (ч. 5, стор. 199). Це можна розуміти, коли переглянути список прізвищ 22-ох членів редколеґії, серед яких пишається і відома нам Зінаїда Шаховская...

Що ж, »поживемо — побачимо«, чи із цього »сірого неба« вийде згодом якась ясність, а чи навпаки — воно ще більше почорніє, як перед великою бурею...

Д-р Анатоль БЕДРІЙ

ДО ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СПІЛЬНОГО ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ ПОНЕВОЛЕНИХ В СССР НАРОДІВ

(Із творчости крайових авторів)

На наших очах проходить в Україні визвольна боротьба, яка одночасно захищає українську націю від нищівної політики московських окупантів. Ґрунтується вона на ідеї нації, себто на обороні її самобутности, соборности і незалежности. Кожна нація має право жити власним суверенним життям, передумовою чого завжди була і є власна національна держава.

Тема визвольної концепції охоплює два аспекти: 1) методу, з допомогою якої досягнемо мету (Українську державу), 2) власну концепцію міжнародних відносин, пов'язану із зміною ситуації, яка прийде як наслідок розвалу російської тюрми народів та відбудови на її руїнах національних суверенних держав. Обидва згадані аспекти визвольної концепції пов'язані один з одним, тому й розуміння власних сил у визвольній боротьбі пов'язане із співзвучними силами інших народів, поневолених або загрожених російським імперіялізмом. Разом із визволенням України та відновленням Української держави відбудуться ґрунтовні зміни в цілій Східній Европі та на цілому широкому просторі теперішнього нового московського імперіялістичного творива т. зв. СССР.

Фактичним рушієм визвольної боротьби поневолених народів є не тільки необхідність знищення тиранії, беззаконня, сваволі КҐБ та цілого імперського апарату, а й бажання кращого, іншого життя, без визиску і гноблення.

Так, від думки до думки, ступнево, в шістдесятих роках в Україні постала велика самвидавна ідеологічно-політична література, в якій різні автори порушили всі теми (а може й більше), які цікавили і були актуальними у 20-их, 30-их і 40-их роках, і такими залишилися сьогодні. У багатьох випадках можна прослідити зовсім виразні впливи та традиції українського самостійницького, націоналістичного руху попередніх десятиліть, але це окрема, дуже цікава і важлива тема для дослідів.

Часто, як це виразно зазначив Василь Симоненко, молоді мислителі відкривали наново істини, відкриті вже раніше, за що просив у старших пробачення (у творі »Гей, нові Колумби!«). В кожному випадку, процес формування того покоління, яке ми звикли звати »шестидесятниками«, вже закінчився. Можна зробити висновок, що це покоління значну увагу присвятило і власній міжнародній концепції побудови світу та стратегії національного визволення поневолених народів.

Отже, сучасна наймолодша провідна верства української нації виявила свою зрілість і не опинилась на бездоріжжі морально-ідейних паралітиків. А це означає, що вона не залишилася позаду минулих, творчих поколінь української нації. Висунула й розпрацювала найзагальніші, але найглибинніші питання про суть людства, міжнародного співжиття, міжнародних етичних і політичних відносин та про загальнолюдське значення визвольної боротьби.

Волелюбна міжнародна концепція

Один провідний крайовий теоретик так з'ясував могутню волелюбну і справедливу українську концепцію міжнародного співжиття:

»Український народ ніколи не був аґресивним і нетерпимим до інших, ніколи у своїй історії не поневолював інших народів. Переважній більшості української інтеліґенції, внаслідок її демократизму, завжди був чужий вузький націоналізм і зовсім невластивий шовінізм«. Тут маємо антиімперіялістичну концепцію, як також відкинення доктринерства, расизму, шовінізму й тоталітаризму.

На тій оборонній, волелюбній базі автор розвиває і національну міжнародну концепцію:

»Істинна любов до іншого народу, чи до інших народів, означає, що ми хочемо бачити його самим собою, а не подібним до нас; хочемо бачити його поза нами, як незалежного й рівноправного, а не як частину нас самих; ми готові помагати його самостановленню, а не уподібнювати до себе. Існування людини потребує існування інших рівноцінних людей, існування нації потребує існування інших рівноцінних націй«. Нація, кожна нація, мусить мати повне право на самобутнє існування, яке має становитися в колі чи, пак, у великій світовій родині аналогічних вільних, самобутніх, рівних і неаґресивних націй.

Завойовницькому імперіялізмові й народовбивчому шовінізмові крайовий мислитель протиставить таку концепцію:

»Русифікаторському насильству я пропоную протиставити одне: *свободу* — свободу публічного й чесного обговорення національних справ, свободу національного вибору, свободу національного самопізнання, самоусвідомлення й самовироблення... переможе та точка зору, яка виражає... недопустимість будь-якої несправедливости до будь-якої нації світу в ім'я будь-яких розрахунків, переваг і »необхідностей«; загальна відповідальність людської сім'ї за повносущність кожного свого члена — кожної нації у світі; безмежний чи не обмежуваний у часі й зусиллях найсвітліший розвиток кожної нації в ім'я вселюдства... взаємодіяння і братерство в ім'я зростання й самоутвердження кожного, а не в ім'я старшинства, поглинання й однозначности«.

Іншими словами, міжнародне спілкування кожної нації має визначувати її суверенний уряд. Не може бути місця для таких держав-

імперій, у яких одні нації поневолюють інших, як і для імперських концепцій, великодержавних, великопростірних, концепцій сателітних держав та поділу світу між великопотугами. Мирне співжиття народів можливе тільки тоді, коли будуть рівні, суверенні національні держави.

Крайові автори не раз цитують відомий вислів президента Франції, генерала Чарльза де Ґоля: »Найвищий інтерес людського роду велить, щоб кожна нація сама несла за себе відповідальність, захищала себе від усяких посягань і діставала б допомогу у своєму розвиткові, не обумовлену підкоренням«.

Отже, це виразна концепція співпраці суверенних незалежних національних держав. Один національний мислитель висловився майже тотожно, немов визнавав де Ґолеві рацію: »Нації мають право на забезпечення власного шляху розвитку без шкоди для інших, на основі рівности, а не опікунства«.

В Україні розпрацьовують і власну українську філософію про істоту людства. Там, наприклад, твердять: »Отже, треба дорожити тим прадавнім багатством, яке являє собою національна багатоликість людства, різноманітність його національної діяльности, що з неї і складається велике диво вселюдськости«.

»Людство« складається не з »людей«, а з »націй«. Це не одностайне поняття для всіх людей, а різноманітне, і його можна розуміти тільки крізь призму національного, а не імперського чи понаднаціонального сприймання.

Українська міжнародна концепція стає дійсно універсальною, хоч це може декого здивувати, зокрема того, хто фальшиво сприймає український рух як якийсь опозиційний у межах конституції СССР-УССР. Бо це революційний, самобутній рух, який руйнує всі підстави тоталітарної, антигуманної совєтської конституції і всього комуно-большевицького світогляду, накиненого силою Україні. І так з України звучать шляхетні, гідні серйозної уваги великих західніх держав, думки:

»Найвищий обов'язок людини — належати людству. Але належати людству можна тільки через націю, через свій нарід... А коли твоя нація у критичному стані, коли саме її національне буття й майбутнє під питанням, — тоді покидати її — ганебно«.

Це концепція для цілого світу, що промінює з підземної Нескореної України, хоч зарозумілі і плиткодумні політики та мислителі вільних держав іще не хочуть прислухатися до тих глибоких думок і брати їх до уваги, натомість продовжують спілкування з російськими народовбивцями, шовіністами та єдинонеділимськими опозиціонерами.

В Україні твердять: »Усі великі діячі світової культури — філософи, соціологи, історики, письменники, мистці — вбачали свою приналежність до людства і працю для нього в належності до своєї нації і праці для неї. Всі вони свій вселюдський гуманістичний патос виводили із

свого високо розвиненого національного почуття і національної свідомости, без яких не бачити справжнього інтернаціоналізму«.

Отже, нація найперше, а через її добро пролягає шлях до добра всього людства. »Інтернаціоналізм« або »універсалізм« може твориться як спілкування націй — української, грузинської, литовської, болгарської чи іншої, а не навпаки, як цього прагнуть російські комуністи й різні космополіти, що висувають на перше місце »понаднаціональне« суспільство.

Крайовий автор робить такий висновок із теперішнього розвитку народів світу:

»У всьому світі нації не відмирають, а навпаки — розвиваються і набирають сили, щоб найбільше дати людству, щоб найбільше внести у вироблення загальнолюдських цінностей... І українська нація не стане відщепенцем роду людського. Вже не раз і не два в історії українське питання оголошували неіснуючим, а українську націю — вигадкою (незмінно приплітаючи сюди марки, шилінґи, франки, доляри і т. п.)«. Рушієм людства, як стверджує автор, є нації і тільки завдяки їм існує людство.

Далі автор подає таке цікаве завваження: »У справжнього інтернаціоналіста — величезне почуття відповідальности за свою націю, бажання здобути їй, за словами академіка О. І. Білецького, »патент на благородство« перед людством«.

Так кожна нація має немов свою місію супроти »людства«, має щось своє, специфічне, що його вносить до спільного »вселюдського«. Це національна самобутність, підметність, ориґінальність, з чого складається різноманітна »багатоликість« людства.

Як доказ, автор підкреслює, що »ні одна (поза межами СССР) соціялістична нація не виявляє бажання зникнути із світу, самоліквідуватися (шляхом усе більшого »зближення«, звісно!) на догоду абіловсько-маланчуковському докторсько-поліцейському »інтернаціоналізмові«. Натомість, навпаки, кожна з них хоче утвердити себе і якнайповніше розкрити, кожна з них хоче бути в чомусь своєму взірцем для інших, кожна включається у світове »змагання« соціялістичних націй за своєрідне історичне »самовизначення«, неповторну господарсько-культурну творчість...« Тут — візія здорового творчого змагання між вільними націями, здорового спілкування між ними, завдяки різноманітному вкладові кожної нації у розбудову вселюдської культури, матеріяльної і духової.

Проблему »об'єднання« людства крайові автори розглядають так: »Є величезна політична і психологічна різниця між загальним об'єднанням людства, народів у »вселюдство«, себто між асиміляцією націй на вселюдській основі та асиміляцією одної нації іншою, поглиненням однією нацією інших, асиміляцією кількох націй на базі однієї національної культури«. Власне цю другу концепцію крайові автори рішуче відкидають: »Щодо асиміляції на базі однієї національної культури,

то вона тотожна з колоніялізмом, бо наперед позбавляє інші народи основної умови рівноправности — рівноправного внеску в загальнолюдську культуру, прирікає на культурне утриманство з усіма наслідками, що випливають звідси для психологічної природи людей цієї нації та їхнього відповідного положення у суспільстві«.

Отже, висновок такий: »Як бачимо, колоніялізм може проявлятися не тільки у формі прямої дискримінації, а й у формі »братерства«, і це останнє дуже характерне для російського колоніялізму«.

Нескорена Україна стоїть на діяметрально протилежних позиціях до концепції СССР та різних груп російських »дисидентів«, »реформістів« і »опозиціонерів«, що далі захищають позиції російського імперіялізму — »єдинонеділиму Росію«. Навіть такі оборонці »прав людини« в СССР, як Сахаров і Солженіцин не відкинули й не засудили російського імперіялізму, а тим самим далі виходять із позицій збереження СССР, як одної цілости, отже »неподільної«, нібито »здемократизованої« імперії.

Людина, нація, людство

В концепції справедливого ладу в цілому світі мусить бути визначене і місце людини. У крайових авторів знаходимо таку цінну думку:

»Свобода і права людської особистости зв'язані щільно із свободою і правами національними, так само як гідність і самосвідомість людини зв'язані з гідністю і самосвідомістю національною, оскільки свобода, права, гідність, самосвідомість — поняття неподільні«.

Як бачимо, в поневоленій Україні її кращі сини й дочки особливо цінять і шанують людські права і волю людини, що їх топче окупант. Одночасно знають, що права людини можуть бути здійснені тільки в рамках своєї нації, у нації вільній, державній. Іншими словами, забезпечити громадянам України людські права можна лиш тоді, коли будуть забезпечені права національні. Тому в Україні йде боротьба не тільки за людські права, а насамперед за права української нації, без яких не можна здійснити прав людини. Бо, як уже було стверджено, »існування людини потребує існування інших *рівноцінних* людей, а існування нації потребує існування інших *рівноцінних* націй«.

Характеристичною рисою крайової визвольної концепції треба уважати такий висновок: »Фашизм починається не з Бабиного яру і ним не вичерпується. Фашизм починається з неповаги до людини, а кінчається знищенням людини, знищенням народів — але не обов'язково тільки таким знищенням, як у Бабиному яру«.

Отже, тут мова не тільки про німецький фашизм, а й про колишній і сучасний російський фашизм, що особливо відзначається людино- і народовбивством. Антиподом до нього є відома концепція Антибольшевицького Блоку Народів (АБН), лаконічно висловлена в націоналістичному кличі — »Воля народам, воля людині!«

В т. зв. СССР, де панує російський фашизм, права людини і нації перетворено на фікцію, і крайові автори пишуть: »Хай же задумаються... шановні гуманісти — »общечеловеки« з »общерусской интеллигенции« на Україні, які люблять поговорити про загальнолюдське начало, але по суті самі сприяють створенню атмосфери, в якій можливе таке топтання людської гідности та цілої людської істоти з усією безліччю людських драм, що звідси випливають...«

Іншими словами, в атмосфері російського шовінізму виростає »общерусская интеллигенция«, яка нищить волелюбну національну людину, якщо вона належить до »інородців«, себто — русифікує, денаціоналізує її з допомогою обманливої декларативної »гуманности« комуністичної ідеології.

Як протиставлення комуно-російському шовіністичному расизмові, крайові автори висувають концепцію рівности і свободи всіх рас:

»Багато людей у цілому світі.
Під сонцем люди — теж розмаїті.
Біла раса — світу окраса.
Жовта раса — світу окраса.
Чорна раса — світу окраса!
Котра й підкорена — невпокорена«.

Висновок: Поневолені в т. зв. СССР народи належать до різних рас, зокрема до білої, всі вони, хоч і переслідувані й цьковані — »невпокорені«. Єднає їх спільна доля і спільна боротьба за свої національні й людські права, однакові для всіх націй, рас і людей. Тому крайовий автор пише:

»Ми не можемо залишити поза увагою фактів антисемітизму, шовінізму, неповаги до будь-якої національности, хамського ставлення до будь-якої національної культури і національної мови. Хамства у нас (себто в т. зв. СССР, — А. Б.) багато, і в багатьох воно починається з відмови від самого себе, від своєї національности, культури, історії, мови, хоч така відмова не завжди буває добровільною і не завжди людина в ній винна. Шлях до справжнього, а не фальшивого братерства — не в самозабутті, а в самопізнанні. Не зрікатися себе і не пристосовуватися до інших, а бути собою і шанувати інших«.

Тут, як бачимо, вже виразний заклик до ідеологічної та етичної боротьби з нелюдяністю, людиноненависництвом, з цілою тоталітарною антигуманною системою московського большевизму-шовінізму, заклик до боротьби за кращий міжнародний лад, оснований на братерстві рівних і вільних націй.

Рішуче й вимогливо звертається автор і до своїх земляків: »Хай українці знають українську історію, культуру, мову і гордяться ними. Хай знають історію і культуру один одного, історію і культуру інших народів, уміють цінити себе і інших, як своїх братів... Краще прагнути до цього, ніж байдуже махнути рукою і плисти за хвилею асимі-

ляторства і пристосовництва, добра од яких не буде, а буде хамство, блюзнірство і приховане людиноненависництво. І ми повинні всім своїм життям заперечити цивілізоване людиноненависництво і суспільне хамство... Це наш обов'язок перед мільйонами жертв деспотизму... це наш обов'язок перед українською землею...«

Світовий ідеологічний бій

Українську визвольну концепцію в Україні розуміють як універсальну концепцію, актуальну для цілого світу, бо теперішній бій двох великих сил — сил національних, волелюбних, із силами імперськими, тоталітарними — бій світовий. В одному з крайових творів читаємо:

»Дротом руки йому скрутили
Спадкоємці Яґод і Берій.
...Розум(е) людства! Всетворча сило!
Це на тебе піднято руку!
...Чи ж тебе залякають »строком«
Лжепророки ідей великих,
Братовбивці із заздрим оком?
Сам ти судиш — і судиш чесно,
...Й інквізиторів, що воскресли,
Й знову пхаються в гуманісти.
Хто дав право за слово правди
Замикати людей довіку?
Хто дав право людей карати
За правдиве, за щире слово,
За любов до сестри, до брата,
За любов до своєї мови?
Хто дав право, о, совість віку,
З найчесніших робити в'язнів,
А зате на чолі народу
Наставляти катів і блазнів?
Совість віку! Породу хама
Роздивився з лиця і збоку,
Чи це справді прекрасна дама,
Чи це вбивця з підбитим оком?
...Це гидке паскудство
Цілий світ, мов павук огорне.
Совість віку,
По тобі у космічну еру
Кулеметний вогонь відкрито!«

Так автор виразно вказує на те, що цілий світ загрожений російським імперіялізмом, його людино- і народовбивством, тому й закликає всі народи, оту »совість віку«, до боротьби з »гидким паскудством«, що розпаношилось під новою вивіскою російської імперії — СССР. Авторів заклик — візія світового визвольного фронту.

Хто ж той ворог волелюбних народів і людей? Хто забрав Україні її волю і державність? Езопівською мовою відповідає на ці питання Василь Симоненко:

»І стала ти
В сімнадцять літ вдовою,
Хоч наречений твій
Ще й не зустрів тебе.
...І над твоїм
Розстріляним коханням
Безглуздо реготали солов'ї.
Та право материнства
За тобою!
...Найтяжчий злочин —
Вкрасти у народу
Тобі довірене життя«.

Тут під »сімнадцятим роком« треба розуміти т. зв. жовтневу революцію з 1917 року. »Матір«, як і в інших Симоненкових віршах, безсумнівно Україна. Обдуривши народ большевицькими соціялістичними гаслами, нові володарі російської імперії поглумились над ним, вкрали в народу все, вчинивши найтяжчий злочин. Та все ж навіть обезправненій, поневоленій Україні залишається »право материнства«... Росію, з її месіянізмом, поет показав у своїй »Баляді про зайшлого чоловіка«:

»Побачили раптом: безплідний кастрат
Месію зачать нахвалявся...«

Один із учених-публіцистів виразно вказує на факт, що комуністично-соціялістична лжеідеологія — це засіб російського імперіялізму, з допомогою якого він поневолює волелюбні народи: »Формула »великий русский язык«... відбиває розуміння соціялістичної революції, як імпортованої з Росії, принесеної на російських штиках«. Соціялістично-комуністична ідеологія, як знаряддя російського імперіялізму, стала найбільшим ворогом людства, ворогом свободи людини і свободи народів. Вона, маскуючись інтернаціоналізмом, нібито промощує шлях »дружбі народів« на базі соціялізму. Насправді, пише один із сучасних українських мислителів, ця »дружба народів ототожнюється з русифікацією«. Мета національної політики володарів російської імперії також ясна: »В кінцевому розрахунку знову таки русифікація... Все це неминуче випливає з офіційного положення про те, що 10,2 міл. неросіян, які визнали російську мову рідною — »великий успіх« національної політики та дружби народів«.

Ось так, як ми вже раніше бачили з цитат крайових авторів, стає зовсім ясно: фашизм може проявлятися по-різному — у Бабиному яру це було масове людиновбивство, в національній політиці російських імперіялістів — це тотальна русифікація і безщадне знищування культурних, духово-творчих первнів поневолених націй.

(Закінчення буде)

Д-р Б. ГАЇТ

ЕКСПАНСІЯ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІЯЛІЗМУ В АЗІЇ І ЙОГО ЗАГРОЗА ВІЛЬНОМУ СВІТОВІ

1. Розвиток російського загарбництва в Азії

В середині XV-го століття Европа почувалася політично слабою. Правдоподібно, саме тому венеційський сенат діяв самостійно й надав у 1472 році московському великокнязеві Іванові III титул цезаря, визнавши його нібито закономірним спадкоємцем Візантійської імперії. Після цього московський князь почувався московським цісарем і московські дворяни думали, що цар справді є наслідником Візантійської імперії. Так створився московський імперіялістичний погляд і почалися постійні конфлікти із сусідами Московського князівства. Після остаточного здобуття Москвою в 1520 році Рязанського князівства, процес т. зв. »збирання русских земель« закінчився.

Москалі звільнилися від монголо-тюркського панування щойно в 1480 році, використавши проти своїх колишніх поневолювачів усі їхні засоби і методи. Упадок імперії »Золотої Орди« та постання на її місці менших держав — заохотили москалів до їх повільного підкорення. Цар Іван Грозний завоював у 1552 році Казанський ханат над Волгою, а в 1556 році — Астраханський ханат над гирлом Волги, й таким чином Московщина-Росія здобула доступ до Каспійського моря. Підкорення цих двох ісламсько-тюркських держав над Волгою і Каспієм започаткувало російську експансію на Схід. Через два роки після здобуття Астраханського ханату, Росія почала завойовувати Сибір і здобула його між 1558 і 1707 роками. Боротьба Росії із Сибіром тривала майже 200 років, із неї москалі вийшли переможцями, а тюрки, які опановували більшу частину Сибіру, були переможені.

Наприкінці XVIII-го століття Росія стала безпосереднім сусідом Центральної Азії та Кавказу. Петро I-ий, який прийняв, замість царя, титул імператора, шукав доступу до Індії, тому задумав здобути землі над Каспійським озером — Туркестан і Кавказ. У 1716 році він спробував військовою експедицією завоювати Хорезмський ханат (Хіву), частину Туркестану, щоб добитися до Індії. Оцим збройним чином була задокументована експансивна імперіялістична політика Москви проти Туркестану. 183 роки пізніше, 26 березня 1899 року, московська експансія завершилася завоюванням Сірікельсу.

Здобування Туркестану було особливо посилене після програної Кримської війни (1853-1856 рр.), бо Росія хотіла заатакувати Англію

із запілля. У XIX столітті вона здобула ввесь Кавказ і намагалася невтралізувати Англію в Центральній Азії. Їй удалося обмежити її інтереси по Аму-Дар'ю і Памір. Отже, розширення російського панування в Туркестані по Памір було перемогою московської зброї проти Туркестану та російської дипломатії проти Англії.

Росія вела завойовницьку політику далі й у 1858 році зайняла територію Амуру, а в 1860 році — Усурійську область на Далекому Сході, себто території, які перед тим належали до Китаю. Використовуючи слабість Китаю, у 1896 році Росія здобула право побудувати манджурську залізничну лінію довжиною на 2,452 кілометри. Для її забезпечення москалі контролювали близько 108,000 квадратових кілометрів китайської території 36-ма тисячами вояків. Одночасно з цим, китайці були змушені передати Росії пристані Порт-Артур і Дайрен. У 1905 році японці зайняли 702 кілометри манджурської залізничної лінії і стали чи не найсильнішим конкурентом Росії на цій території. 23-го березня 1935 року Москва продала Японії решту цієї залізничної лінії та пристані Порт-Артур і Дайрен.

Розширення кордонів в Азії було головною метою російського імперіялізму. В 1911 році Тува звільнилася від китайського панування і стала незалежною державою, але Росія поставила собі за завдання підкорити й цю країну. 17-го квітня 1914 року Туву проголошено російським протекторатом. У внутрішніх справах Тува залишилася незалежною, проте була позбавлена права на зовнішньо-політичну діяльність. Отож на початку XX-го сторіччя Росія мала три протекторати — Бухару, Хорезм у Туркестані й Туву.

Загально відомо, що російський імперіялізм, як колишній, так і сучасний, постійно намагається »приєднати« чужі країни (збройно чи іншими шляхами) до Росії, щоб потім їх уважати за невід'ємні частини російської імперії. Одночасно московський імперіялізм діє однаково й на Сході, й на Заході, використовуючи слабість народів, як, наприклад, державно-політичну кризу, суперечності між державами, збройне втручання, погрози та підкуп.

Німецький дослідник Росії Отто Геч подає, що за Івана III-го в 1505 році площа російської держави становила 2,037.294 кв. км, а за час від Миколи I-го до 1855 року вона збільшилася до 20,717.554 квадратових кілометрів. Інший історик пише, що російська імперія від вступлення на престіл Петра I-го в 1698 році аж до кінця XIX-го століття збільшувалася щодня на 90 квадратових кілометрів. Якщо зважити, що Московське князівство наприкінці XIII-го століття займало площу тільки 16,200 кв. км, а до середини XIX-го століття завоювало ще додаткових 20,701.135 квадратових кілометрів, тоді можна побачити розміри посиленого російського імперіялістичного загарбництва.

Московські царі побудували в імені росіян імперію від Японського моря по Дунай і всіма середниками влади керували нею. Кінець царату

й повалення уряду радикальної та ліберальної коаліції (соціял-революціонерів та конституційних демократів після лютневої революції 1917 року) не означали для Росії, що російське керівництво зрікається її старої імперіялістичної спадщини. Большевики обіцяли більше свободи і право на національне »самовизначення« неросійських народів московської імперії. Совєтський уряд Росії визнав (15-го листопада 1917 року) право народів на вихід із Російської імперії та відновлення своїх національних держав. Що ж сталося після цієї заяви? Совєтська Росія дуже пильно дбала про те, щоб зберегти цілість своєї імперії. У цьому питанні всі російські політичні партії були однодушні — націоналісти, інтернаціоналісти, комуністи, демократи, червоногвардійці, білі, монархісти й соціялісти. Проголошеного права народів не здійснили, поневоленим народам національної волі не дали. Під маскою »національної волі«, »рівноправности«, »подолання« великоросійського шовінізму тощо збережено колишню територію російської імперії.

Московський імперіялізм, прихований від 1917 року ідеологією комунізму, після 2-ої світової війни виявив свою велику експансію у Східній Европі. В Азії також мав успіхи. Договором дружби з Китаєм, підписаним 14-го серпня 1945 року, СССР здобув собі право зайняти манджурську (названу теж східньокитайською) залізничну лінію та пристані Порт-Артур і Дайрен. Ця залізниця відіграла особливу ролю в поширенні комунізму на китайській території. В 1950 році Росія мусіла передати її та два порти Китаєві, а за це Китай визнав за Росією право на Туву — територію, яка від 13-го серпня 1921 року була самостійною державою, а в жовтні 1944 року її прилучили до Росії. Комуністичний Китай мовчки мусів визнати й панування СССР над Монгольською Народною Республікою.

Від 1691 року Монголія була під китайською займанщиною, 18-го листопада 1921 року стала самостійною, але через втручання Росії знову попала під китайський вплив, а згідно з договором між Росією і Китаєм, підписаним 15-го травня 1915 року, стала китайським протекторатом. 21-го червня 1921 року червона армія вступила до Монголії і зайняла її. 8-го жовтня 1924 року Монголію проголошено народною республікою, незалежною від Москви.

Після 2-ої світової війни СССР зайняв південний Сахалін та приналежні до Японії Курільські острови. Коли російське панування встановилося у Східній Европі, у Східній Німеччині та в Азії аж по Корею, Москва намагалася свою імперію закріпити, а комуністичні країни у сфері своїх впливів тримати під контролем із допомогою таких кличів, як міжнародна солідарність соціялізму-комунізму, обмежена суверенність соціялістичних держав, спільні інтереси світового комунізму, або збройним насильством, як, наприклад, в Угорщині чи Чехо-Словаччині.

Російський імперіялізм не міг би сьогодні опанувати Азії безпосередньою аґресією, тому він веде там розкладову діяльність, називаючи її »революційним соціялістичним рухом« та »національним вільним духом«. Застосовує він там і політику співіснування. Одночасно Москва ніколи не зрікається т. зв. ідеологічної та збройної боротьби, як це з'ясував у своїй доповіді в Ессені совєтський професор Возленський. Він сказав таке: »Співіснування дозволяє на справедливі війни, національну визвольну війну та соціялістичну визвольну боротьбу« (»Ді Вельт« із 10-го жовтня 1975 року). Він же, як гість-професор, викладатиме в Гамбурзькому університеті »Проблематику мирного співіснування«.

Не сміємо поминути й того, що перемога комуністів в Індо-Китаї — це перемога російського імперіялізму. Трагедія цієї країни показала, що Москва спроможна матеріяльною допомогою, дорадниками та мобілізуванням наївних сил суспільства виграти комуністичну боротьбу без своєї безпосередньої участи.

Азія займає простір 44 мільйони квадратових кілометрів, із чого 16,8 мільйона квадратових кілометрів опинилися під пануванням Росії. Комунізм поширився тут на території площею 11,878.109 квадратових кілометрів (Китай, Східній Туркестан, Тібет, Північна Корея, Індо-Китай, Монголія). Так 63 відсотки азійського суходолу скомунізовані, й у цьому головна роля Москви.

75 відсотків території сучасної російської імперії є в Азії і тільки 25% — в Европі. З усього населення СССР 71,1% живе в Европі, а решта в Азії. Із приводу цього сам по собі напрошується вислів Достоєвського: »В Европі ми тільки дармоїди..., але до Азії прийдемо як пани. В Европі ми тільки татари, а в Азії будемо европейцями«.

І справді, до Азії росіяни приходять як »европейці«, але, чи в Европі вони тільки паразити? Вони й тут почуваються нацією панів, поборюючи всі перешкоди, і сьогодні панують над 1,902,265 квадратовими кілометрами неросійської території Европи. Російський імперіялізм побудував евроазійську імперію, яка спроможна діяти не тільки в Азії та Европі, а й вести світову політику. Відомо, що в розвитку російського імперіялізму відіграв важливу ролю клясичний російський месіянізм. Колишній релігійний та світовий месіянізм Росії поєднався з комунізмом, про що російський філософ Бердяєв пише: »Російський комунізм є тлумаченням російської месіяністичної ідеї«. (»Русская идея«, 2 вид., Париж, 1971, стор. 250).

Сучасний клич »Москва — центр світового комунізму«, не означає нічого іншого, як продовження історичного клича: »Москва — III-ій Рим«. Насправді в Росії постав новий матеріялістичний месіянізм, який ставить на перше місце поширення комуно-панування, намагаючись переконати у цьому світ.

2. Наслідки російського імперіялізму в Азії на прикладі Туркестану

Не маємо змоги з'ясувати тут повністю історичних життєвих шляхів народів під російським пануванням, але можемо звернути увагу на те, що боротьба азійських народів за життя й волю — це головний чинник їхнього життя. Під час панування над тими народами поняття гуманізму й лібералізму для росіян були чужі. Для ілюстрації зацитуємо відомий часопис:

»Не вільно забувати, що російський нарід упродовж своєї майже тисячолітньої історії не визнавав того, що на Заході відоме, як воля, демократія й запорука людських прав. Ні царат, ані комунорежим не дозволяли й не терпіли якоїсь політичної співпраці чи політичної думки населення. Російський нарід не переживав духового руху європейського просвічення XVIII-го століття, руху політичної емансипації« (»Нойє Цюрхер Цайтунґ«, 25. 8. 1968 року).

Слід ствердити, що методи російського панування відзначаються брутальністю. Вони взагалі унеможливлюють будь-яку розмову про рівноправність із представниками поневолених народів. Правда, московсько-большевицькі володарі ставили питання рівноправности народів на передній плян, але тлумачили його по-своєму. Російські імперіялісти в Азії хотіли завойовані країни колонізувати росіянами, русифікувати їхнє населення та запанувати над вільною частиною Азії. Цей колоніялізм в Азії має успіхи, що помітне, зокрема, на структурі населення Башкирії, Комі, Якутії, Чувашії та в совєтській республіці Казахстану, де росіяни творять більшість. Ведеться також колонізування Туркестану. За совєтським переписом, у 1970 році там було 8,500.000 росіян, 1,232.000 українців, 198.000 білорусів і понад один мільйон німців. Росіяни намагаються усі інші національні меншості в Туркестані включити до російської культури і мають деякий успіх, бо ці меншості позбавлені можливости плекати власні національні культури.

Опанування Туркестану — для росіян особлива проблема, а для туркестанців визволення їхньої батьківщини — це проблема головна. За царату проти російського панування відбулося понад 4,000 повстань. Від 1918-го до 1934-го року жертвували своє життя за національне визволення понад шість мільйонів туркестанців. У 1924 році Туркестан поділено на 5 областей, а незалежні держави — Бухара й Хорезм — прилучено до СССР.

Площа Туркестану становить 3,994.000 квадратових кілометрів — це 18,7% всієї території СССР перед 2-ою світовою війною. Під географічним, господарським і культурним оглядами туркестанська територія пов'язана з рештою країн Азії, що займають площу 33 мільйони квадратових кілометрів. Туркестан дуже багатий на корисні копалини (золото, мідь, марґанець, уран, нафта, вугілля, газ), якими можна задоволити потреби СССР. Туркестанська продукція бавовни, шовку, кав-

чуку, овочів, рижу, килимів та каракулевих хутер стали »власністю« російської імперії, а туркестанський газ доставляють навіть і Західній Німеччині.

Туркестан перетворено на центр пропаґанди совєтського режиму в Азії, Африці й Латинській Америці. Його показують як реклямне вікно комунізму, щоб вплинути на вільні народи Азії і Африки. Володарі СССР поступають так само, як колись (1882) писав багатолітній генерал-губернатор Туркестану фон Кауфман: »Туркестан треба зробити гарнішим, відповідно до поняття тубільців про нашу могутність, показати такі користі й запровадити такий порядок, щоб дивувалися всі численні сусіди«.

Тепер совєтське »чудо« в Туркестані, в серці Азії, подивляють не тільки його сусіди, а й увесь т. зв. третій світ.

Туркестан став для СССР складом зброї. Там є совєтські ракетні бази й атомова зброя, крім цього, на нещастя, на туркестанській території (Східній Туркестан) відбуваються випробування китайської нуклеарної зброї.

Москва вже від років пробує скликати азійську конференцію співпраці й безпеки Азії, але досі її заходи не мали успіху, либонь, через спротив Китаю. Та все ж у вересні 1974 року вона зорганізувала в Самарканді конференцію з участю 30-ти країн під кличем »Боротьба за мир і безпеку Азії — це найважливіше завдання нашої епохи«.

Загально відомо, що Москва послідовно пробує здобувати з Азії Европу і Азію з Европи. Тому осягла і свою мету після двістарічних намагань на Середземному морі, де вважає себе за законну державну силу. Отож під маскою комунізму всюди виявляється російський імперіялізм.

У питанні російського імперіялізму вільний світ стоїть перед вибором — або підтримувати цей імперіялізм далі, оберігати його й запізнено усвідомлювати, що Захід мимовільно дав себе ошукати, або цей імперіялізм поборювати, щоб рятувати себе від вічного тиску, погроз та шантажу й ліквідувати ганебну тюрму народів.

Якщо вільний світ хоче жити свобідно, для нього не залишається іншої дороги, як тільки подолання російського імперіялізму національною незалежністю поневолених ним народів. Тоді й російський нарід може знайти шлях до свободи, як про це висловлюється сорбонський професор Струве: »Чого вона (Росія) найбільше потребує, — це свободи. Вона потребує її для себе самої і для інших, яких вона поневолила із собою, бо вона сама свободи не знала« (»Ді Вельт«, 29. 2. 1972).

Російський імперіялізм відзначається не тільки силою, а й слабістю, що її витворює прагнення поневолених здобути свою державну незалежність. Національно-визвольна боротьба поневолених народів може довести до розвалу російської імперії, але тут потрібна координація і діяльність вільного світу в демократичному значенні. Протикомуніс-

тична діяльність вільного світу порушує питання російського імперіялізму тільки як маловажливу справу, а протикомуністичні рухи в Азії ще не розуміють належно проблеми російського імперіялізму.

Щоправда, деякі організації вільного світу вже намагаються з'ясувати розвиткові тенденції червоного імперіялізму. Так, напр., »Американський союз робітників« та »Конґрес промислових організацій« опублікували брошуру п. з. »Хто є імперіялістом?« (Вашінґтон, 1971). Два роки пізніше вона появилася й у Штутґарті в німецькому перекладі. В ній розглянені факти червоного імперіялізму й наступ СССР та Китаю і, між іншим, читаємо таке: »Вільний світ забезпечив 1.153,452.053 людям на 30,540.000 квадратових кілометрів площі земної кулі свободу й незалежність, а Совєтський Союз і комуністичний Китай поневолили 172,938.000 людей на території 5,435.558 квадратових кілометрів та ще й далі плянують нові завоювання. Хто ж імперіяліст?«

Москва продовжує боротьбу на ідеологічному фронті, себто веде холодну війну. Вона не хоче зректися своєї боротьби проти вільного світу, готова кожної хвилини перейти від ідеологічного до збройного наступу. Але й поневолені народи будуть продовжувати боротьбу за свободу, щоб своє існування забезпечити національною незалежністю. На евроазійських просторах Туркестан у цій боротьбі відіграє важливу ролю, бо він є складовою частиною Азії, ісламського світу й колискою тюрків, пов'язує Европу з Азією. Національна незалежність Туркестану може відділити Росію від Китаю, й Туркестан може знову стати центром господарської і культурної зустрічі народів Евроазії. Отож усі народи Европи й Азії, які шукають свободи або хочуть її захищати, опинилися на спільному шляху — шляху прямування до національної свободи, щоб визволити всіх людей світу від російського імперіялізму.

(З матеріялів Конференції АБН, що відбулася у Мюнхені, в листопаді 1975 ріку)

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ДО ДЖЕРЕЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ СКАРБНИЦІ

Р. ЗАДНІПРЯНСЬКИЙ

ГЕНЕЗА І ХАРАКТЕР ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ МОСКОВСЬКОЮ МОВОЮ

(Закінчення, 2)

1851-го року Шевченко, перебуваючи в горах Кара-Тау в товаристві Б. Залєвського, Л. Турна і Т. Вернера, в розмовах із ними висловлював такі думки, які дали Залєвському підставу написати: »Я переконався, що він (Шевченко) має глибоко-релігійні почуття, які нагадують своїми об'явленнями сторінки Нового Завіту«.

Разом із ними Шевченко мріяв про відродження суспільства на оновлених християнських засадах, що їх проповідував Лямене. Отже, як бачимо, зневірений в українській освіченій верстві, в можливості організації негайної боротьби за національне визволення України, Тарас Шевченко хапається за цю ідею »відродження суспільства«, яка має заповнити ту »страшну пустку«, що запанувала в поетовім серці. Приблизно, до того ж часу належить його автопортрет, на якому бачимо Шевченка в товаристві двох приятелів, а на підлозі — книга з написом »Жорж Занд«, 1851 рік. Очевидно, ця книжка тут не випадкова. Соціяльні повісті Жорж Занд, у яких віддзеркалюються ідеї Лямене, Руссо та інших реформаторів людства, мали вказати нові, кращі шляхи, мали сприяти духовому переродженню і перевихованню людства взагалі.

Безперечно, що й товариство, в якому Т. Шевченко перебував у Кос-Аралі, мало деякий вплив на його думки, проте ми ніяк не можемо погодитися з твердженням, що той вплив »зумовляв піднесення творчої енергії Шевченка«. Після перебування у Кос-Аралі Шевченко написав до кінця свого життя тільки восьму частину своїх українських творів, і то не найважливіших!

Отже, згадані факти і обставини дають право припускати, що на появу Шевченкових повістей московською мовою вплинули такі причини: 1) духова криза, яку він переживав ще на волі в 1843-1845 роках, 2) перебування у згаданому вище товаристві 1851 року та спільне захоплення творами Ж. Занда й цілим комплексом ідей про конечність

»перевиховання« людини, 3) після обшуку в 1850 році, аж до 1855 року Шевченко не мав можливости друкувати своїх українських творів, що також могло вплинути на його рішення писати по-московськи, оскільки йому тоді залежало не так на поетичній творчості, як на поширенні серед найширшого загалу ідей, яким він надавав відповідного значення.

Все це спричинилося до того, що хоч Т. Шевченко ненавидів москалів і їхню мову (в 1841 році писав: »А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. В них нарід і слово, і в нас нарід і слово, а чиє краще — нехай судять люди«) — він починає писати по-московськи. Характеристичне й те, що у своїх поезіях, написаних після цієї кризи, Шевченко вже починає вживати слово »москаль« і в значенні »солдат«, а його повісті московською мовою втрачають питому йому ідейно-політичну гостроту і набирають провінціяльного характеру.

Проф. П. Зайцев у статті »Прозова творчість Шевченка« пише, начебто »всі ці твори просякнені гарячим українським патріотизмом«, — власне того »гарячого патріотизму« в них не було, якщо під патріотизмом розуміти правдивий всенаціональний патріотизм, а не тільки любов до »свого села«, до своєї місцевости, провінції — любов аполітичну. Що більше, Шевченко сам свідомо обминав національний аспект, щоб його повісті нічим (крім місця дії та осіб) не нагадували читачам про українсько-московські відносини.

Коротко: поет добре знав українські відносини — вони були для нього рідні й зрозумілі, тому й теми його повістей взяті із життя жителів України, але вони, переважно, обмежуються їхнім побутом.

Очевидно, Шевченко не міг розлюбити своєї батьківщини, не міг позбутися симпатії до українських традицій, до українських рис вдачі й т. п., але це далеко не вияв »гарячого патріотизму« *пророка* національного відродження! Це такий патріотизм, що його знаходимо в творах Гоголя, який змусив автора надати неґативний характер »Мертвим душам«, натомість із м'якістю та симпатією висловитися про »Старосвітських поміщиків«.

З'ясовані вже причини (а не творчий порив!) примусили Шевченка переробляти деякі свої раніші, недруковані твори на повісті московською мовою.

Два роки пізніше, вже переписані й викінчені, він переслав їх своєму приятелеві до друку. Це були »Варнак« і »Княгиня«. Тоді ж він пише і »Наймичку«. Самий факт, що поет не шукає за новими сюжетами підтверджує наш здогад, що він розраховував на ту публіку, яка не читала його українських творів; що для нього мала значення перш за все пропаґанда альтруїзму, як антитеза себелюбства та інших неґативних прикмет дідичів. Згодом Шевченко пише ще цілий ряд повістей, але всі вони мають виразно повчальний, »дидактичний« характер, розрахований на читача-»громадянина« російської імперії.

Як бачимо, Шевченко, який 1842 року писав »хіба ж я винен, що народився не кацапом« і уважав за тяжкий гріх те, що »мусів сповідатися кацапам черствим кацапським словом«, — тепер почав писати переважно »кацапською мовою«. Це перша, так би мовити, формальна, зовнішня зміна.

Розглянемо і »внутрішні« зміни, оті »дрібніші«, що їх можна знайти у Шевченкових повістях, і які багато говорять. У повісті »Варнак« є такий уступ: »Вертаючись із Почаєва, завернув я до Крем'янця подивитися на королеву Бону та на палац, що будували тоді під Крем'янецький ліцей. Пером тобі, благородний Чацький. Ти любив спокій і освіту. Ти любив людину так, як заповідав Христос«.

Отже Шевченко, згадуючи про заснування вогнища польонізації на українській землі, тут обминув національні інтереси українського народу. Далі, вже в перших своїх повістях московською мовою, у яких він згадує московську державу, її громадян, культуру тощо, поет вживає таких висловів, про які раніше не можна було й подумати. Наприклад, »в нашій православній отчизні«, »наше темне купецтво«, »наш поет Пушкін«, »чи думав великий німецький поет, а з ним і наш великий Лєрмонтов . . .«

Щоправда, тут і там він згадує принагідно руїни чи пам'ятки, що траплялись по дорозі, про події з минулого України, але — як згадує? Ось згадка про Малоросійську колегію і палати Скоропадського та Данилича в »Княгині« закінчується так: »Та де ж та площа? Де ті палаци? Де Колегія з її кровожерною потворою — таємною канцелярією? Де воно все? І сліду не стало. Дивно. А воно все ще таке недавнє, таке свіже. Яких сто років проминуло і Глухів із резиденції українського гетьмана обернувся у звичайнісіньке повітове містечко«.

І все . . . А в повісті »Музика« читаємо: »Я заходився рисувати кам'яну церкву . . . збудовану полковником Прилуцьким Галаганом, тим самим, що перший зрадив Мазепу і перейшов на бік царя Петра, за що по смерти полковника Носа його поставлено на Прилуцького полковника й обдаровано великими маєтностями. Поки я зрисував цей пам'ятник славного полковника . . .« Як бачимо, тут Галаган — »славний«, а в українському творі »Іржавець« він — »Прилуцький полковник поганий«.

У повісті »Мандрівка з приємністю і не без моралі« автор пише таке про »Гайдамаччину«:

»Лисянка, якщо вірити тутешнім дідам, славилася своєю, не гіршою за Сіцілійську, вечірнею, що її відправляв тут ляхам і жидам Максим Залізняк 1768 року. Та коли вважати всі такі події, недостойні пам'яті людини, за славні, то не тільки якась Лисянка — кожне село, кожний клаптик землі буде славний на Україні. Не в чому іншому, а в цьому мої покійні земляки ні трохи не поступились якій хочете европейській нації, а 1768 року перевершили Вартоломійську ніч і навіть першу

французьку революцію«. На подібну думку раніше сам Шевченко відповідав так: »Брешеш, людоморе, за святую правду-волю розбійник не встане«.

І в самих »Гайдамаках« Шевченко не ідеалізував негативних явищ гайдамацького руху, але розумів його стихійну обґрунтованість та яскраво підкреслював його позитивні моменти. А в повістях — інший підхід!

Знаємо, як у своїх поезіях Шевченко висловлювався про московське військо, а в тому ж творі (»Мандрівка . . .«) вже пише таке: »Того часу наше військо облягало Сілістрію«. Але далі читаємо й інакше: »Недавно хтось у пресі порівнював наші, себто українські (отже, він розумів, яким неясним стало слово *»наші«*, тому й дає пояснення!) історичні думи з рапсодіями хіоського сліпця, прабатька епічної поезії, я сміявся з такого чванливого порівняння, а тепер, як розібрав та розжував, то почуваю, що той, хто порівнював, має рацію і я, із свого боку, готов навіть збільшити його порівняння . . .« Очевидно, цей Шевченків вислів без політики і тільки підкреслює поетову об'єктивність. Далі маємо ілюстрацію тодішнього рівня свідомости в Україні. Описуючи кімнату отця Сави, Шевченко малює таку картину: ». . . Над гуслями в почорнілій золотій рамі портрет Богдана Хмельницького з гетьманським гербом. Портрет або, як матушка його називає, »запорожець« стародавньої, але не мудрої роботи«.

Особливо багатий на подібні матеріяли Шевченків »Щоденник«. У ньому знайдемо і таке твердження: »Імена Гоголя, Соловйова, Аксакова, імена, добре відомі в нашій літературі« (стор. 114). Проте є й чимало висловів, які виразно свідчать про Шевченкову погорду й ненависть до москвинів. Згадаємо тільки деякі.

Сторінка 68 — оцінка уральських козаків у порівнянні з киргизами, стор. 73 — нехіть москалів до зелені, стор. 139 — московське село, стор. 150 — московські попи, стор. 78 — московські старовіри, стор. 110 — московські попи, стор. 128 — »здесь русскій дух, здесь Руссю пахнет«, себто салом, чимсь горілим і всяким паскудством, стор. 151 — негативна оцінка твору Островського »Доходное место«, стор. 152 — негативна оцінка Л. Толстого, стор. 153 — така ж оцінка Потєхіна, стор. 154 — московська психіка і европейських дух, стор. 195 — матеріялізм москалів навіть у коханні, стор. 204 — негативний погляд на московську архиєрейську службу, стор. 212 — вартість московських готелів, стор. 218 — московське Великодне Богослуження, і т. д.

Вказані тут місця — тільки ілюстрація прихованого почуття поета, яке проривається навіть у написаному ним »на експорт« (по-московськи) »Щоденнику«.

Серед самих москалів була мода лаяти дещо із свого побуту, тож і Шевченко не стримався, хоч його вислови не мають політичного характеру. Його, напр., »Іржавець« міг викликати в кожного московського патріота ненависть до автора, але цього не викликали протимосковські

вислови в »Щоденнику«, в якому автор назвав московську літературу »нашою«.

Т. Шевченко дуже добре орієнтувався у питаннях політичного характеру, що видно хоч би з того, що прочитавши українського вірша А. Чужбинського, він написав: »Пам'ятаю тільки те, що це були гидкі й підлі лестощі московській зброї«.

На такому тлі особливе значення має і його вислів у листі до Кухаренка: »Окрім Бога і чорта, в душі нашій є щось таке, що аж холод іде по серці, як хоч трошки його відкриєш«.

Тому недаремно Шевченко боявся лестощів москвинів після його повернення із заслання. На 221 стор. свого »Щоденника« він пише про прихильність до нього мешканців Москви таке: »Боюся, щоб я не став модною фігурою в Пітері. А на це виглядає«. Із »Щоденника« бачимо, що справді він увесь час проводить у товаристві »вершків« московського культурного середовища, приймає різні запрошення, як »велику честь для себе« (стор. 230). »Чемність« москвинів була така велика, що, напр., московський поет Мей прислав уже увечері перекладений вірш, який Шевченко написав вранці! (стор. 231). На тій же сторінці »Щоденника« Шевченко записує вірш Хомякова, від якого аж пашить московським месіянізмом. Далі поет подав і привітальні промови на його честь та пише про нав'язування нових знайомств із визначними московськими письменниками і діячами.

Мимохіть насувається питання: чи не було все це отою »останньою краплею«, яка примусила Шевченка ще й посилити свою працю над повістями московською мовою, хоч його намагання опублікувати їх виявилися безуспішними?

Ясне одне: поет переживав кризу, що запримітили навіть його друзі. Саме тому Лазаревський у листі до Шевченка висловив великий жаль, що він пише московською мовою, а Куліш написав йому просто: »Зневажаєш ти себе московськими повістями перед світом та й більш нічого«.

Все ж можна сумніватись, чи Шевченко справді вірив у користь і доцільність писати повісті московською мовою, бо вже після кризи, у 1860 році, ставив таке питання:

»Чи не дурю себе я знову
Своїм химерним »добрим« словом?
Дурю! Бо ліпше одурить
Себе таки, себе самого,
Ніж з ворогом *по правді* жить!«

Подібні думки кільчилися в поетовій душі вже й раніше, бо 1847 року він, подавши народну приказку »привикне, кажуть, собака за возом бігти, то побіжить і за саньми«, пише вірша, в якому стверджує:

»То так і я тепер пишу:
Папір тільки, чорнило трачу!«

Із змісту цього вірша можна зробити висновок, що́ саме мав на думці Шевченко, пишучи свої повісті московською мовою, а разом із тим відкидав припущення, що він Україну забуває чи перестає любити. Свою творчість українською мовою Шевченко цінив, як найбільший скарб, натомість не знав, що робити із своїми повістями московською мовою. У 1858 році писав до Куліша:

»Навчи ти мене, що мені робити з руськими повістями. У мене їх десятків коло двох набереться. Затопити грубу шкода, багато праці пропаде. Тай грошей би хотілося, бо вони мені дуже потрібні«.

Не змінив він і свого ставлення до московської мови і москалів, хоч глибоко заховав його у своїй душі. 1858-го року писав до Хропаля: »А іздатель (Кожанчіков), кацапська душа«.

Того року він дорікав і Кухаренкові: »Мабуть, ти давно в землях християнських не бував і доброї мови християнської не чував, що зовеш мене »закадишним другом«! Чи ж чути було колинебудь між християнами таке бридке, паскудне слово? Мабуть, ти, батьку, забув нашу християнську мову і дощенту побусурменився . . .«

1860-го року він пише В. Шевченкові: »Шкода, що твої хлопці написали до мене чорт зна по якому, вони хоч би у Присі училися писати по-людському!«

Висновок ясний: Шевченко, переживши під час перебування в Україні (на протязі трьох років, перед засланням) велику трагедію, побачивши, що всі (в тому й освічені люди) майже »оглухли, не чують« його голосу, »не бачать« неволі свого народу, бо їхні очі вкриті »московською полудою«, — припинив свою поетичну творчість українською мовою. Очевидно, не відразу, але з того часу починається її занепад.

Він, як сам каже, своє »серце запечатав«, але навіть »запечатане серце« жило тим, чим жило в »Кобзарі«, тільки мовчало, бо довкола панувала »пустка«. Коли цей Шевченків стан можна уважати за кризу, то вся відповідальність за неї спадає тільки на українську »освічену громаду«, а не на селянську, неписьменну масу.

Отих явищ у творчості Т. Шевченка у нас не порушують з таких причин: 1) москвинам і москвофілам вигідно спекулювати на Шевченковім »Щоденнику« і його повістях, щоб перетворити його (спримітизованого Шевченка) на »утраквіста« і »малороса« у користь »малоросійщини«; 2) українським філістрам (лівим, правим чи поміркованим) чуже, як усім філістрам, ставлення справи ясно й виразно, вони не люблять »гострих висловів«, усувають їх, не люблять іти непротоптаними шляхами, воліють повторяти те, що »нікого не дразнить«, натомість люблять хвалити все »наше« (хоч, насправді, воно не завжди »наше«), бо за хвалу ніхто гніватися не буде.

Аґенти червоного Кремлю належать до людей, що їх згадуємо в першому пункті. Вони повністю, всебічно використали як убогість думки, так і ментальність лакеїв »задрипанки Москви«, і всіма силами

й засобами намагаються перетворити Шевченка на »малороса«, на »пролетарського поета«, що разом із запроданцями-лакеями »дружив« із »старшими братами«.

Знаємо, що висловлені тут думки люди »першої групи« або обминуть, або будуть поборювати, а люди »другої групи« — почнуть »вигладжувати«, бо їхня »компромісова« душа завжди йде за прикладом »баби« Руданського, що ставила одночасно дві свічки — одну святому, другу чортові. Проте справжній Шевченко нам такий дорогий, що треба сказати те, що необхідне.

Шевченків »Щоденник« і справжні почування його автора

Загальновідомим фактом є те, що кожний геній — геніяльний тільки в якійсь одній означеній ділянці, в усіх інших ділянках — він освічена, авторитетна, але звичайна людина. Великий геній України, Тарас Шевченко, залишив нам безсумнівний геніяльний твір — »Кобзар«. А всі його чудові малюнки, прозові й драматичні твори, листи, були тільки творами талановитої людини, сина своєї доби.

Шевченкові віршовані твори частинно вияв творчости талановитої людини, а в своїй основі були »Божим, надхненним словом«.

Звернемо увагу тут на один факт незвичайної ваги. Мова про Шевченкову оцінку двох наших історичних постатей — гетьмана Івана Мазепи і гетьмана Богдана Хмельницького.

Немає нічого дивного, коли хтось дає правильну, об'єктивну оцінку гетьманові І. Мазепі, користуючись для цього відповідними історичними працями та іншими джерельними матеріялами. Але інакше було в Шевченкові часи. Шевченко читав літопис Величка, »Історію Русів« невідомого автора, »Історію Малої Россії« Бантиш-Каменського та твори Костомарова. Що ж міг вичитати в них про І. Мазепу?

В »Історії Русів«, з приводу шведської кампанії, про Мазепу написано таке: »Малоросіяне в істребленії армії шведской более всех поклалі ревності і усердія... однако предметом неверності сево человека... всьо то било забито«. Не краще пише про Мазепу і Бантиш-Каменський: »Скривая в серце злобу к обладателю Россіі і продолжая тайния сношенія с врагамі сво, Мазепа, што б доказать мнімую преданость...« і т. д. »Єщьо не стало для ізменніка время действовать...«

Костомарова оцінка гет. Івана Мазепи мало чим різниться від оцінки »Історії Русів« і Бантиш-Каменського.

Натомість усі згадані автори із захопленням писали про гетьмана Богдана Хмельницького, деякі з них уважали за його найбільшу заслугу »прісоєдіненіє« України до Росії, противника якої, Мазепу, картали.

Як бачимо, під впливом московської пропаґанди, підсиленої адміністративно-політичним терором, прийшов жахливий занепад україн-

ської політичної думки (яка, як каже Шевченко, вже за Катерини була »немовлям«), тому в усіх згаданих творах Мазепу змальовано найчорнішими красками. Коли ж додати до цього ще й те, що нарід, не розуміючи політики великого гетьмана, у своїх піснях також ставився негативно до Мазепи, то виникає питання, чому Шевченко пішов проти течії і високо цінив Мазепу, натомість негативно ставився до Хмельницького, всупереч поглядам загалу і тодішньої історичної науки?

Вирішальним у Шевченка було не те, що він прочитав, а його геніяльна інтуїція, якою він проникнув істоту нації, її минуле, сучасне і майбутнє. І щойно наше покоління помало, із трудом, починає розуміти безсумнівну правду і теоретичну обґрунтованість творів національного генія.

Крім свого »Кобзаря«, в якім віддзеркалений дух генія, Шевченко написав і дещо інше, зокрема повісті московською мовою та свій »Щоденник«. Вони не мають такого значення, як »Кобзар«, все ж ми цікавимося ними, як допоміжним матеріялом, який може придатися нам для кращого розуміння не тільки »пружин творчости« та ідей, якими жив поет, а й причин, чому він почав писати по-московськи.

Сама назва »Щоденник«, що його писав Шевченко, підсуває нам думку, що записане в ньому може нам допомогти »заглянути в душу« поета, ближче ознайомитися з його поглядами, думками, симпатіями і антипатіями, бо вони занотовані щиро, »для себе«.

І коли з цією думкою гортаємо сторінки »Щоденника«, то відразу виникають перед нами настирливі питання:

1) Чому Шевченко писав »Щоденника« та повісті московською мовою?

2) Котра творчість була ближчою його серцю? Чи та, коли він писав українською мовою, а чи та, коли писав по-московськи?

3) Якщо зміст його творчости та інші факти дають підставу уважати московську мову його »Щоденника« не за мову »його душі«, а тільки за мову, якою він покористувався, щоб дістатися до певної групи читачів, для яких українська мова була чужа або байдужа, то якою мовою він висловлював свої правдиві й щирі думки і погляди?

Спробуймо відповісти на ці питання з допомогою аналізи »Щоденника« та умов, у яких він його писав. Але, коли мова про його »Щоденник«, то мусимо брати до уваги й дещо з того, що ми вже сказали, обговорюючи його повісті московською мовою.

Шевченко писав свій »Щоденник« у таких обставинах, коли кожної хвилини міг сподіватися нового обшуку, а разом із тим і чергової жорстокої кари. Писав він його не для себе, а для читачів української і неукраїнської національности.

Перша обставина, мабуть, не була вирішальною, але й нехтувати нею не можна. В другому випадку треба брати до уваги цю кризу, що її пережив Шевченко ще в Україні, а яка спричинилася до того, що він почав писати по-московськи.

Про правильність такого погляду говорить один дуже важливий натяк самого автора. 1857-го року в листі до Маркевича Шевченко виправдується, що не може йому докладно розповісти про себе і свої переживання, але обіцяє: »Напишу тобі цілу книгу«. Закінчивши цього листа, додає: »Я напишу його по-русски, так, бачиш, треба; ти й сам, здоров, догадаєшся, як прочитаєш, що так треба«.

Взявши до уваги, що Шевченко говорить про »книгу«, а додає, що напишу »його«, а не »її«, можна зробити висновок, що він мав на думці саме свій »Щоденник«.

В даних умовах (поліційної цензури і переслідування) Шевченко не міг писати виразно, але був певний, що коли Маркевич прочитає у його »Щоденнику« ряд думок, абсолютно чужих Шевченкові, то й сам догадається, чому »так треба« і з якою метою він написав свій »Щоденник«, ще й московською мовою.

Ось тут маємо відповідь на питання, які ми поставили у зв'язку із Шевченковим »Щоденником« московською мовою. Далі побачимо ще й інші арґументи, які підтверджують те, що написав сам Шевченко в листі до Маркевича.

Взявши все це до уваги, зрозуміємо, що цей »Щоденник« міг бути писаний тільки московською мовою і в ньому могли бути поміщені тільки справи, які належали до »поступового росіянина«. Натомість, не могло бути в ньому жодних натяків на »український сепаратизм«, жодних проявів ненависти до москалів та політично-патріотичних українських почувань.

Шевченкову обережність, зумовлену його тодішніми обставинами, підтверджує ще такий факт.

У 1856 році він, на прохання редакції журналу »Народное чтеніе«, написав свою »Автобіографію«. В ній тільки мимохіть згадав про свою поетичну творчість, зосередившись головно на своїх дитячих і юнацьких роках та бажанню стати малярем. А про свою поетичну творчість згадав коротко так: »Як і коли писав я поезії, що постали після неї (»Причинної«), — про це тепер не маю охоти розводитися«.

Редактор цього московського журналу не цікавився українським поетом, він тільки хотів познайомити своїх читачів з історією життя людей, які »відзначилися серед темної і безмовної маси простолюддя«. Шевченкова біографія, в його розумінні, була одною з-поміж інших, а всі вони разом мали бути доказом: 1) що »русскій крепостной мужік« — також людина, не гірша навіть від високообдарованих людей, 2) що кріпацтво — пляма, яку треба усунути, 3) що устрій московської імперії потребує реорганізації.

Шевченко це розумів, але відізвався, бо уважав, що осягнення мети редакції — корисне і для його земляків, проте свого серця, своїх мрій і поглядів не виявив.

Подібне можна сказати і про його »Щоденник«, обставини не дозволяли йому бути в ньому щирим, але намір — одна річ, а здійснення його — друга.

Український патріотизм, любов до своєї нації та її минулого, до того ж і ненависть до найбільших ворогів українського народу — москвинів, були в Шевченка настільки сильні, що вони проти його розсудку тут і там проривалися, витворювали тріщини, які дають можливість здогадуватися про колосальні розміри прихованих »підземних« сил, що клекотіли в таємних нетрях його душі.

Тому доцільно ознайомити читачів саме з такими »вибухами«, звернути увагу на ті »тріщини« у Шевченковому »Щоденнику«, бо якраз вони виявляють правдиві порухи душі автора геніяльного »Кобзаря«.

Почнемо цитатою із Шевченкового »Щоденника«, яку використовують московські лакеї, нібито як вияв Шевченкових поглядів, вдаючи, що не розуміють, чому й для кого він це написав, натомість »вірять« кожному слову »Щоденника« й на основі цього характеризують Шевченка як »москвофіла« та лають українських »буржуазних« націоналістів (напр., у передмові до п'ятитомового »академічного« видання Шевченкових творів), розраховуючи на те, що ніхто не викриє їхньої брехні перед одурманеним ними читачем їхніх фальсифікатів.

1-го липня 1857 року Шевченко записав у своєму »Щоденнику« таке: »Хуткий перехід із горища мужика-маляра до пишної майстерні найбільшого живописця нашого століття! Самому тепер не віриться, а дійсно так було. Я з брудного горища, я, нікчемний замазура, на крилах перелетів до чарівних заль Академії Мистецтв. Але, чим же я хвалюся? Чим я довів, що користувався наукою і дружнім довірям найбільшого артиста в світі? Зовсім нічим... Над чим працював я в цьому святилищі? Страшно й подумати... Я компонував тоді малоросійські вірші, що потім стали таким страшним тягарем на мою убогу душу. Перед його (Брюлова) чарівними творами я задумувався і леліяв у своєму серці свого сліпця-кобзаря і своїх жадних крови гайдамаків«.

Оцей уривок із »Щоденника« виглядає ніби »розкаювання« поета, але в ньому немає й найменшої щирости. Хронологічно, приблизно, саме в той час Шевченко написав вірша, в якому каже, що »минуло вже десяте літо, як *людям я дав Кобзаря*«, чим підкреслив особливе значення отих своїх »малоросійських віршів«, рівних »заповідям«, яких не »пишуть«, а »дають«. Та і »жадні крови« гайдамаки не сходять із сторінок його творчости й після написання »Щоденника«, і він постійно закликає »громадою обух сталить та добре вигострить сокиру«. І кожний, хто здатний думати логічно, не може мати сумніву, що такі Шевченкові вислови не випливали з його переконання, в них нема ні щирости, ні правди, а є тільки віддзеркалення обставин, які примушували поета писати у своєму »Щоденнику« те, в що він сам не вірив,

чим сам обурювався. І зараз же, в наступних рядках, Шевченко підкреслює, що він добре знав, що »живопись — моя майбутня професія«, але компонував вірші, за які йому ніхто і »шага не платив«, і які, нарешті, позбавили його волі. Не зважаючи на »всемогутню нелюдську заборону«, він далі нишком компонує свої вірші — »худорляві діти свої«. »Дивне, одначе, це всемогутнє покликання«, — каже він. Чи ж міг інакше, коли його серце палало такою великою, незгасною любов'ю до України? Йому навіть у »сутіні його (Брюлової) вибагливо-розкішної майстерні« не давали спокою »тіні наших безщасних гетьманів«. І він після цього нібито »розкаяння« відверто признається: »Передо мною стелився степ, засіяний могилами. Передо мною пишалася моя прекрасна, моя безталанна Україна у всій непорочній, меланхолійній красі своїй... І я задумувався, я не міг одвести своїх духових очей од цієї рідної, чарівної краси. Покликання — нічого більше«.

Так навіть у призначеному на »експорт« своєму »Щоденнику« Шевченко не міг приховати того, що він бачив своїми »духовими очима«, що жило-палахкотіло в його серці. І глибокий, щирий поетів націоналізм постійно проривається у його »Щоденнику«, який — як диктував йому розум — повинен був служити йому за захист від всемогутньої нелюдської заборони-кари.

Т. Шевченко глибоко вірив у Бога, але ненавидів офіційне московське »православ'я«, ненавидів таке питоме москвинам сектантство, ненавидів і самих москвинів, найлютіших ворогів своєї нації, тому — хоч і вирішив був не згадувати у своєму »Щоденнику« українського націоналізму — не міг стримати себе, щоб не підкреслити некультурність, азіятськість, жорстокість і дикість московського народу.

Він з огидою пише про московське »православ'я«, однозначне з єресію: »Сьогодні святкується пам'ять двох найбільших провідників миру і любови. Велике в християнському світі свято! А в нас — колосальне пиячення з нагоди храму«. Тут треба пояснити, що »в нас«, як і в усіх Шевченкових повістях московською мовою, означає не в Україні, а тільки на Московщині, де в той час жив Шевченко і бачив, як відбувалися »святкування«.

»О, святі, великі верховні апостоли, як би ви знали, як ми (знову треба розуміти — москалі) запаскудили, як викривили правозвіщену вами просту, прекрасну істину! Ви заповіли фальшивих учителів і ваше пророцтво збулося«.

Під датою 12-го липня 1857 р. Шевченко записав у своєму »Щоденнику« таке: »...Почав лаштуватись у дорогу. Тому, що подорожувати мені треба було — може й тепер ще буде треба — срібними берегами Уралу, де благочестиві уральці, а особливо уралки, нашому братові, не-старовірові, води напитись не дадуть, я й припас на тяжку дорогу цей необхідний вуджений виріб. Не знаю, чим захоплюється в уральцях цей статистик-гуморист, і в додаток брехун, Небольсін? Брудні-

шого, брутальнішого за цих запеклих старовірів я нічого не знаю. Сусіди їх, степові дикуни-киргизи, в тисячу разів привітніші, ніж ці прямі нащадки Стєнки Разіна«.

А 16-го липня Шевченко пише: »Вуджений продукт мій з кожним днем зменшується... А що, як доведеться прогулятися через Ґурєв та Уральське злачними і срібними берегами благочестивого Уралу? Що тоді? Апетит — у торбу, а зуби — на полицю. Або, уникаючи голодної смерти, удавати ворожбита, а найліпше — мученика за віру, розстригу-попа. Тоді, як по щучому велінню, все з'явиться перед тобою, починаючи від каймака та джурмиці й кінчаючи »свальным« гріхом. Мати єдину дочку свою запропонує святому мученикові за віру для нічної розваги. Гидко! Гірше всяких поган!.. Увесь фанатизм, уся ця мерзота гніздиться в їх роспусних дочках і жінках...«

Такої думки був Шевченко не тільки про москалів-старовірів, а й про всіх москалів-»християн«. Тому й пише:

»У Требнику Петра Могили є молитва, що освячує прибране або хресне побратимство. В новішому Требнику (себто — вже московському) цю справді християнську молитву замінено молитвою про вигнання нечистого духа з одержимого цією вигаданою хворобою, і про очищення посуду, запаскудженого мишею. Це навіть і не поганські молитви...«, себто навіть у поган таких »молитов« не було.

Ось так Шевченко протиставляє українську православну Церкву так званій московській православній Церкві. Адже відомо, що заміна молитви у Требнику Петра Могили сталася на наказ Московського синоду, а від Петра І-го українцям заборонено друкувати книжки, які не були б мовою і текстом докладною копією московських церковних видань.

17-го вересня Шевченко записав у »Щоденнику«: »Чебокраси... Церков у ньому (цьому містечку) стільки, скільки й домів, коли не більше. І все старовинної московської архітектури. Для кого й для чого їх збудовано? Для чувашів? Ні, для православ'я. Головний вузол давньої московської політики — православ'я«.

Така глибока Шевченкова антипатія до московського православ'я пояснюється не тільки його глибоким українським патріотизмом, а й тією карикатурою, що її зробили москалі з перенесеного з України православ'я. Побувавши в Нижнегородському соборі, він пише:

»В архиєрейській службі з її обстановою і взагалі декораціями я бачив щось тібетське чи японське. І під час цієї ляльковой комедії читається Євангеліє! Яка підла суперечність... Нерукотворний велетенський образ, копія якого мене колись налякала в церкві св. Георгія. Оригінал цієї індуської потвори є у соборі й вартий уваги, як пам'ятка старовини. Перевезли його із Суздаля 1351 року«.

Коли пригадаємо, що Шевченко, подорожуючи по Україні, бачив багато наших (українських) церков, але в жодній із них не помітив чогось такого, що викликало б у нього огиду, а від чого він не міг

утекти, оглядаючи московські церкви. Висловлюючи своє обурення на московське православ'я, Шевченко одночасно підкреслює свою сильну віру в Бога та ставиться з глибокою пошаною до Євангелія і Христових апостолів.

А тепер подамо кілька уривків із »Щоденника«, які показують, як проговорився обережний Шевченко (він же навіть відмовився від зустрічі з Кулішем, бо вона могла викликати підозріння) про московський нарід та його культуру:

14-го липня 1857 року він записав у »Щоденнику«: В москалів »дивна, незрозуміла антипатія до пахучої зелені! Вони воліють куряву й нестерпну смердючу духоту у форті, ніж холодок, квіти і свіжу зелень. Незрозуміла затверділість органів. Справжні суворі сини Беллони. Одначе, чим я можу витолкувати собі цей брак нюху й зору дітей Беллони — це всепереможна владичиця горілочка ... То що ж, справді, за приємність одвідувати город? Чи не краще вдома нишком налигатися так, щоб в очах позеленіло. Оце тобі город із квітками та пахощами!«

І Шевченко далі глузує з москалів: »Незалежно від цієї глибокої політики, москаль має природжену антипатію до зелені, до цієї живої, блискучої ризи усміхненої матері-природи. Московське село, як висловився Гоголь, навалені купи сірих колод із чорними дірами, замість вікон. Вічна грязюка, вічна зима! Ніде гілки зеленої не побачиш, хоч побіч непрохідні ліси зеленіють. А село немов навмисне витарабунилось на великий шлях з-під тіні цього непрохідного саду, простяглося у два ряди біля великого шляху, вибудувало заїзди, а на стороні — капличку та шиночок, і нічого йому більш не треба. Незрозуміла нехіть до краси природи«.

І, може й мимохіть, він лине думками в Україну: »На Україні зовсім не те. Там село, навіть місто, сховали свої білі привітні хатки в тіні черешневих і вишневих садків. Там убогий, неусміхнений мужик сповив себе пишною, вічно усміхненою природою і співає свою журавлину, сердечну пісню в надії на кращу долю. О, мій бідний, мій прекрасний, мій любий рідний краю! Чи скоро я зідхну твоїм цілющим, солодким повітрям? Милосердний Бог — моя нетлінна надія«.

6-го вересня, приїхавши до Самари, Шевченко знову не втерпів і записав у своєму »Щоденнику«: »З цікавости, а також через вопіющий апетит (сталося це коло другої години), ми звеліли візникові їхати до найліпшого в місті трахтиру, він і поїхав і привіз нас до найкращого »заведенія«, себто трахтиру. Тільки ступили ми на сходи цього »заведенія«, як обидва в один голос промовили: »Здесь русскій дух, здесь Русью пахнет«, себто салом, чимось горілим і всяким паскудством ... Величава збіжева пристань на Волзі, приволзький Новий Орлеан, а не має й путнього трахтиру. О, Русь!«

Шевченкове порівняння чи пов'язання гидкого корчмарського смороду з »русским духом« — не випадкове, воно свідчить про його при-

ховану огиду до всього »русского«. Він не визнавав зфальшованої москвинами, і повтореної нашими лакейськими вченими, історії Східньої Европи, згідно з якою цілий Київський, княжий, період нашої історії безпідставно названо »спільним періодом« москвинів і українців, а нашу державну назву Русь так спотворено і зогиджено, що вона стала Шевченкові осоружною і він ніколи не вживав її у своєму »Кобзарі«. »Здесь русскій дух, здесь Русью пахнет«, цитата із твору Пушкіна, поетизатора московського імперіялізму й шовінізму, отже, видно, Шевченко добре розумів небезпеку ідей Пушкіна, які зміцнювали твердиню ворога українського народу.

Дуже цікаве таке ствердження в Шевченковому »Щоденнику« (з 3-го жовтня): »Росіяни, між ними й нижнєгородці, багато дечого позичили в европейців, між іншим — і слово »клуб«. Та це слово цілком не до лиця росіянинові. Їм би краще запозичити таке слово (а воно, мабуть, існує в китайській мові) у китайців та японців, коли вони відкинули своє рідне слово »посіделки«, що незвичайно правдиво зображує російські дворянські зібрання. В европейців клюб має важливе політичне значення, а в російських дворян це навіть і не громадський »сход«, а просто »посіделки«. Вони збираються посидіти за ломберними столами, помовчати, попоїсти, випити, а як трапиться нагода, то й по пиках один одного мазнути«.

Як бачимо, Шевченко дотепно порівнює московську »культуру« з европейською культурою, чим вказує, що москвини пов'язані з азіятами, а не з европейцями. Сам же він почував себе европейцем і з погордою дивився на москвинів та їхню »культуру«, зовсім інакше, ніж його »земляки«, Драгоманов і драгоманівці, колишні й сучасні.

У Шевченковім »Щоденнику« є і кілька критичних висловів про московських письменників.

»Некрасов — пише він — не тільки не поет, а й віршороб неоковирний«. Цієї Шевченкової оцінки Некрасова »не помічають« сучасні московські лакеї, які — як ворони — крякають, що Шевченко, мовляв, захоплювався Некрасовим, поважав, навіть наслідував його.

Островського »Доходное место« Шевченкові »не подобалося«. В ньому »багато зайвого, що нічого не каже. Взагалі незугарно (написано), особливо жінки неприродні«.

»Прочитав — пише Шевченко — оповідання графа Л. Толстого — підроблена простота цього оповідання надто прозора...« А »драма Потєхіна »Суд людской — нє Божій« — дрантя з подробицями«.

Навіть поданих тут уривків із »Щоденника« цілком досить, щоб проілюструвати, як насправді ставився Шевченко до москвинів, московської культури і взагалі Московщини. А треба пам'ятати, що його »Щоденник« мав замаскувати його націоналізм, його патріотичні почування, був призначений радше для »малоросів«, »русских людей« та царської поліції, яка постійно слідкувала за його творчістю. І хоч

Шевченко мав намір маскувати себе своїм »Щоденником«, проте й тут проривалися його ненависть до москалів, як до ворогів-гнобителів українського народу, і його гаряча, безугавна любов до України.

М. Драгоманов, який намагався знецінити Шевченка, мав одну слушність. Т. Шевченко справді, як писав Драгоманов, був дуже вороже наставлений до московського народу. Це обурювало Драгоманова, мовляв, у той час, коли Достоєвський та інші малороси, перебувавши на засланні, знайшли між москалями, товаришами недолі, позитивні типи, з позитивними рисами характеру, і потім змалювали їх у своїх творах, то Шевченко навпаки — не знайшов серед них нікого, хто був вартий доброго слова, не знайшов нічого московського, що заслуговувало на позитивну оцінку.

Щоправда, далі Драгоманов пише, покликаючись на прозові Шевченкові твори (себто на те, що Шевченко писав з тактичних мотивів, нещиро), що згодом він уже мав »новий погляд на москвинів«, але й тут мусів визнати, що той »новий погляд не виявився у нього новими віршами«, себто українською мовою, мовою Шевченкового серця. »Навпаки, у віршах, писаних навіть наприкінці життя, помітна щонайменше — антипатія до москвинів« (»Шевченко, українофіли і соціялізм«, стор. 154).

Отже, треба ще раз підкреслити, що Шевченко, хоч не був у своєму »Щоденнику« щирим, бо хотів надати йому характеру записок ліберального чи навіть »лівого« громадянина Росії, не був спроможний притримуватися цієї »лінії«. Перешкоджав йому в цьому інтенсивний український патріотизм, правдивий, не скастрований до стану літеплого провансальства, безперспективної »прихильности« до регіональних особливостей, як своєрідної екзотики, який не приносить шкоди ворогові, не рятує призначеного на знищення народу і не допомагає йому встановити свою владу на своїй предківській, загарбаній окупантами землі.

Це добре знав Шевченко, він розумів, що без знищення, розтрощення і усунення з української землі кровожадного упиря, який висмоктував і висмоктує з українського народу його кров, а з української землі — її соки, не може бути й мови про вихід української нації з історичного завулку на широкий шлях вільного розвитку та творення нових цінностей. Державну незалежність може осягнути тільки вільний духом народ, а не раб, не лакей, який звик за самі »обіцянки« лизати руки свого пана, загарбника, колишнього злидаря, свого північного сусіда.

Звідти й випливала Шевченкова ненависть до москвинів, підсилена ще й свідомістю культурної вищости української нації.

(Вдруге зредагований Ред. »В. Ш.«, з незначними скороченнями і доповненнями, передрук з циклостилевого видання. »Українська критична думка«, 1946 р.)

Михайло КУШНІР

РОЗДУМИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ЦИВІЛІЗАЦІЮ

(Продовження, 2)

12. Правди у світлі большевицького експерименту

Московська окупація й події останніх років дали нам дуже повчальну лекцію і зродили думку, що в Україні, а особливо в українській діяспорі, мусить початися новий умовий рух, який піддавав би ревізії не тільки філософічні погляди, а й цілу суспільну свідомість, як у відношенні до історичних переживань, так і в соціяльних та політичних змаганнях. Головні постуляти тієї науки, після ретельного дослідження фактів у зв'язку з 2-ою світовою війною й окупацією України та Східньої Европи, можна звести до таких висновків:

1) Світ усвідомив собі, що існування нації є органічним явищем, яке здійснюється у вигляді своєрідної цивілізації, що підлягає певним і постійним психологічним законам.

2) Внаслідок недостатнього розуміння тих законів, із чисто фізичних поштовхів створився умовий рух із відповідними доктринами, який, зробивши своїм тереном дії матеріяльну ділянку цивілізації і нехтуючи психічними та моральними чинниками, плекає ідею перетворювання життя людства з одночасним запереченням засади органічного розвитку в національному трибі.

3) Такі течії знаходять тло й податливий матеріял у цивілізаціях, не досить внутрішньо укріплених свідомістю суспільних верств, які творять цивілізацію, отже, у країнах, цивілізаційно неінтеґральних, де побіч себе існують окремі цивілізаційні обрії.

4) Історичні катастрофи на підґрунті тих суспільних заколотів, отже, й аґітаційна та організаційна праця, що веде до цих катастроф, потрібні, з політичних мотивів, чужим цивілізаційним тілам, які мають загарбницькі чи деструктивно-паразитарні нахили. Тут виступає проблема рідної чистоти у твореній національної цивілізації.

В обличчі грози ми усвідомили собі чіткіше, ніж це могли осягнути раніше на основі патріотичних фраз, що можемо втратити й що маємо боронити.

Нам стала очевидною правда, що людство живе національними цивілізаціями й що цивілізація обумовлюється творами нашого суспільного середовища, які (твори) з'являються завдяки поєднанню зусиль

духу, капіталу й рук, разом із нашими внутрішніми вартостями, як одна духова цілість, потрібна одиницям для повного життя.

До засягу дібр цивілізації входять витворені чи пристосовані у здобутій природі матеріяльні надбання, отже, передусім, пожиткові землі, державні, суспільні, церковні, культурні, господарські, наукові й мистецькі інституції, потім осяги духового характеру, базовані на творчості духу, що проявляється органічно в національній культурі, до якої належать наука, мистецтво, література, релігія, політична ідеологія, традиції, обичаї, національна мова — все, що людина назовні довкола себе працею свого духу пристосувала до полум'я рідного вогнища, що дише об'єктивно власним, своєрідним життям.

Оця збірна творча воля споріднених духових виявів, фізично вкраплена в канву спільної мови, діючи довше, зроджує довкола себе конкретне, сперте на матеріяльних підставах, *історичне* середовище.

Суспільство чи нація мають над собою будівлю з копулою свого небозводу, на якому сяють зорі власних національних ідеалів, будівлю тільки умовно матеріяльну, наповнену психічним змістом (із предивного прядива), що становить суть життя людини в цивілізації. Цілість — це »поширена« людина, бо що вона являла б собою без свого середовища? Одиниця стає тільки підставою, пунктом виходу, *джерелом* усього того, що історія над нею надбудовує...

Згадане прядиво наповнює простір середовища психічною атмосферою, на яку може спромогтися людський дух. Але за постійну правду слід уважати те, що завдання внутрішньої історії даної збірноти, яка організується до постійного співжиття, *е* прагнення надати цивілізаційному середовищу *своєрідности* й самобутности, щоб між душею, яка творить, і твореною цивілізацією була згідність, яка веде до духової *тотожности*.

Людина, що працює для своєї цивілізації, повинна мати таке почуття: *я й моя цивілізація — це одне*.

Базувати так зрозумілу будову на одиниці — найздоровіше, бо ця одиниця уосіблює собою постійне джерело психічного життя цілости. Тоді будова не стає тюрмою одиниці, а, навпаки, сприяє зростанню її індивідуальности. Отже, що *безпосереднішу* участь у творенні цивілізації бере одиниця, то повнішим буде і її життя, і розвиток цивілізації.

Людина мусить ставитися до свого середовища так, щоб воно потребувало її цілої і щоб вона не могла обійтися без цього середовища; щоб цивілізація, яку творить людина спільно із земляками, з одного боку, поширювала її ментальність, просувала в *духовій культурі* на вершини, згідно з поступом цивілізації, а, із другого боку, щоб її воля й таланти були зужитковані в цій цивілізації повністю.

Людина творить цивілізацію, а вона зворотною дією удосконалює людину. Здоров'я й нормальний розвиток середовища ґрунтуються на гармонійності між культурою і цивілізацією. А ця гармонійність настає

тоді, коли людина взаємно порозуміється із своїм середовищем, коли становить із ним психічну єдність, коли у своєму вогнищі все може вважати за свою внутрішню власність і сама стає у своїй цивілізації необхідною вартістю.

Певну аналогію можна знайти в понятті дому. Чаром власного дому є своя своєрідність, свійськість, продуховлення собою навіть предметів. Очевидно, можна мешкати і в готелі, але повноцінним життям людина живе тільки у власному домі, в якому навіть устаткування відповідає ступневі культури господаря, вимогам його потреб, уподобань, звичаїв і смаку. Душа цього господаря втілюється у вибір предметів і в їх розташування так, що з них можна пізнати його індивідуальність. Коли ж він уліпшує свій дім, то це знову ж має зв'язок із культурою його смаку й потреб.

Своєрідність, свійськість, рідність, батьківщина, вітчизна — це поняття, які окреслюють цю гармонійність духової спорідненості між душею й середовищем, базовану на почутті, що мій світ — вислід праці моїх рук, моя духова власність; у ньому втілена частина моєї душі, а ця душа нашарувалася суспільними осягами, бож цивілізацію творять усі люди. На тлі цього почуття зроджуються вийняткові й найсубтельніші почування патріотичного прив'язання, деколи релігійно-жертовної відданости та наполегливости у виконуванні творчих і службових обов'язків.

13. Право самостійности

Суттю кваліфікації народу до самобутнього життя є його здібність творити самобутню й самовистачальну цивілізацію. Держава — це творчий вияв національного духу, панцер і найбільший твір цивілізації, даний історією тій збірноті, яка може спромогтися на органічну самобутність. Нарід, нездібний наповнювати природне середовище творами свого духу, неспроможний асимілювати це середовище згідно із своїми усебічними потребами, — недозрілий до самостійного державного буття.

Можна ствердити, що від державности почалася цивілізація первісних народів. Безсумнівно, державна організація давала початки виникненню національних цивілізацій — без неї вони не існували б. Але маємо на думці вже теперішні часи. В усякому разі, навіть у первісному стані, для державної організації потрібний ще мінімум суспільно-творчого духу у виді інстинкту, який дає стимул людям бути готовими жертвувати життям в інтересі цієї організації. Для того, щоб сьогодні видобути з державно незорганізованого суспільства відповідну цьому первісному інстинктові психіку — в міжнародній скалі — даний нарід мусить мати велику духову культуру і готову вже, дуже всебічну, цивілізацію та бути у стані максимальної міжнародної по-

тенціяльности. Адже національні спільноти не блукають у порожнечі, а узалежнюються від ширших, міжнародних відносин.

В історії можна бачити такі випадки, як, наприклад, у Швайцарії, де в рамках державности трьом національностям удалося створити повний духовий організм, що виявився у своєрідній цивілізації. Але це вдалося тому, що в кожній складовій частині (французькій, німецькій та італійській) вже була державнотворча культура, сперта на потребі творення довкола себе самовистачального середовища.

Натомість навіть найбільш племінно однорідний нарід, який не має у своїй культурі цивілізаційних потреб, який не вкладає свою душу в повну цивілізацію, власною силою не збереже державної будови, хоч би і здобув її з допомогою чужинців.

Нацією, зрілою до державної самостійности, є та, яка, навіть утративши власну державність, навіть розчленована, розбита чужинецькими державами, не втрачає духового зв'язку із своїм історичним цивілізаційним середовищем і не губить первісного інстинкту самозбереження.

Творча зрілість — справа культури, себто рівня *уцивілізування душі* в одиницях. Цивілізація становить собою продукт духу, але, у свою чергу, й дух є продуктом цивілізації. Це два бігуни того колового руху, який оббігає середовище й людську душу, створюючи над одиницею органічну духову надбудову.

Культурна людина, викинена наслідком якоїсь катастрофи із свого середовища, зберігає у собі фундаменти її майбутнього дому. Дух — це підстава людського світу, тому в національному будівництві важливіша справа будівничих, ніж цеглин. Яку користь має нарід із природних багатств землі, навіть із багатства раси, коли він стоїть на такому рівні культури, що з цих первнів нездібний вибудувати над собою потрібного склепіння власної цивілізації? Яку користь має нарід з освіти і плекання наук, коли це склепіння можна втримати тільки моральною відповідальністю кожного за цілість, а власне та моральна культура відсутня? І, нарешті, — яку користь має нарід із тієї дражливости сумління, коли він утратив зв'язок із природними інстинктами народних мас і не здобудеться у відповідному моменті на жертву крови?

Органічна праця від самих основ — необхідна передумова національного будівництва, але треба пам'ятати, що й найвища політична мисль нації мусить бути також органічно випрацьована, мусить вийти із власної, рідної продукції.

У XX-му столітті життя цивілізації перестало бути таємницею. Сьогодні духовість народів не дозволяє на те, щоб їх краяли і штукували. Кожний окремий нарід знає, що у психології немає чуда й не можна розраховувати на механічність — треба орієнтуватися на органічний розвиток.

Цивілізація працює найінтенсивніше, перш за все, для того, щоб забезпечити »дах над головою«. Цим дахом, щобільше — панцером, є власна державність. Тому одночасно з будуванням внутрі духових первнів і сяких-таких суспільних клітин — мисль працює також над утворенням держави, без якої неможливе життя суспільного середовища. Власна державність — фізична конечність національної цивілізації такою самою мірою, як самостійність є психічною необхідністю.

Всі відвічні засади мають психологічне підґрунтя, на якому базується кожна основна ідея права. Право власности має свій психічний ґрунт у факті духового поєднання людини із своїм середовищем, коли стосунок до речей стає обопільно неначе станом внутрішнього посідання. Так же само засада міжнародного права невтручання у внутрішні справи чужого середовища має своє психологічне обґрунтування в органічності психічних явищ. Тому внутрішнє життя національного середовища завжди органічне, а запереченням цієї органічности, вбивством її — стає чуже в ній, не сприйнятливе тіло.

Нація не тільки має право на самостійність, а й розуміє її так, як поняттю людини відповідає її індивідуальність. Нація — це не етнічне статичне тіло, а цілий нарід із своєю цивілізацією. Коли ж цей нарід не має здібности творити свою цивілізацію, яка йому вистачала б, коли не став цивілізаційною одиницею, здатною до самостійного буття, не потрапить розвинути власної суспільної цивілізації для заспокоєння всіх своїх духових і матеріяльних потреб, то він ще не є політичним організмом. Це тільки фізичний матеріял, плем'я. Націй є стільки, скільки існує своєрідних, вбудованих у власний ґрунт, цивілізацій.

Право націй таке саме, як фізичних або органічних тіл. Це право буття й розвитку. Самостійність є суттю їхнього життя, а не лише прикрасою. Політична неволя України була зовнішньою поразкою, вона не виключала внутрішньої свободи, але коли безлад виникає з отруєння, внаслідок введення до організму сторонніх тіл, що тамують його функції, тоді небезпека стає смертельною.

Від зовнішніх насильств свободу загально боронить державність, але що вона порадить, коли під її шкурою буде тіло, мало чуйне, мало свідоме, загасаюче або незріле в почутті своєї індивідуальности? Все, що рідне, нарід може знищити добровільно. Чужинецькі стихії закрадаються до його нутра й, незасимільовані, стримують правильний розвиток організму, а вкінці спричинюють його смерть.

З цього погляду перед очима стає ціле безмір'я різних проблем. Але засадничим моментом завжди мусить той вихідний пункт, що національне середовище й національна цивілізація — *психічне* явище, саме життя, органічна таємниця. Трагедія нації ще не тоді, коли чужа стихія відіграє у суспільстві якусь чисто матеріяльну ролю, бо, кінець-кінцем, ще можна жити з дерев'яною ногою чи рукою, а тоді, коли ця

стихія дістається до мізкових центрів; іншими словами, коли захопить відповідальні духові чинності, які формують назовні ментальність нації, її мисль, волю і чин. Тоді нація стає сама для себе тим троянським конем, із якого у слушну хвилину можуть вийти *вороги її самостійности* і, спільно із внутрішнім ворогом, знущатися над тілом нації.

Чужі стихії, неґативно духово наставлені до національних цивілізацій, міґруючи по них на правах гостя, але зацікавлені в тому, щоб ці цивілізації не націоналізувалися органічно, — зродили штучну теорію інтернаціоналізму, який тепер, із природи речей, неначебто ставить певні верстви поза устроєм національної цивілізації і намагається бути для всіх своєрідним (фальшивим) ідеалом загальнолюдського, позанаціонального співжиття.

Ця теорія, легша до пропаґування у брошурах, ніж у наукових творах, реклямована практикою заколоту, що відбувається організованим шляхом, узяла під обстріл робітничу клясу, яка загально — як наслідок поганих умовин, у яких розвивався промисел — була наражена не тільки на втрату національної барви, а навіть і на здичавіння. Всі свої розрахунки інтернаціоналізм базував на деґенерації людських інстинктів, одначе, війна виявила, що такі сподівання були марними. Робітники дійсно цивілізованих країн патріотично стали на ґрунті інтересів своїх цивілізаційних огнищ, тому »Інтернаціонал« міг обдурити тільки збірноти неуцивілізовані і психічно погано зорганізовані.

14. З історії новітньої мисли

Культура політичної думки становить собою головне завдання освіти. Большевизм — витвір штучний, він не з'явився в організмі природно. Виник із помилок і є плодом запаморочення інтеліґенції. Поганий спосіб думання в теперішній час, коли існують великі засоби ширення дешевих наук, може стати таким реальним чинником переворотів, як вибуховий матеріял, тим більше, що вони завжди знаходять підтримку тих, яким із політичних мотивів залежить на дезорганізації чужих цивілізацій.

Освічені, але недостатньо умово виховані верстви часто стають чинником, який руйнує цивілізацію. Вони відповідають за умові течії у двох випадках: 1) коли поширюють фальшиву думку і 2) коли не захищають від неї власного суспільства.

Большевизм різниться від тоталітаризму і охлократії тільки своєю зовнішністю, а не своєю істотою. Він консеквентне розгорнення того, що в останніх десятиріччях було модним способом думання умово занедбаного й зараженого жидівством міщанства.

Проти себе стали віч-на-віч дві школи політичного мислення — національна й міжнародна, що відповідають двом відмінним родам

філософічної думки. В аґітаційному двобої сили їх були нерівні, бо перша з них, як природна, притаманна історичній людині, не мала діялектичного озброєння. Людство розподілилося на окремі народи не тому, що цього навчилося із книжок, а тому, що віддихало тією правдою так, як дихається повітрям. Натомість, протилежний табір опирався на доктрині, яку людина вивчає. Це школа. Не витвір життя, тільки зговорення, дресура, змова, боївка. Така дія має, покищо, перевагу над незорганізованим тілом. Треба додати, що плянова робота другого табору спрямовувалася підступно до оволодіння усяким умовим рухом і стероризувала демократію, яка прагнула бути, будь-щобудь, за всяку ціну поступовою і лівого напрямку.

Коли мова про історичне поле цього руху, який спричинив теперішню кризу, треба вказати на джерело філософічної думки в XIX-му сторіччі — на течії історизму й соціялізму.

Сьогоднішній стан є ареною для цих двох умових і моральних сил, які змагаються між собою на політичному, соціяльному й літературно-науковому полях.

*

Хто не привик заглядати до нутра суспільної душі, того охоплює немов почуття страху, коли поринає у її глибину. Де ж особиста свобода, право індивідуальности? Ведете мене до будинку без виходу, де існує обов'язок, де одиниця є власністю могутніх сил національної душі.

Цей психічний момент страху загубити свою індивідуальність у надорганічному устрою цивілізації найнебезпечніший у розвитку новітньої суспільної думки. Одиниці й верстви, що їх висока сучасна цивілізація із своїм великим апаратом заскочила у стані недорозвою, часто не здібні перебороти цей відруховий страх і непорозуміння.

Тут виник розлам на два табори. Один із них борониться від конечности органічного зв'язку з народом, борониться з допомогою доктрини і революції. Ареною цього роздвоєння стало XIX-те сторіччя, а війна довела цей конфлікт до остаточної консеквенції.

Варто приглянутися цій глибокій проблемі, що має свій життєвий підклад, але сягає до філософічних висот.

Наші романтичні месіяністи надавали їм релігійний характер. Вони формували національну ментальність у ті часи, коли філософія визнавала духові самостійне буття поза сферою людського життя, себто метафізичне буття. Зокрема Шевченко дав підвалини засадам, які сьогодні зобов'язують у суспільній психології, а саме те, що нарід є моральною суттю, а людство живе народами; життям цих народів керує дух, історичний нарід має цивілізаційну місію і т. д.

Вже тоді боротьба духу з матеріялізмом розгорталася в цілій ширині. Здавалося, що цивілізованому світові грозить загибель. Духовий світ розпадається на дві частини із своїми протиставними бігунами, витворюючи суспільні кризи.

Цивілізація — функція двох елементів: духу й матерії. Дух вибивається на перший плян, як чинник, що рядить у певних історичних добах. Однією з них став романтизм. Це був час розвиненого почуття, що дух є спричинником історії, бо тоді він опинився у зеніті суб'єктивізму, а романтизм був останнім блиском духу перед затьмаренням у матеріялізмі XIX-го сторіччя.

Після раціоналізму доби Просвічення, романтизм уже відчував, що загрожує духові. Підбій матеріяльного середовища швидко розвивався разом із розвитком техніки й наростанням капіталу, віддавав людину все більше в неволю автомата, який вона сама витворювала.

Цей автомат, у вигляді матеріяльної цивілізації — також сила. Власне він самим своїм тягарем і розвитком техніки поривае людину, але вона панує над цивілізацією доти, доки духові сили рівноважать силу матеріяльного апарату.

Людська історія проходить у змаганнях, щоб удержати в рівновазі цей процес обміну між людською душею, як давцем життя, і душею твореного предмету.

Історія пливе хвилями. В одному періоді людина перебуває в зеніті свого підметного почуття сили, а у другому — зсувається вниз, до речей, і стає власністю матеріяльної цивілізації. Цей упадок духу називаємо матеріялізмом.

XIX-те сторіччя занурювало нас у реаліях; ми втратили з очей світ ідей, а передусім течії найбільшої ідеї, що життя національної цивілізації є органічним процесом. Нарешті, ми опинилися в такій цивілізації, в якій душі вже не було. Дійшло до банкрутства.

До концепції цього надорганічного тіла цивілізації, в якій людина є центром і, як павук, наповнює середовище своїм прядивом, ум визрівав коштом важких дослідів і катастроф. А наприкінці виникли течії школи. Отже, стоїмо в огні вирішальної боротьби, боротьби за те, хто має правити світом.

Українська мисль посідає всі дані до того, щоб відіграти ролю, яку визначили їй наші мислителі останніх ста років.

15. Ідеалізм і матеріялізм

XIX-те сторіччя було епохою техніки й суспільної мислі. Новочасний реалізм, що не визнає духові самостійного буття і пов'язує його щільно із життям середовища, замкнув перед нами обрії всеіснування. Ми перестали цікавитися, як це було ще недавно, справою ставлення людини до речі самої в собі й до абсолюту, натомість почали думати більш суспільно про стосунок людини до людини і про ставлення до себе самого. Мисль, стягнена з обріїв, зосередилася й загострила бачення таємниць людського середовища. З-за світів мисль пересунула пункт свого тяжіння до суспільного життя, внаслідок чого, в засаді, засяг

можливостей і відповідальности духу за те, що в цьому середовищі діється, повинен був значно збільшитися.

Людина, як організатор цивілізаційного середовища, наче павук по середині розсновуваного ним павутиння, стала вихідним пунктом і метою для себе самої. Ідея праці ввійшла в систему засадничих понять, відіграючи все більшу ролю в суспільній свідомості, аж до викликання реакції, яку бачимо сьогодні, — ненависти *до праці*, що теж намагається створити свою систему.

Система праці, зрозуміла і сприйнята матеріялістично в особистому і клясовому вигляді, сперта на залізному законі обороту капіталу й товару, створювала понурий настрій песимізму. Людина, з матеріялістичними поглядами на розвиток історії, опинилася у своєму середовищі, як вивірка в колесі, витворюючи своїм тягарем безконечний рух у замкненому колі інтересів. Чи вона не доїдала внаслідок малого заробітку, чи переїдалася із-за надміру прибутків, — усе одно вона травилася в духовому недоживлюванні.

Одночасно з цим, удосконалена суспільно-організаційна вмілість, скріплена свідомістю, що первнем усього є воля людини, а її силою — кількісне згуртування, — перетворила політику на аґітаційний засіб. Виникла нечувана спекуляція на людському духові в суспільно-політичному житті, мавши за мету організування *павуків до боротьби між* собою. Брак уяви великого життя у великих духових просторах і страх від задушення власним прядивом у малому середовищі, обмеженому рамками народу, привели рівночасно до змагань за розвалення стін народів і за міжнародне організування.

Такі змагання, що відповідали психології та інтересам капіталістів, піднесені соціялізмом до значення великої ідеї, тривожили ментальність освічених верств, які обороняли нарід, але не мали нічого, що могли б протиставити тим течіям, крім самого факту й арґументу, що все ж нарід існує у почуваннях мас.

Це була слабка сторона життя освічених народів. Спираючись на тих почуваннях, вони не працювали інтелектуально над філософічним поглибленням національних проблем. Ми бачимо це навіть в Україні, яка в першій половині XIX-го сторіччя вже мала підстави своєї власної системи.

Українська інтеліґенція перед І-ою світовою війною, знеохочена в неволі до політики, на яку не мала впливу, все, що в літературі було позначене національною думкою, вважала за партійну боротьбу. Стероризована модними тоді матеріялістичними гаслами, дала себе загукати, мовляв, вона відстала, і в глибині душі, не признаючись до цього, переважно капітулювала.

Бо, очевидно, не можна добре почуватися, коли атакує ціла система доктрин й організацій, а залишається тільки покликатися на неусвідомлений достатньо факт почувань та існування. Маємо, з одного боку, діло Маркса, а, із другого — »Бій під Полтавою«, як вияв того, що почування в масах іще існують.

16. Суспільна мисль XIX-го сторіччя й історизм

А все ж національний дух знайшов вихід з цього зачарованого кола залежности від середовища. Перемагаючи в собі песимізм сторіччя, він організувався до боротьби за свої права.

Матеріялістичний погляд на життя, що, мовляв, воно узалежнене від витворюваних багатств і ґрунтується на невблаганній боротьбі кляс за їх поділ, погляд безнадійно песимістичний, який не залишає жодних надій на розвій особовости — сьогодні вже не такий »поступовий«, як це видається умам, які неґують законами розвитку національного духу. XIX-те століття задалеко посунуло значення психології, щоб міг зберегтися механічний погляд на світ. А втім, історичні факти не відповідають матеріялістичній теорії. Соціялізм, доведений до абсурду, але консеквентно здійснюваний у большевицькій практиці, знищив цілу ранішу цивілізацію, аби переконатися, що під сподом дрімають у масах націоналістичні інстинкти. Чим є сьогодні політика СССР, як не діянням уже тільки національних (імперіялістичних) поштовхів, питомих Росії, як і раніше за царату?

Що ж було чинником перелому? — Історичний змисл.

XIX-те сторіччя — період не тільки суспільної думки, а й доба *історичної* мислі. Цей історичний мотив у душі видається суспільникам, позбавленим історичного почуття, проблемою певного запасу сантиментальних почувань, які пробуджуються у суспільній пам'яті шляхом чи внаслідок асоціяцій, а тому стали пережитком, що чужий »поступовим« умам. Але історичність, як орієнтаційний змисл життя, не є тільки жмутком спогадів поза людиною. На основі закону психічного перекидання вона діє на нашу уяву, яка сягає в майбутнє й керує творчою волею людини.

Внаслідок відчуження від метафізичних і трансцедентальних проблем, може, потерпіла уява всебуття у просторі, але зискала уява явищ, що відбуваються у світі. В кожному разі, треба звернути увагу на те, що перенесення умових зацікавлень із проблем чисто розумових і спекулятивних на проблеми духу, як вирішального чинника в замкненому, реальному середовищі, мусіло скріпити історичне почуття.

Історична свідомість людини, господаря цього середовища, стала важливішим чинником, ніж доктрина. Те, що убуло духові в ділянці розумової спекуляції, прибуло в обсязі уяви волі. Уява руху, дії і праці відіграла велику ролю в розвитку історичного почуття, що моя доля є твором чинів моїх попередників, а мої чини мусять рішати про долю моїх нащадків.

На творчі первні, такі основні в суспільному творенні, як любов, віра й надія, не знайшлося місця в системі чисто суспільної ідеології, яка вважає боротьбу за буття своїм вихідним пунктом. Душа без

спрямування у будь-яку ідеологічну далечінь, скована еґоцентризмом, мусить, нарешті, задушитися під тиском дочасности, мусить самолюбством убити в собі природжений дар любови, яким сповняє дочасність речей.

Національний ідеалізм у тій самій проблемі суспільного середовища знайшов для себе вихід, який не зубожує духу — навпаки, дуже зміцнює його, а знайшов цей вихід завдяки історичному почуттю.

Історичний змисл довів до визнання *душі нації*. Момент *ментальности* (момент, що рішає про існування окремого духового буття) суспільність завдячує тільки національному почуттю. Людство не має жодної ментальности, навіть суспільство не посідає такої зорганізованої психіки, щоб могло усвідомлювати себе, як одиниця, на основі свого устроєвого почуття. Найбільш зовнішнє виявлення суспільної особовости — держава — діє під прапором даної нації. Суспільство, як нація, як історичний уклад, що має за собою історію, отже, обдарований органічною пам'яттю й історичною відповідальністю, господарсько й політично зорганізований, — має всі кваліфікації психічної одиниці. Але не вичерпують тієї душі ні суспільні проблеми, ані політичні, окремо взяті, тому не можна відривати її від цілости життя і зводити до рівня якоїсь однієї устроєвої функції даної групи. Психологічним поняттям цілости є душа нації в її історичному змаганні.

Модерна мисль дійшла до переконання, яке вже було інтуїційною власністю Т. Шевченка, що одиниця знаходить свій цілковитий розвій у психічному національному устрою, а повноту свого розвитку осягає у розвитку національної психіки. Тільки в такому укладі, між збірною душею і душею одиниці може дійти до концентричности, коли одиниця зможе ототожнювати себе з тією збірною душею, відчуваючи одність ментальности, яка визначує єдність і неподільність нації.

17. Історична свідомість

Як бачимо, в залежності від морального ставлення до світу, ця сама життєва доля в реальному колі цивілізаційних явищ зовсім інакше трактована двома типами суспільного мислення. Відношення до середовища, яке на перший погляд є запереченням засади розвитку особовости, знаходить ідеалістичне підкріплення в історичному первні життя. Відповідно до цього, інакше укладається чуттєво-чинне (етичне) ставлення до завдань життя. Особиста жертва, що є виявом самовідречення в користь збірноти, стає не геройством, а природною справою, бо окуплюється розвитком власної особовости в ширшому устрої, що має перед собою нескінченне життя, тим повніше, чим більше одиниця із себе йому віддасть. Національна ментальність не є осередковим пунктом плоскої інтелектуальної орієнтації, а є сферичним осередком повноцінної людини, осередком свідомости її волі — вічного життя.

Тут, у серці людини, визріває її духовий тип, вирішується питання, чим вона себе почуває, як далеко в середовище сягає її особовість; тут приховані її патріотизм і творчі та геройські прикмети. Таке зосередження нації здійснюється в серці одиниці, як навчає спостереження, завдяки її почуванням і свідомості, що природно визріває і проявляється.

Процес ясної філософічної рефлексії на тему ставлення людини до середовища належить XX-му століттю. Українська мисль продовжує ідеалістичну конструкцію українських мислителів, на реальних основах, закладених Шевченком у його концепції нації, як психічного буття.

Епохи не сперечаються між собою, як це люди популярно собі уявляють, а доповнюють одна одну. Наше сторіччя мусить бути реальним, у порівнянні з часами романтичного ідеалізму. Зором воно, може, охоплює вужчий простір, ніж колись месіянізмом, але чому? Чи тому, що не спроможеться на ідеалістичне зусилля або взагалі на підметне становище? Ні! Має тісніший виднокруг тому, що обумовлює його не буйною уявою, а досягальністю своєї дії, своєї волі. До свого засягу бере стільки, скільки може охопити волею перетворення. Отже, не тільки бачення, не лише мислення, а й перетворювання. Середовищем для мислі може бути метафізичне коло, а для волі існує межа.

Зробити свою особовість *органічним способом* повноцінною може тільки людина — член нації. У цьому другому, надбудованому виді вона стає світовою потугою, як повнота духової індивідуальности.

Широке, повноцінне життя здійснюється у творчості свого рідного середовища, на чому ґрунтується життя національної цивілізації.

В часи неволі український ум пізнав, збагнув, що існує якась внутрішня сила, яка зберігає життя нації навіть за найгрізнішого лихоліття, зберігає її особовість із незмінним історичним обличчям. Тіло нації завжди протиставиться усім намаганням розчленувати і розпорошити його. Україна котилася своїм шляхом розгоном, набутим в історичному минулому, ніби плянета по своїй історичній орбіті, не зважаючи на те, що »злії люди« намагалися притьмарити її, спинити або спрямувати у пропасть. Так і тепер, вона знову сіяє навіть для тих, що не хотіли бачити її, заперечували її існування.

Тіло України жило і живе зусиллям українських душ, що знаходять у ньому свою повноцінність, завдяки своїй рідній, українській, цивілізації.

(Закінчення буде)

НА МАНІВЦЯХ »МОДЕРНІЗМУ«

Ігор ШАНКОВСЬКИЙ
доктор філологічних наук

ЛІТЕРАТУРНІ МОНОЛОГИ ДО ТИХ, ХТО ХОЧЕ МІРКУВАТИ

(Есей третій)

Символіка:

Святий Касіян ступає по землі та й розносить всіляке лихо...

Проминуло вже шість літ, коли *»Визвольний Шлях«* надрукував другий есей із серії »літературні монологи«...[1] З цього часу не сталося нічого такого, що з обидвох попередніх монологів було б потрібно заперечити чи спростувати, хіба додати, на превеликий жаль, що сповнились мої побоювання з приводу дальших поетичних прямувань Романа Бабовала і наспіло розчарування від (деякий час невсипущої) діяльности Любомира Госейка. Перший — вибрав з-поміж експресіонізму й »манівців сюрреалізму« — останнє; другий — відгулявши Нуреєвські вихиляси по редакціях екзильних газет усіх мастей — взагалі кудись зник. Обидва відмовчуються в сучасну пору в літературі, що, мабуть, корисно і їм самим, і нервам читачів. Але, пробі, яке відношення до літератури може мати св. Касіян, та й взагалі, що це за такий святий, який розносить всіляке лихо?

Леґенда про св. Касіяна постала давним-давно десь у глухих закутинах матушки-Росії. Ішов якось підмосковськими бездоріжжями св. Касіян та й зустрінув, мандруючи, мужика-кацапа. Мужик чухав матню, лаптями куряву збивав, бо мішки йому важенькі з воза поспадали.

— Допоможіть, — каже до св. Касіяна.

— Е ні, я на розмову з Господом спішу, — відповів св. Касіян і пішов собі геть.

Незабаром наспів св. Миколай і мужикові допоміг. Коли згодом обидва святі знову стали перед Господом, Всевишній запримітив, що св. Касіян чистенький, а св. Миколай запорошений. Тут же виявилася й причина — пригода з мужиком. Тоді Господь призначив аж чотири дні на рік для святкувань св. Миколаєві, та... один день, раз на чотири роки, для св. Касіяна. День св. Касіяна припадає на 29-те лютого. З цього часу св. Касіян ходить по світу що чотири роки й леґенда каже, що хто зустріне його — тому не минути лиха. В Росії мужики-

1) Перші два есеї серії »Літературні монологи до тих, хто хоче міркувати« друкувалися в нашому журналі за січень, 1969, стор. 60-67, та січень, 1970, стор. 86-94.

кацапи залишають надворі, вночі під 29-те лютого, сухий калач, горіхи, або миску »щей«; ану ж прийде св. Касіян, щоб не напитати собі біди.

Тому, що темою цих монологів є т. зв. »модерністична« українська поезія в екзилі, мені якось видалося, що день св. Касіяна відповідає саме усім потребам теми. Тим більше, що про українську »модерністичну« поезію в екзилі частіше, ніж раз на чотири роки — не заговориш, можна зазіватися. Та й, у сучасну пору, вже й захлинулася »модерністична« течія, так наче б хто греблю, на болоті серед якого вона текла, виліпив. Один за одним відходять т. зв. »модерністи« на вже давно заслужений спочинок, у холодок байдужости публіки. Дехто з них вже навіть зумів »переключитися« (ех, якими темпами уміє снобик зрозуміти й засвоїти, що »мода« проминула, і що раків без вогню, хоч би й солом'яного — не спечеш) на більш »традиційні« рейки і саме тепер починає відкривати *реалізм,* — так, таки-так, цей самий *реалізм,* на який »мода« диктувала колись здвигати раменами.

І хоч період »модерністичних« витрибеньок в українській екзильній літературі був явищем хворобливим і постав із потреб снобів якнайшвидше вилізти із равликових шкаралупок на денне світло, не перебираючи засобами, і цей *позалітературний* (або *антилітературний)* період, за вийнятком кількох невмирак, вже майже добіг до кінця — доводиться про нього, в день св. Касіяна, сказати кілька слів правди, поставити діягнозу. Власне »діягнозу« треба було поставити рівно двадцять літ тому. Коли ж своєчасно не поставити діягнози, наприклад, на хворобу рака — хворий умирає. Так, закономірно, стається і з цим періодом.

Все сказане дотепер об'єктивно дозволене, а читачеві вистачає пригадати, що *символіка* в структурній будові моїх монологів означає *суб'єктивне припущення* автора[2]. Який жаль, що ті літературознавці й критики в екзилі, хто взагалі допоміг »модерністичним« снобам вилізти з равликових шкаралупок наприкінці п'ятдесятих років (особлива заслуга в цьому відомого літературознавця Юрія Лавріненка) — правильної діягнози не поставили. Хтозна до чого зросла б українська поезія в екзилі, якби розвивалася *повнотою* дорогами *модерними,* замість відщеплення її частини на *модерністичні* манівці. Що ж, св. Касіян ходив землею також 1956 року, а на цей рік припадає початок вилучення українських »модерністичних« екзильних поетів і їх метеоричний зліт у літературу. Допоміг їм і дорогу вказав, як уже сказано, літературознавець Юрій Лавріненко. А чи не краще вийшло б, якби — замість тодішніх дитирамбів, дивлячись із перспективи сьогоднішніх днів — Юрій Лавріненко був виставив за дверима миску сочевиці для св. Касіяна?

2) Аби пригадати читачеві структурну будову есея (такий спосіб в літературознавстві я застосував вперше ще 1969 р.), повторюю: *Струмінь свідомости* тут означає *совість дослідника; флешбек і персоніфікація — по змозі* об'єктивний погляд на факти в минулому; *символіка* — суб'єктивне припущення; *внутрішній монолог* — сумнів і дискусія над сумнівом; *антитеза* — особисті переконання автора.

Флешбек і персоніфікація:

Ніхто дотепер ще не дослідив того, хто саме був першим у світі поетом *модерністичного* прямування. *Модерним* поетом — був кожний талановитий майстер слова у свій час, а от модерністичним? Чи це був Катуллій із Верони, який хитався між лірикою і емоцією у віршуванні ще перед Христом, чи автор *»Слова о полку Ігоревім«*, де стільки »темних« місць, чи француз Франсуа Віньйон? Фактом є те, що всередині XIX віку російський письменник Тургенєв подарував світові першого *нігіліста*, що був десь у царській Росії наприкінці XIX віку такий собі поет Надсон, і що на початку XX віку в Цюріху існував кабарет Вольтер, де під час першої світової м'ясорубки народилася мистецько-літературна течія »дада« (але, чи там і тоді? — суперечки на тему встановлення докладно часу й місця постання »дада« тривають і донині), що одним із »дадаїстів« був майстер різьби по дереві — українець, який називався Марсель Солодкий (найвідоміший дереворит — »Кабарет«, 1916), але, хто ж був першим поетом модерністичного прямування?

Хто б це не був — не має якогось особливого значення. Після другої світової м'ясорубки, коли порозкидані по світу люди почали дошукуватися порозгублюваних »клепок« і заметушилися по таборах УНРРА, першим, настирливим, бажанням було тоді — досхочу наїстися. Наїлися. Придбали нові димки й ногавиці. Ховалися від людоловів, аби не стати »щасливим поворотцем« на »визволену« батьківщину. А тут, так собі, й про »велику літературу« почалися розмови... Аж гульк, так і без перестороги, появився перший, на думку багатьох, український екзильний модерніст Ігор Костецький. Камбрбум! Хто із сучасників може забути цей неповторний час перших післявоєнних років?

А тільки від Ігоря Костецького — киш! Непересічний талант, світової слави драматург, невтомний видавець високовартісних творів, доглибинний знавець української літературної мови, доброякісний письменник-експериментатор, літературний критик, перекладач, — всіх атрибутів цієї непересічної людини не перелічити. Перед тими атрибутами блідне все те, що тій людині можна б закинути. Кажу все це щиро, з повним переконанням. У жовтні 1946 р. Ігор Костецький зредагував і видав перше й останнє число журнала »Хорс«, чим викликав довголітню нагінку на свою особу людей різних характерів і різної культурної висоти, не так спрямовану на сам журнал, як на надруковане в ньому оповідання власного авторства »Божественна лжа«[3]. Сталося це з багатьох причин, багато з них не мали ніякісінького відношення до нібито »модерністичної« структури й »модерністичних« мовних дивоглядів змісту (Камбрбум!), — що тоді закидали Костецькому. На мою думку, це оповідання — шедевр *неореалістичної*

3) Ігор Костецький, »Божественна лжа«, *Хорс* (В-во »Українське слово« — жовтень, 1946), стор. 49-68.

прози, а автор провів експерименти з мовою. Не має значення, що сам автор тоді визначив своє оповідання *сюрреалістичним*, бо сюрреалістичним у клясичному сенсі воно не є тому, що власне має сенс, але доглибинна аналіза прози не належить до зацікавлень оцих монологів і тому не буду відбігати від теми.

Наприкінці сорокових років відбулися великі переселення скитальців до різних країн світу. Як і тоді, відразу після другої світової м'ясорубки, на якінебудь турботи поза особистими не було часу, навіть »велика література« тріснула, від самонапруги, як миляна булька.

Між тими, хто залишився в Німеччині, в таборі Шляйсгаймі біля Мюнхену, була молода дівчина, яка від перших поетичних спроб почала подавати неабиякі надії. Це була Емма Андієвська. Її задушевні ранні поезії, насичені зрілим і, одночасно, ніжним символізмом, прекрасна мова — відразу звернули на себе увагу. Згадаю таке: коли на початку п'ятдесятих років ми гуляли з поетом-символістом Олегом Зуєвським по березі річки Скукіл у Філядельфії, — він »читав« із пам'яті поезії Емми Андієвської і щиро захоплювався вдалими символічними метафорами. В 1951 р., у в-ві »Україна«, появилася перша мініятюрна книжечка поетеси під скромною назвою »*Поезії*«, яка мала тільки 26 сторінок. Ранню поезію Емми Андієвської високо оцінив також найчутливіший тодішній критик в екзилі, сл. п. проф. Володимир Державин. Він перший дав виразну оцінку поетеси, а разом із тим, відсіваючи від символіки Андієвської прояви сюрреалізму (на які ще перед ним звернув увагу Ігор Костецький), остерігав:

> »... Щоправда, в розробленні такого поетикально неозначеного і такого артистично небезпечного літературного стилю, як саме сюрреалізм, передчасне прагнення цілковитої індивідуальної оригінальности могло б привести до таких самих катастрофальних наслідків, як і передчасне прагнення конкретної та »філософічно поглибленої« тематики. Під обома кутами зору — і під ідейно-тематичним, і під стилістично-образним — поетичне самовизначення Е. Андієвської ще перебуває »ін стату насценді« (»в процесі народження«, — прим. І. Ш.), і ми — протилежно до фанатичних прихильників оригінальности абиякою ціною — рішуче радили б поетці не надто форсувати та прискорювати цей дуже делікатний і небезпечний процес...«[4]

І на самому кінці оцінки:

> »... Небезпечна спокуса полягає в іншому чомусь — в евентуальному передчасному прагненні надто вирішних осягів або надто епатантних формально-технічних екстраваґанцій. Можливість уникнути цієї небезпеки залежить від самої поетки«[5].

Що сталося в дальшому розвитку творчости Емми Андієвської знає кожен, хто слідкує за українською екзильною літературою. В наступ-

4) В. Державин, »Поезія Емми Андієвської«, *»Україна і Світ«* (Зошит восьмий-дев'ятий, 1953), стор. 36.
5) *Там же*, стор. 38.

них фазах своєї літературної творчости Емма Андієвська здобула собі не тільки літературну, а й нотаріяльну славу.

Антитеза:

1955-ий рік запам'ятовується дослідникові й тим, що цього року літературна сторінка газети »*Сучасна Україна*«, яка до 1961 р. появлялася в Мюнхені — дала автономію своїй літературній сторінці. Раніше літературна сторінка в цьому тижневику появлялася неперіодично, часто була »розсипана« по всій газеті й у ній друкувалися також такі матеріяли як, наприклад, »відкрите листування« між Іваном Манилом і Яром Славутичем про те, чи Славутич переправив навмисне в зробленій ним коректі прізвище байкара з »Манило« на »Минало«, чи ні. Але ось у липні 1955 р. літературна сторінка в газеті отримала право автономії й почала появлятися під претенсійною назвою: »*Українська літературна газета*« (місячник літератури, мистецтва, критики, наукового і громадського життя), *всередині* газети »*Сучасна Україна*«.

Як би там не було — поява нового місячника неабияка подія в українському культурному житті на еміґрації. І треба визнати, що за роботу при автономному місячнику взялися люди професійні, він відразу здобув собі шанувальників. Тим гірше. Досвідчені люди взялися форсувати нову лінію у тільки-що народженому літературному органі. Ще в числі за листопад був надрукований зовсім пристойний вірш Емми Андієвської »Ґрунти всесвіту, де Творець« (стор. 7), вірш з перевагою символічних метафор, отже в той час Емма Андієвська ще пам'ятала добру пересторогу проф. Державина. Але вже в грудневому числі, напередодні 1956 р., коли св. Касіян саме мав збиратися в дорогу — з'явився вірш, тоді ще молодого й маловідомого поета, Богдана Рубчака, позначений трьома зірочками (стор. 6). Цей вірш можна вважати за предтечу того, що незабаром мало статися з частиною української літератури в екзилі. Він був ще напівпристойним віршем Рубчака, який згодом, на більше ніж п'ятнадцять літ, геть відбіг від імпресіоністичної манери писання, до якої тільки недавно (і це похвально!) повернувся знову. Подам цей вірш повністю:

* * *

Хвилина — мимо — голосна,
І сила сонця оддаліла.
Приходиш: Де моя Даліла?
Питаєш: Де моя весна?

Тягнути будеш жорна днів;
З кутів уявних вперті ґноми
Дражнити будуть: Хто ми? Хто ми?
І прийдуть мари без голів.

Ти станеш, суде, сірий цвіллю,
В останнім з чуд над чад кадил,
І скотиш дощ скульптур і брил
На гріб сваволі і насиллю.

Хвала святому божевіллю.

Що ж це таке? »Вперті ґноми« стали »дражнити« поета »з уявних кутів«, звідкись і »мари без голів« мали надійти, є і »хвала святому божевіллю« ... щось тут не так. Чи не початок маячіння?

Пам'ятаю, наприкінці 1952 р., коли я в одностроїй вояка американської армії з'явився однієї неділі в Чікаґо і пішов до церкви, до мене, після Богослужби, немов вистрілений із катапульти, підскочив якийсь юнак. І замість того, аби поздоровкатись — вигукнув одним духом:

— Ааа, — ви — Ігор-Шанковський. А-я-також-пишу-поезії — я-Рубчак!

Я тоді саме готувався до виїзду в Корею, де йшла завзята війна. Думки мої були деінде й розмова між мною і Рубчаком якось не зав'язалася. Пригадую собі тільки те, що у відповідь я промимрив щось у роді: »Це дуже похвально, що ви пишете, це дуже добре« ...

І ось, три роки пізніше — »хвала святому божевіллю« ... 1956-ий рік стукає до дверей, св. Касіян, мабуть, потирає руки. Цей рік обіцює бути цікавим.

І справді, 1956 рік — початок декадентського маячіння серед молодечого поповнення в українській екзильній літературі. Наввипередки один за одним поросли в пір'я такі »нові« сили, як Юрій Тарнавський, Богдан Бойчук, »поширили« обрії символізму й імпресіонізму Андієвська і Рубчак. У вересні 1956 р. появляється обширна стаття на сторінках »*Української літературної газети*«, головно з причини опублікованої тоненької збірочки віршів Юрія Тарнавського »*Життя в місті*«. Але в статті згадано всіх »споріднених« такою манерою писання і тому її можна уважати за програмову. Автор статті — Юрій Лавріненко (Дивнич), назва — »Повстання проти змори«[6]. Хвала! Хвала! Початківця Юрія Тарнавського критик Лавріненко одним махом пера підніс і прирівняв до Вітмена, Лорки й Еліота. Серед безперестанних, просто зворушливих похвал — є в цій статті також таке місце про Тарнавського:

»... На щастя, у цій боротьбі із власною глибоко людською молодечою вітальністю *(Sic!* — прим. І. Ш.) він раз-у-раз програє: »я мушу співати, програвши, оди життю!« ... я є як річ, призначена до щастя (»Мала ода до життя«). Поет справедливо боїться, щоб чисто біологічне рястовиння не таїло під собою духового гниття. І він навіть зривається раз у месіяністичну ноту:

Серед зеленої ночі дзвенить мій голос,
як тонка шабля на білім мурі,

6) »*Українська літературна газета*« (вересень, 1956), стор. 1 і 8.

щоб наповнити сріблом води
тих, які сплять,
порожні темрявою, як глечики.
(»Пісня про себе«)...[7]

Як же це так, що досвідчений критик завважує »месіяністичну ноту« і, замість рішуче зареаґувати проти цього, ще несміливого, его-їзму й самовивищення, де молодик-початківець думає, що його »голос є тонкою шаблею«, а довкола »порожні темрявою, сплячі глечики«, які він самопокликаний наповнити »сріблом води«, — без кінця хвалить? Чи не слід було відразу перестерегти »молодечу вітальність«, що подібним самопокликанням у »месії« займалися німецькі фашисти, з презирством винищуючи унтерменшів? Тим часом критик Лавріненко далі приходить ще й до висновку, що Ю. Тарнавський (на підставі цієї ж першої, тоненької збірочки *»Життя в місті«*) — »силою інтелектуальної напруги« дорівнює Лесі Українці та називає його »чи не першим органічно урбаністичним поетом, навіть маючи на увазі Бажана«[8]!!! Не дивно, отже, що прочитавши про себе такі дитирамби — Тарнавський тільки посилив своє самолюбство й зневагу до оточення, що згодом і продемонстрував безліч разів із різних трибун.

Мені було б важко збагнути, *що* спонукало Юрія Лавріненка написати оцю статтю, бо я не повір'ю, що досвідчений літературознавець не розумів велетенських розбіжностей між Вітменом, Лоркою, Еліотом, Лесею Українкою і Бажаном, аби всіх їх, без розбору, прирівнювати до одного початківця, ба — навіть ставити останнього вище них, якби не підозріння, що Лавріненкові чомусь захотілося, щоб *такою дорогою пішла українська екзильна поезія.* Дедукція проста: інші прочитають, їх братимуть заздрощі за Тарнавського й вони, наввипередки, почнуть мавпувати. Якщо моє підозріння не без підстав, то Лавріненко не помилився. Так воно й сталося. Частина талановитих молодих поетів — клюнула.

Два роки пізніше тріюмфуючий Юрій Лавріненко надрукував *другу* програмову статтю (синтезу своєї доповіді на літературному вечорі »Слова«, присвяченому літературно-мистецькій молоді) п. з. »Літературна молодь нашого часу«[9]. У ній Лавріненко накреслює перший плян »групи« із своїх *протеже,* куди, поазбучно, призначає: Емму Андієвську, Женю Васильківську, Богдана Бойчука, Богдана Т. Рубчака, Юрія Тарнавського, та, умовно, у фусноті до статті: Володимира Білика, Віру Вовк і Марту Калитовську. Із згаданих вище (окрім Білика) згодом зформувалася т. зв. »Нью-Йоркська група«. Ясна річ, що талановиту молодь того часу, яка силоміць не влазила в рамки дека-

7) Юрій Лавріненко (Дивнич), »Повстання проти змори«, *»Українська літературна газета«* (вересень, 1956), стор. 8.
8) *Там же,* стор. 1 і 8.
9) *»Українська літературна газета«* (травень, 1958), стор. 1-2.

дентського маячіння, вже мала за собою чимало надрукованих творів, а то й збірки поезій, — Лавріненко в статті »Літературна молодь нашого часу« пропускає без найменшої згадки. І хоч би як Лавріненко не застерігався, що він »далекий від того, щоб висвячувати в генії« і підтримувати в молодих талантів самозакоханість«[10] — я не вірю йому, і виглядає, що не повірить йому й історія.

Флешбек і персоніфікація:

З 1961 роком газета »*Сучасна Україна*« разом із своїм автономним місячником перестала виходити, натомість почав появлятися журнал книжкового формату »*Сучасність*«. Треба виразно зазначити, що журнал відразу став головною і, мабуть, єдиною трибуною »модерністичних« поетів (якщо не рахувати неперіодичних збірників). Всі *не* »модерністичні« поети в екзилі, навіть міжнародної слави, попадали на сторінки нового журналу зрідка й то тільки »для ока«. Літературним редактором (а згодом, на деякий час, »головним«) від самого початку став літературознавець Іван Кошелівець, успівши перед тим одружитися з... Еммою Андієвською, і літературна частина журналу за деякий час набрала вигляду »родинного альбома« (Емма Андієвська почала писати також прозою).

Того, що модерністичні поети друкували в »*Сучасності*« впродовж першої половини шістдесятих років, я не буду тут подавати. Але в ім'я справедливости закликаю всіх зацікавлених, зокрема тих, хто уважно читає ці монологи — взяти собі річники цього журналу і... бавитися...

Коли ж мова дійшла до »забави«, то слід розглянути *технічні засоби* модерністичних поетів. Дотепер ще ні один із літературних критиків у екзилі не сказав *ясно, виразно* (спроби говорити »туманно« — були) про *що* тут мова, мабуть тому, аби не попасти на »слизьке«. Така егоїстична обережність українських екзильних критиків допровадила до того, що в українській екзильній літературі, крім, хай собі й »модерністичних«, але *чесних* шукань та спроб (чесним, наприклад, є *все*, що за час своєї поетичної активности написала Женя Васильківська) — поширилось модерністичне шарлатанство, яке, особливо наприкінці шістдесятих років, зросло до небувалих розмірів.

Постає питання: чи трудно писати модерністичні поезії і чи треба до цього мати якийсь особливий талант? Відповідь — рішуче ні! Модерністичні поезії може писати кожний смертний, а справжню поезію — тільки поет! Дозвольте, читачу, втаємничити вас. Дозвольте навчити вас технічних засобів. Наслідуючи правило, ви відразу зможете написати вірша і стати модерністичним поетом.

Правило: на окремих клаптиках паперу напишіть по сто з таких категорій іменників: *звірі* (по допомогу вдайтеся до підставового під-

10) *Там же*, стор. 2.

ручника зоології), *мінерали* і *метали* (як: камінь, сіль, земля, мідь, залізо); *предмети й одяг* (як: шапка, черевики, стіл, хустина); *астрономічні й атмосферні явища* (як: місяць, сонце, повітря, вітер); потім — 200 дієслів (як: ходити, читати, курити, літати, стояти); потім — 200 прикметників (як: кучер'явий, веселий, туманний, синій). Числівників не треба. Допоміжні частини мови (як: сполучники, частки, вигуки) — ви можете придумати потім. Тепер, ви готові. Не змішуйте карточок, тримайте їх окремими купками, перетасовуючи їх так, як карти до гри. Тепер: у вас близько тисячі карточок, виберіть із кожної окремої купки по карточці, не дивлячись і не читаючи, що на ній написано. Скажімо, вам »по порядку« випаде: *слон, залізо, Марс, курити, синій.* Утворіть з цих слів рядок додавши, якщо потрібно, допоміжну частину мови, наприклад:

— На Марсі курить синій слон залізо —

Продовжайте в безконечність, рядок за рядком, і ви стали модерністичним поетом. Не вірите? Попробуйте! Ось, уявім собі, що »по порядку« вам попали такі слова: *теля, стіл, вуха, крила, стояти, накривати, червоний* (для більшого ефекту можна карточки часом дублювати). І ви пишете:

Стоїть теля
По вуха в крилах.
Червоним столом
Його накрили...[11]

Що ж вийшло? Ви отримали середульну строфу з вірша Емми Андієвської. Ось вам і все, що потрібне.

Не зражуйтеся, читачу, тим — що вам напочатку буде ніяково ось так писати вірші, що в них ви не пізнаєте самого себе. Надсилайте ваші спроби в журнал »*Сучасність*«. Що більше незручно будете почуватися від свого власного твору — то більша запорука на успіх, на те, що похвалять, надрукують і... навіть заплатять гонорар. За деякий час ви навіть згори почнете дивитися на ваших сусідів, слава про те, що вас друкують, швидко поширяться з уст до уст, навіть тоді, коли читати ваших »творів« ніхто не буде. І ще одна безумовна запорука: *ваш вірш завжди вийде аполітичним!* Який жаль, що модерністичним поетам вривається нитка і на них усе менше звертають увагу. Поспішайте, у 1976 році ще маєте нагоду стати модерністом. Навіть тоді, коли про вас через десять років будуть писати, що ви були одним із останніх.

Антитеза:

З перспективи 1976 року слід також глянути на тих літературних критиків, які рука в руку з Юрієм Лавріненком допомагали модерністичним тенденціям в українській екзильній поезії. Переглядаючи

11) Емма Андієвська, »Галявина«, »*Сучасність*« (листопад, 1963), стор. 12.

двадцять літ діяльности українських екзильних критиків треба визнати, що діяльність їх була мінімальною. Це чи не найбільше занедбана ділянка в українському літературному екзилі.

Насамперед треба рішуче відкинути все те, що писали й пишуть самі модерністичні поети один про одного, бо все це можна прирівняти до відомої української приказки: »Масти мене язичку, будеш їсти кашку«. Крім них, досить важко знайти якихось особливо палких поборників модерністичної поезії між українськими екзильними критиками. Все ж, крім Юрія Лавріненка, вирізняються три чіткі особистості, всі три зв'язані ідеологічно, або якимись іншими причинами, із середовищем, яке репрезентує журнал »*Сучасність*«. Це: Іван Кошелівець, проф. Іван Фізер та Емануїл Райс.

Останніх двох не будемо розглядати. Перший із них насамперед професор Рутгерського університету (США), в українській періодиці виступає дуже рідко, а крім цього його виступи про українську екзильну літературу є настільки »туманні«, що зрозуміти з них можна хіба те, що він є поборником модерністичних тенденцій. Другий з них, Емануїл Райс, який проживає у Парижі, чи в Сарселі — не українець, а розглядати »космополітів« це не тема для моїх монологів. Цікавих — відсилаю пошукати собі літературознавчі статті Фізера і Райса й дізнатися з першоджерел про що вони собі там пишуть.

Лишається нам літературознавець Іван Кошелівець і тут треба коротко зупинитися.

Насамперед треба сказати, що це людина глибокого знання літератури, володіє знаменито українською літературною мовою, автор численних і дуже добрих літературних і історичних монографій (його монографія, наприклад, про українського націонал-комуніста Миколу Скрипника, та цей же період в УРСР, вершок вдумливої аналізи), він добрий і цікавий теоретик літератури (який жаль, що з теорії літератури досі вийшла друком тільки книжка про теорію вірша), автор і редактор численних, дуже вартісних розвідок і статей на тему української літератури, знову ж таки, як і у випадку Ігоря Костецького — атрибути цієї людини важко перелічити.

Але є в Кошелівця і два чіткі »манкаменти«, яких не можна не помітити і які тоненькою ниткою переплітаються через всю його літературознавчу творчість. Це — *авторитарна манера викладу* і, час від часу — *впадання в інтеліґентське сюсюкання й камерний тон.* Оці два манкаменти, пов'язані міцним вузлом глибоко закоріненого суб'єктивізму, є тією греблею, що її міцна течія атрибутів цієї непересічної людини пробити ще не зуміла, *або не хотіла.*

Не можна сказати, що Іван Кошелівець сліпий поборник української модерністичної поезії в екзилі, він не раз вказував на низенькі стелі деяких поетиків, причетних до Нью-Йоркської групи поетів, за-

суджував неуцтво й повний брак розуміння елементарних підстав української мови. Він тільки раб т. зв. »новіших« досягнень західньоєвропейської »культури« і в писаннях на цю тему його лишає почуття об'єктивности. Від такого світогляду постає загроза незаслужено *принизити*, наприклад, письменника-реаліста, навмисне показати його в некорисному світлі, і то без найменших підстав, а зокрема *доказів*. Згадаю тільки один із багатьох прикладів такого підходу до справи тільки тому, що цей випадок, »відскакування« від теми аби принизити, стався саме тепер.

В лютому ц. р. на сторінках журналу »*Сучасність*« надрукована коротенька стаття Івана Кошелівця, щоб відзначити пам'ять про письменника Івана Сенченка, який помер 9 листопада минулого року. Все там докладне, ба, навіть дотепне, не зважаючи на те, що це ніби некролог, крім,.. Не втерпів Кошелівець аби хоч раз не висунути з мішка шило своїх особистих упереджень. І так, ні пришив, ні прилатав, Кошелівець робить акробатичний стрибок від Сенченка до... до *Василя Симоненка*, і пише:

> »... Слідом за Сенченком здійснив утечу в *ідилічний кич* (підкреслення моє, — І. Ш.) Василь Симоненко, з тією відміною, що за тло обсервацій править у нього *сільський побут* (посмертна збірка новельок *Вино з троянд*, 1965)...«[12]

Поперше, таке твердження заперечує факт, що тільки п'ять із тринадцяти новель Симоненка мають якесь відношення до *села*. Це: »Вино з троянд«, »Кукурікали півні на рушниках...«, »Весілля Опанаса Крокви«, »Дума про діда« і »Бенкет на току«. Всі інші вісім новель відносяться тематично до *міського* життя (з них в одній новелі, »Чорна підкова«, не визначено місця дії, міг бути й міський парк). Отже твердження, на підставі п'яти з тринадцяти новель, що »за тло обсервацій править у нього сільський побут«, є або свідомою брехнею, абож Кошелівець взагалі уважно не прочитав, а тільки очима пробіг прозу Симоненка. Подруге, що це за така мара — »ідилічний кич«? Таким самим способом можна собі без застанови вигукнути, що й поезія Емми Андієвської — »модерністичний кич«. Тут немає значення, що Кошелівець зараз же виправдується, що він мав на увазі не наслідування Симоненком Сенченка, а »хронологічну послідовність«.

Що ж таке, насправді, »кич«? »Кич« — примітивний вид реклями, літератури або мистецтва, де їхні автори намагаються звертатися до найнижчих інтелектуальних інстинктів публіки. Яке ж тут відношення, як згірдливо каже Кошелівець, Симоненкових »новельок« до того, що він називає »ідилічний кич«? Ніяке! Це *модерна реалістична* проза. Василь Симоненко захистити себе від незаслужених нападів і колючок уже не може. Не забуваймо цього.

12) Іван Кошелівець, »Поклик шаленіючого сонця«, »*Сучасність*« (лютий, 1976), стор. 13.

Внутрішній монолог:

Ще в першій програмовій статті, про яку вже була мова, літературознавець Юрій Лавріненко зробив правильний висновок, що модерністи своєю появою тільки наголошують те, що вчить філософія екзистенціялізму (правдоподібно, мав на думці Сартрівський варіянт цієї філософії). Він нагадав, що екзистенціялісти не тільки засвідчили своїми творами, що людина лишилася без того повітря, яке передає звук від одної душі до другої, повітря, яке колись творили релігія, філософія, політика, етика, право, звичаї і т. д., що людський розум відчуває тільки згодом те, що *людина* насамперед відчуває інстинктово, а саме, що у всіх поданих вище абстрактних поняттях — відчувається *брак* справжніх творців і подвижників. Тим самим літературознавець Лавріненко сказав, що екзистенціялізм не тільки »зафіксовував і алярмував« із приводу цієї дійсности нашого часу, а й »експлуатував її для своєї популярности«. »Велике зло« подавалось за »велике добро« екзистенціялістичними мислителями в »ім'я відродження суспільної людини і особистости« (див. *цит.* статтю Лавріненка).

А коли так, то чи філософія екзистенціялізму відрізняється будьчим від фанатичного ошуканства типу »загірної комуни« та від казочки про »жертви«, які потрібні на »дорозі в комунізм«, чим уже стільки років обманюють людей кремлівські можновладці?

А, може, всі ці модерністичні шукання були добрими, і потрібними, аджеж — молоді люди чогось у процесі своїх шукань навчилися. Годі також обвинувачувати одного критика, Юрія Лавріненка, за те, що поети »Нью-Йоркської групи«, нехай буде, що ним видуманої і створеної, списали купи паперу на такі теми, як »каміння«, »тіні«, »трупи«, »ніч«, »багно«, »сексуальні звихнення« ... Поети також мають право бути песимістами в сьогоднішньому світі, або мати свого власного »коника«. А ще краще: чи наша українська, міщанська публіка, коли не рахувати одиниць, на еміґрації (»східняки« коплять гроші й займаються риболовлею; »західняки« — займаються різними політичними і релігійними інтриґами та ходять заливати хробака сивухою, разом із »східняками«) взагалі заслуговує на поезію? Та тут мало ставати модерністом, тут можна за одну ніч посивіти й з'їсти все те »каміння«, що про нього стільки понаписувано. Адже відома річ, що *всі* групи еміґрантів призначені долею на те, аби по певному часі розлитися в чужому морі, якщо будуть відірвані від рідної землі та черпатимуть »живущість« із занечищеного повітря.

А відповідальність?

Перед ким?

А перед батьківщиною!

А хто вона, де?

А там, у неволі ...

Струмінь свідомости:

Бути *самотнім* у всім тім, що приносить життя, що часто жорстоко розпікає почуття і нерви, що вражає найделікатнішу із сенситивностей — це найбільше *горе*, а також найбільше *щастя* поета. І тому поет-українець (чи не найбільше горе) не сміє забувати по чужих лябіринтах своєї національної приналежности, коли хоче, щоб його найбільше горе було в той же час найбільшим щастям. Хай би як він не ненавидів рідне міщанство.

Україна для великої більшости українських поетів у екзилі — поняття абстрактне. Ще старша ґенерація поетів пам'ятає батьківщину. Але й те, що вона пам'ятає — сьогодні не існує! Цей факт мусить спонукувати до скромности, передусім усіх тих, хто України й увічі не бачив. Це саме стосується всіх інших понять і явищ, які поет виношує в лоні своєї фантазії, своїх почуттів і свого досвіду. І тут найважливіший закид »модерністичним« поетам: *брак розуміння тієї великої істини, що найбільше горе може бути найбільшим щастям.* Тільки той, хто може зрозуміти *щастя* Івана Франка від того, що на »круту гору« довелося »камінь важкий піднімати« — має взагалі право колинебудь писати про »каміння«.

Антитеза:

Місце, призначене мені в журналі »*Визвольний шлях*«, не дозволяє ширше розвинути тему. Доведеться задоволитися й тим, що сказано. Св. Касіян знову ходитиме по землі 1980 року... І якщо доживу цього часу, можливо, знову повернуся до теми »модерністичних поетів в екзилі«. Можливо, що тоді треба буде подивитися з іншої перспективи. А тих, хто хотів би почути про них щось інше, як те, що я сказав — відсилаю до дитирамб, що їх вони *самі* пишуть один про одного.

Висновок:

В сучасну пору наша Батьківщина переживає важке лихоліття. Найкращих її синів покрила сира земля, безліч карається по концтаборах і стан цей триває вже довго. Був цей стан і тоді, коли народжувалися українські модерністичні поети в екзилі. Тому й не можна знайти виправдання на те, що серед важкого лиха, яке зазнавала й зазнає Україна — вони взагалі появилися й перетривали серед українського міщанства на еміґрації майже двадцять років.

Україні потрібні таланти, Україні потрібно слів, які обпалюють мозок і серце, звуть до спротиву, потрібні — як цілюща вода. Наближається невблаганно момент *бути чи не бути* нам, як народові. Український поет в екзилі мусить казати те, що не можна сказати там. Кликати до зброї. Бо нам не бракує відважних людей, нам бракує тих, хто палким словом відважних до дії кличе і хто сам готовий віддати все за права і волю батьківщини.

Венеція, 29 лютого 1976 р.

З ҐАЛЕРІЇ ТВОРЧОСТИ НАШИХ ПОЕТІВ І ПИСЬМЕННИКІВ

Леонід ПОЛТАВА

ЛІТЕРАТУРНА ПАНОРАМА

(3)

ВОЛОДИМИР ГАВРИЛЮК — ПОЕТ І МАЛЯР

Володимир Гаврилюк — приятель визначного поета-пантеїста Б. І. Антонича, а в образотворчому мистецтві мистця-маляра сл. п. Володимира Ласовського — народився 1904 року в родині священика. Закінчив ґімназію у Львові 1922-го, а мистецькі студії — 1930-го року. Студіював мистецтво у школі великого мистця Олекси Новаківського, а згодом — в Академії Мистецтва у Кракові та у Львівській промисловій школі, у відділі малярства. Як член українського мистецького об'єднання АНУМ, до 1939 року (себто до першої окупації західньоукраїнських земель большевиками) брав участь у багатьох образотворчих виставках. У 1937-39 роках учителював у Рівному, а в 1944 році виїхав на еміґрацію.

За кордоном спершу перебував у Австрії, звідки перемандрував до Франції, щоб »запричаститись« у Парижі біля мистецьких джерел Західньої Европи. Наприкінці 1949 року виїхав до Канади, збагачений красою великої французької культури та витонченістю французької мови — мови Гюґо, Верлена, Бодлера, Кльоделя. Мабуть тому й поселився не в найбільших українських осередках, в Торонті чи у Вінніпезі, а у французькому Монтреалі, де не відчував надмірно великого й різкого розриву з европейським корінням, а Україна — інтеґральна частина Европи.

Ставши громадянином Канади, Володимир Гаврилюк до 1966 року працював у реклямовій монтреальській компанії, а тепер — на пенсії. Крім праці на прожиток, провадив дуже активне духово-творче життя, дописуючи до різних українських журналів і часописів на літературні та мистецтвознавчі теми. Час від часу публікував і свої поезії.

Літературну працю розпочав ще на рідному Поділлі. Перша збірка його поезій »Сольо в тиші«, зредаґована Б. І. Антоничем, вийшла у Львові 1933 року, а друга, після довгої перерви (1969 року), в Нью-Йорку п. з. »Тінь і мандрівник«.

Володимир Гаврилюк — передусім поет-символіст, який черпає свої образи із світу старовинних леґенд і казок, в чому частково перегукується із В. Свідзінським. Але поет живе в складному й суперечли-

вому XX сторіччі, тому в його творах пробиваються то сарказм, то меланхолія або й іронія на адресу цього недосконалого світу. Мабуть, звідси походить й ритмічна особливість поезій В. Гаврилюка: вони то чіткі, прозорі, то з непомірно видовженими рядками, нагадують то передзвін чистого джерела, то безконечні шляхи, по яких сунуть і сунуть подорожні — мрії і думи самітного автора. Вірш переважно вільний, часто білий. Далеке первісне, втрачений зв'язок із матір'ю-природою, яку так чарівно оспівував Б. І. Антонич, у Гаврилюка зударяються з механічним сучасним, і тому:

»... Скажи,
чи не тужить тоді за мною
твоє блискуче механічне серце,
крицева мадонно?..«

Володимирові Гаврилюкові не чужа й патріотична лірика громадського звучання. У його творчості знаходимо окремі поезії, сповнені гніву на поневолювача України, тієї землі, духовим сином якої був і залишився український поет у Монтреалі.

Нижче подаємо вибірку із творів Володимира Гаврилюка, члена АДУК.

ІЗ ЦИКЛУ »ЄВШАН-ЗІЛЛЯ«

1

Зачервоніла осінь,
і ти ідеш в поля.
На золотім підносі
мов яблуко земля.

Хай з присуду природи
безлиста тліє мідь,
шумлять бадьорі води
під листям верховіть.

Не поспішай занадто,
спокійно, рівно йди.
Всі йшли, та небагато
лишило слід мети.

Камінчик вітру свище,
та ти слова накинь,
неважені покищо,
на мудрі терезки.

1938 р.

2

Вузькостопий вечір став над берегом провалля.
Шуми міста, струм вогненної геєнни.
У рядах почовгали стовпи худого шалу.
Виступає обгризки очей лизати — ніч-гієна.

Горизонт вогнями осяйними прокресавши,
випали гудків звідомлюють невпинно,
що сповнились келихи ущерть і темні чаші
речовин хмарних і темрявого плину.

1938 р.

ІЗ ЦИКЛУ »ПАПЕРОВИЙ ВИНОГРАД«

1

Який міцний, могутній трунок сну,
коли за вікнами ще крешуть зорі,
а ти у білу постелю пірнув
нехай що втомлений, але бадьорий.

Міцний гашиш і темний мак
нам посилає владний зодіяк,
і по незвіданих орбітах
уяву мчить неугамовний вітер.

Спіралями вирують мислі.
Кожна спіраль творить нову спіраль.
Над перехрестям земних магістраль
кружляють образи і числа.

1948 р.

2

Тужити за розгубленими снами,
шукати за забутими слідами.
Навіщо? Все це тлін і все це тля,
ряхтіння золото-червоних плям.

Хай котяться нестримних літ колеса
до дальніх обріїв, до сизих весен.
Хай рвуть вони нитки тендітних пряж,
що виткав їх осінній смуток наш.

Але згрібає у жовтневий холод
шишки бронзові і бронзову жолудь

пам'ять. Горить в циноброви вінках
мідь меланхолії, така дзвінка.

1952 р.

3

Час повноліття просвистів,
немов сопілка у тумані,
і я даремно ждав листів
та звісток з-поза океанів.

І плями зимно вогняні
на біло-мертвому папері
тепер приснилися мені,
замісто соняшних пленерів.

В глухій задумі дерева
і чорні, і безбарвні трави.
Червонолистий киновар
в душі моїй мов ржа кровавить.

1953 р.

4

Ще повний золотих розкошів
проміння соняшного кошик,
іще жива принада трав,
хоч серпень в серці відлунав.

Знайомі вірші і поети,
слова пов'язані в букети —
десь в калиновому гіпнозі
шумлять ще заповітно досі

Палаєш, пломеніеш, тліеш,
мов жертва, що нікому не потрібна.
Поезії сумнівна літургія, —
затінений кімнатним муром гіпноз.

1952 р.

*

Якщо молитися, то тільки там
увечорі, коли порожній храм.
Лямпадне світло гріє мури
тисячолітньої архітектури,

а різьблені апостоли суворо
позастигали молитовним хором.
Так, тільки там святе безвіччя
в молитві сяючим обличчям,

горить над ореолами святими
в оцій опущеній святині.

1970 р.

*

В світанки темряві за вікнами тріпоче
листками бронзовими й галузками клен.
За чим сумує він, чого він хоче, ноче,
оцей туземець, цей абориґен?

Очі в нічній заплющу чорноті,
сидіти му й мовчати, мов на чатах,
щоб тільки за вікном клен шелестів
мені елегії галуззям пелехатим.

Монтреаль, 1971 р.

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) вже появилися окремим випуском спомини

ДМИТРА ГРИЦЬКА
ЛІС ГОРИТЬ!

Книга має 396 стор., на доброму папері, в твердій обкладинці з естетичною сорочинкою. Це спомини кол. вояка УПА, які в нашій мемуарній літературі є унікатом, бо побудовані на збережених записках під час перебування автора в рядах української визвольної армії (УПА); документація і хронологія подій, що заперечують наклепницьку літературу ворогів про дії і боротьбу Української Повстанської Армії на т. зв. Закерзонні.

Ціна: у Великій Британії — 3 ф., у США і Канаді — 8 дол., в Австралії — 6 дол., у Німеччині — 20 нм., у Франції — 30 фр., у Бельгії — 250 бф., в інших країнах — рівновартість англ. фунта.

Замовлення просимо слати до:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

Д-р Микола М. АРКАС

ПОВІСТЬ ПРО НАШ СТЕП ШИРОКОДОЛИЙ

(Розділи з недрукованої повісти)

(Продовження, 10)

ПЛАВНІ, СТАВКИ, СОЛОНЧАКИ, БОЛОТА-БАГНА ТА ЇХ РОСЛИННІСТЬ

По видолинках, на грузькому ґрунті, вздовж річок і довкола ставків — краєвид разюче мінявся, набуваючи плавневого вигляду.

Тож ходімте, пройдімось, де дасться прокласти дорогу в гущавині, по плавнях, погляньмо на ставки, загляньмо до солончаків, відвідаймо болота-багна.

У плавнях рослинність бувала ще багатша, різноманітніша й соковитіша, а квіття — буйніше, барвистіше. Буяли там очерет і куга, що маяли буро-брунатними, ніби оксамитовими, кияхами.

У травні в плавнях, коло ставків та на болотах, зацвітав білувато рожевий бобівник чи зубівник, а на болотах — болотяний зозулинець колосистий, що любив товаришувати з болотяною бузиною. Цвіли темнофіолетова болотяна фіялка, ракові шийки, змійовик, що викидав білі або рожеві квітки, так само, у плавнях, — водяний гірчак чи чередник, водяний перець, що розгортав пелюстки дрібненьких зеленуватих або блідорожевих квіточок, калган, куряче зілля або перстач золотисто-жовтий.

Серед очерету та куги — кущики, а то й деревця ламкої крушини гостролистої: пелюстки її квіток усередині білі, назовні жовтуваті, а ягідки червоні, які згодом — чорніли. В нас, на півдні України, подибувалася вона зрідка.

На лугах, біля криниць, коло джерел та струмків, у травні-липні цвів живокіст, що виганяв віночки зубчатих, брудно-пурпурових або лілових бузкових квітів. Аж до кінця серпня цвів у лугах та плавнях зозулин цвіт, куряча сліпота, смолка чи бурчик, що мала рожеві, рідше білі квіточки. Коли вона цвіла, то луки здавалися рожевими. Тоді ж розквітала, дуже рідка в нас, білоквіта, часом ліловоквіта, жеруха. Вона горнулася до ставків і джерел та росла також на солончаках і на мілководді ставків.

Отруйне багно, біле або червонувате, що звалося також головоломом та болотником, росло по багнищах, а мала жовта рутвиця чи межиперсниця — на вогких місцях плавнів над водою; були тут і жаб'ячі конопельки. Жовтий осот, чи відьмине зілля, ріс не тільки у степу та на ріллі, також над болотами і дрягвами, а сивий осот, як і скереда жовтоквітна, — теж коло боліт. На берегах річок та ставків росло пахуче татарське зілля, про яке вже згадувалося вище.

Ясночервона, іноді майже біла, рожа чи алтей, теж любила плавні, як і білокремовий дудник та дрібноцвітна болотяна медунка чи лабазник, що мала запашні, кремові або жовті, квітки, зібрані в пухку волоть. Вона росла й серед вільшини та на болотах.

На вогких плавневих лугах і біля боліт квітнув болотяний сухоцвіт чи сушениця жовто-білими квіточками, що пучечками красувалися на кінці стебла.

Не можна оминути й водяну чи кінську м'яту, що звалася також поліем. Вона була дуже запашна, і її запах розливався по всіх плавнях.

Темнопурпуровим цвітом цвів родовик, що звався інакше чорноголовкою чи кровоголовкою. Біле чи блідорожеве дике мило або мильнянка також любила болота, а серед болотяної осоки й серед верболозу росла відома вже нам валер'яна, козлик чи маун, — цілюще зілля, що цвіло дрібними рожевими або білими квіточками.

Із трави визирали лілові плавневі волошки. Як ліянами тропічних пралісів, переплітав дерева й кущі дикий хміль, що ріс також у заплавах річок, саме так, як і плаун.

По болотах росла чудернацька комахоїдна рослина, що звалася росичкою, росянкою та мухоловкою; саме там — болотяні півники та »білий мох«, причепа, яка мала жовті, трубчасті квіти. Вже згадувана нами папороть, дуже отруйна, росла над джерелами, крім неї, не менше отруйний козлятник, що цвів ясноблакитними, рідше білими, квітками, отруйний ранник плавневий, який звався також смовдю та семисильником, а серед вільшини, верболозу та очерету — ліловий плавневий паслін чи глисник отруйний, що мав червоні ягідки.

Болотяна чемериця, чорна й біла, теж отруйна, мала жовто-зелені або бурувато-зелені квітки; по болотах ріс кругляк, а на заплавах — водяний хрін, жовтий і білий, дрібного цвіту.

У плавнях ріс також луговий полин або біле віниччя; запах його чувся особливо восени; над водою — калюжниця, блакитньоокі незабудьки — »люби мене, не забудь«, інакше — павині вічки, й багато різновидної осоки, як осока багенна, побережна, заяча та лисяча. До боліт горнулися болотяні образки, білозір — гадай-зілля, блошниця, коручка, болотоцвіт, лепешняк, шолудивник, хвощ, щитник, трясовинний лядвенець тощо.

Згадаймо і плавневу виринницю, ситняг, очеретяний куничник, джерельну вероніку, водяний різак та водяний жовтець, водяний слабник і водяну сосонку, водяну мулянку, водяну м'яту, рогіз чи рогозу вузьколисту й широколисту, що викидала султанчики, та жабурник.

Ряска і рдест або рдесник — плавали по воді затонів. Ряска цвіла дуже рідко, майже непомітними квіточками.

З інших плавневих та болотяних рослин згадаймо вовче тіло чи сухолом, конотопець, сусак або жаб'ячу цибулю, що виглядала з-під

плетива барвінку, стрілицю, яка пнулася вгору, жаб'яче зілля, заболотник, журавину, луговий верес рожевоквітий, баговиння, вербозілля, рай-дерево, жовтило, вужачку, какиш або молочко, баб'ячий невід, що стелився, як той спориш у степу, чорне зілля, коров'як, а на солончаках — червонувато-рожевий гірчак, рожево-пурпуровий лісоначинник та світложовтий латук, — рідше блакитний або пурпуровий.

Не бракує там і білої солончакової жерухи, солонця та солончакової айстри.

У плавневих протоках й особливо в затонах ставків, там, де »цвіла« вода, розкошували біле латаття та жовті »глечики«, інакше — жаб'ячий чи водяний мак. Вони плавали по воді, і їх прекрасний аромат було чути вже здалека. Часто на їхньому широкому листю куняли жаби. Як згадаю про наш ставок та плавні, так і почую їхні чарівні пахощі, які не могли розвіяти буревії часу й більш, як півстоліття.

А бруднувато-зеленуватий, слизьколистий кушир ріс хащами, ховаючись під водою: все дно було ним поросле аж до чистоводого плеса...

Розгилисті, дупласті верби, ламкої і гнучкої породи, разом із заростями розмаїтого верболозу (гостролистої шелюги, білолозу, ницелозу, крихколозу, тали та червонолозу), що відступали від побережжя в глибину низинного степу, в луги та плавні, або підступали до самої води, а то й купали в ній своє коріння, — височіли й никли над повіддю та над пишнотравним килимом заплавних лук.

А плавні ті були сідлищем не тільки водяного й лугового птаства, а й притулком дикого звіря та тварин, які ходили туди на водопій, а за спеки — рятувалися там від ґедзів та від в'їдливої мушні, лягаючи прямо у воду або непорушно стоявши в ній по горло.

Дикі вепри, самісінько так, як звичайні свині, борсалися в болоті, задоволено хрохкаючи, перевертаючись із боку на бік. Аж он поважна льоха, в оточенні смугастих поросяток, ніжиться у грязюці, а її чада, вимазані геть болотом, кувікаючи, беркицькаються на смарагдовій траві: мала куча та смердюча!

Осторонь, приминаючи логозу, прокрадається до води гурток полохливих сайгаків. Серед лоз, на зеленому лужку — табунець низькорослих, короткогривих, горбоносих тарпанів — диких коней: кудлатиться їх довга шерсть. Стоять, обмахуються, попирхують. Попаслися до схочу, напились і відпочивають. Лошатка горнуться до мамів, бо не забули ще вчорашньої лихої пригоди, коли рись, скочивши з дерева, загриз їх товариша-стригунчика.

А в очеретах — гамір, плескіт, хлюпання, сокотіння, заклопотане кахкання, перегукування водяної птиці.

У верховітті верб хорхають-буркочуть сизі горлички. Десь в очеретах гудить довгодзьобий, розхристаний бугай — водяний дідько у птичій личині. Вибиває дрібушечки дзьобатий дятел, сороки-білоокі

за кузьками полюють. Ніби зачаровані, стоять на одній ніжці на мілководді лелеки, зморила і їх спека, а з-під трухлявого пня блимає на них витріщеними баньками здоровецький жабак.

Комарі поснули під листям, а красуні коромисла, найдивовижніших обарвлень, перелітають із стебельця на стебельце, рухаючи крильцями. Бзучать джмелі, і бджілки збирають із цвіту медок.

По воді то кружечки йдуть, то вигулькують бульки. Вужача голівка крає тихе плесо ставка...

Ось так було колись над степовими ставками та серед зелених плавень, ось таке життя буяло колись на соковитих лугах! А тепер ні від ставка нашого, ні від плавень — нічого не лишилося. Ставок обернувся в ставище, засіяне бараболею, а плавні так докладно »меліоровано« новими зайдами, що вони зникли із земної поверхні, не лишивши сліду...

КРИНИЦІ, ДЖЕРЕЛА ТА »БЕЗОДНІ«

Не можу в тій повісті проминути мовчки криниці, джерела та »безодні«, які були не тільки необхідні для сільського господарства, а й мали свою історію та мітологію.

Як у древніх греків, так і в нас кожне джерело, кожна криниця, кожна копанка, а то й »безодня« мали своїх духів, прихильних до людей. Доброзичливі духи берегли криниці від духів злих, які іноді діставалися до криниць, щоб накоїти людям лиха: труїли і »випивали« з них воду до самого дна, тощо.

Добрі духи жили і в самій криниці, в джерелі, копанці чи »безодні«, і серед віття над ними, в дуплах верб та тополь.

Криниці бували, звичайно, надто глибокі, бо копали доти, доки не заструмилась т. зв. жильна чи ґрунтова або »глибинна« вода.

Над такими криницями, як правило, височіли »журавлі«. »Журавель« — високий стовп, сторчма вкопаний у землю, на вершку якого скісно була прикріплена також довга жердина, що звалася »гичкою«. До її верхнього кінця прив'язували кодолу, а до неї — дерев'яне цебро. До нижнього кінця »гички« прикріпили тяж: плескуватий і досить важкий камінь.

З таких глибоких криниць, оточених дерев'яною або мурованою цямриною, воду добували так: той, хто її потребував, кодолою опускав цебро в криницю і, зачерпнувши ним воду, витягав цебро обидвома руками, як котву на кораблі. Тяж »гички« допомагав праці.

Між іншим, треба зазначити, що наш термін »криниця« — грецького походження, це старогрецьке »крене«, новогрецьке — »кріні«.

У степах, найчастіше вздовж битих шляхів та коло роздоріжжя, викопували копанки-кринички там, де була »підшкірна« вода. »Підшкірної« води іноді бувало стільки, що вона переливалася через вінця копанки, розливалася довкола неї і утворювала болотце. І завжди такі копанки обростали кущами, вербами, а то й очеретом.

До таких степових моквин горнулася довколишня звірина та птиця; це був їхній водопій і відпочинок у холодочку.

Польові й степові копанки-кринички мали не тільки утилітарне призначення — були також символом розлуки навік-вічний.

За стародавніх часів, коли в душі та у віруваннях нашого народу жили ще древні побутові й релігійні традиції, парубок, засмучений смертю своєї дівчини-любки, давав обітницю безшлюбности, брався за лопату й копав криничку, якою утривалював пам'ять про свою любку.

Копаючи криничку, він благав у молитвах добрих духів зичливо привітати душу померлої дівчини.

Як уміло, як талановито, з яким чуттям наш народ убожнював і щастя, і недолю, радощі й журбу!..

Подибувались у степах, у гаях та лісах і т. зв. безодні. Звичайно вони утворювались в улоговинах та на дні балок, як невичерпне джерело »жильної« води, яка завжди, і за найбільшої спеки, була така холодна, що »зуби заходились«; взимку, за найсильніших морозів — не замерзала, в літку ж — не заростала. Це було »око« чи »опарь« безодні.

Такі джерела-безодні були справді дуже глибокими. »Жильна« вода струмувала з них безупинно і утворювала довкола безодні грузьмокву, а то й дрягвину, яка могла засмоктати того, хто необачно на неї ступив. Зрештою, такі мокви бували, невеликого розміру, трясовинами і заповнювали своєю водою ставки, а подекуди давали й початок річкам.

Довкола »безодень« зеленіли буйна рослинність та моховища, т. зв. омшарини, сланкі болотяні трави: зелені, срібні, руді, червоні, жовті, блакитні, сизі, білі та брунатні.

Наші предки кожну з таких »безодень« оповивали моторошними леґендами і заселяли її різним страхіттям. Вірили, що десь там, глибоко під землею, живе той, хто »виганяє« воду на поверхню, а з ним є і те »воно«, з породи духів, що затягає, засмоктує людей і тварин у підводні печери.

Був це болотяний дідько Анциболот, патлатий і слизький, як слимак, дід, геть обліплений грязюкою. Іноді він виборсувався з трясовини, ухав, завивав та клацав зубами, а потім — пірнав, пускаючи бульки, мав він безліч підрядніших криничних злодухів, з якими боролись добрі духи криниць.

Я перекажу тут одну з леґенд, про яку оповів читачам бл. п. проф. С. Килимник у своїй капітальній праці »Український рік у народних звичаях«.

За старих часів кріпаччини, коли ляхи немилосердно знущалися із нашого поневоленого люду і виснажували його непосильною працею, прежорстокий дідич Якушинський, лютий кріпосник, не шанував навіть свят »схизматиків«, себто — православних, і гнав їх на роботу в найбільші свята.

Одного разу той глитай наказав непрогайно ж зорати лан біля сіл Зарванського та Спільного у день православної Великої П'ятниці. Ви-

пала недоля орати дідусеві Андрію Харчукові. До нього з'явився панський осаул і наказав йому взяти із собою чотирьох волів та за три дні зорати увесь лан.

— Доки не зореш, хлопе, — не повертайся!

Бідолаха Андрій благав пана, щоб він дозволив хоч до Плащаниці прикластися, але звірюка нагримав на нього, пригрозивши канчуками.

І почвалав безталанний Андрій із воликами, малим онуком та песиком Псюньком на лан.

Оре день, оре другий, аж руки не чують чепіг. А на третій день, саме на Великодні Свята — не зчувся старий, як біля безодні опинився. І потягло дідуся в безодню разом із плугом, з волами, з малим онуком та з песиком Псюньком, і ніхто вже більше не бачив їх на Божому світі.

Андріїха, тим часом, посвятила паски й крашанки і, заплакавши, понесла старому та внукові святе розговіння, а Псюнькові — путрю. Пішла та й не знайшла нікого на ниві.

Гукала бабуся, шукала чоловіка довкола, і бачить — сліди волів та плуга ведуть до луки, де була безодня.

Попленталась старенька за тими слідами та й дійшла аж до самої грузі, бо сліди в ній зникали...

Спочатку не збагнула вона, що безодня поглинула всіх, розглядалася, прислухалася, кликала чоловіка. І ніде нікого!

— Господи, Сусе! Де ж вони поділися? — дивувалася стара. І чує тут, десь глибоко під землею, голос свого Андрія:

— Гей, гей, Сірий! Гей, Половий!.. Гей, гей, риндачі!.. Соб-цабе!..

А хлопчик і собі:

— Гей, гей, Сілий! Гей, Половий!..

Поскрипує плужок, чути навіть хід волів і песик гавкає: »Гав, гав, гав!«

Прислухається Андріїха, дивується, де ж то дідусь запропастився? І тут чує, як співають янгольські голоси »Христос Воскрес!«, чує, як великодні дзвони дзвонять, славлять Воскресіння Господнє.

Бабуся хреститься: »Воістину Воскрес!« — відповідає, а очима — і в лузі, і за лугом, але ніде нікого!

А спів далі лунає, розлягаються радісні голоси дзвонів.

І втупила бабуся очі в моховище дрягви: — звідти, звідти голоси, спів та дзвони!

Припала вона вухом до землі, і чує, як Андрій волів поганяє, чує дитячий голосок онука:

— Хлистос Воскрес, дідуню! Хлистос Воскрес, бабуню!

І голос чоловіка:

— Воістину Воскрес, старенька, і мій внучку!

Бабуся беззвітно шепоче: »Воістину Воскрес!«, і випустила з рук свячене, а воно й пішло в безодню...

(Далі буде)

Михайло ЛАВРЕНКО

В ЖИТАХ ЗОЛОТАВИХ

(Оповідання)

Теплий степовий вечір, ніби насичений передбуряним спокоєм, чорноволовняними сувоями лягав на широкі простори дрімотного жита.

П'янкий запах полину, материнки й чебрецю лоскотливо збуджував напружені нерви, але не тамував утоми.

Вдихаючи на повні груди пахощі, ми ледве плутали втомленими ногами, спотикаючись навіть об невеликі випадкові грудки засохлого чорнозему, але настирливо йшли все далі й далі. На світанку завтрішнього дня нам конче треба було бути у призначеному керівником нашого осередку місці.

Ні денна спека, збільшувана степовим безвітр'ям, ані небезпека мандрувати вдень, хоч і безмежними житами, нас не спиняла. Проте, бракувало сил, щоб іти вперед. І ми, не змовляючись, ніби на команду, прилягли посеред видолинку, досить далекого від битого шляху.

В довкіллі не відчувалося найменшого натяку на поблизьку присутність живої душі.

Ще тепла від гарячих променів сонця і м'яка, як вовна, земля між житами приємно лоскотала ніздрі запахом якоїсь прілизни.

Втома, опанувавши ціле тіло, розливалася тепер по всіх його закутках. Та, хоч ми й не спали кілька ночей поспіль, дрімаючи тільки вдень де-не-де, по-заячому, однак спати нам не хотілося.

Лігши на спинах, ми прислуховувалися до дзвінкого підпадьомкання перепілки, дивилися на Молочний шлях, що широкою блідозолотавою смугою простягався по небу, і спостерігали, як час від часу на темняво-синявому полотні небес, поцяткованих зірчастим решетом, раз-у-раз спалахували золотовогнисті пасма, ніби справжні золоті хвости за зорями, що падали.

Шугнула в безвість іще одна яскрава зірка, і мій друг замріяно промовив:

— То чиясь душа, яка недавно була ще жива, розпрощалася із світом. Так, принаймні, казала мені моя покійна бабуся, що коли помирає душа, то гасне в небі і її зоря... Чи в цьому є правда, не знаю. А яка твоя думка, друже Петре?

— Важко сказати щось, голубе, — відповів я. — Може й так. Старі люди, коли кажуть щось, то не кидають слів на вітер, а ґрунтують свої вислови на великому досвіді, здобутому в житті. Щоправда, вони

часто-густо бувають не лише неуками, а й неписьменними, проте мудрости їм не бракує.

Довкола нас на деякий час знову запанувала тиша. Ми плуталися у своїх думках, а я знову почав обмірковувати дії завтрішнього дня. Та до нічого конкретного не дійшов, бо мій друг перервав мовчанку:

— А знаєш, навіть шануючи покійну бабусю й пам'ятаючи її чарівні казкові оповідання, які чув іще в дитинстві, я все ж маю сумніви. Таж коли б це справді було так, то, уяви собі, скільки тоді, як шаліє кривава війна, падало б зірок із неба?

— Так, друже. Здається, у твоїх словах є трохи правди.

— Тільки трохи? — запитав здивовано.

— Авжеж. Така моя думка. І це тому, що ти, хоч і старшина, але, мабуть, випустив з уваги те, що бої ведуться головним чином не вночі, а вдень, і власне при денному світлі обидва супротивники зазнають найбільших утрат. Де ж ти міг би побачити зірки в соняшному сяйві, що мали б спадати разом із душами померлих? — доводив я другові, щоб скріпити у ньому віру в оповідання його бабусі, хоч і сам нічого не розумів у цій складній справі.

Мій друг досить довго мовчав, збираючи, мабуть, думки й готуючись до наступу на мене. І цей наступ почався швидше, ніж я сподівався.

— Добре, — сказав він, — ти мене і справді дещо присоромив, але все ж не маєш рації. Уяви бо собі, яка, навіть не зоряний дощ, а страшна злива, до того ж вогненна, сипнула б із неба саме тоді, коли... коли, скажімо, потопає пароплав, хоч би й військовий, та ще й у темряві вечора, а на його покладі цілий полк живих й озброєних по зуби вояків у сірих шинелях!.. Не уявляєш?.. А я це бачив... на власні очі... Що більше, був, коли хочеш, причиною загибелі цих людей під час минулої війни... Так то... Тоді загинули тисячі душ, але з неба не впала ані одна зірка!..

Пильно вслухавшись у слова співбесідника, я мовчав і пов'язував їх із його ранішими висловами.

Справді, з деяких попередніх розмов, я вже знав, що мій друг Опанасенко, поки прийшов до нашого повстанського загону, був у червоній фльоті офіцером — командиром підводного човна »Запорожець«. І саме тому його не могли, не перевіривши, висунути на керівну чи командну працю, хоч це треба було зробити вже давно. Навіть завдання, яке ми мали виконати, було одночасно перевіркою мого друга. Тому я, бувши потаємно прикріпленим до Опанасенка, завжди не лише вслухувався у його думки, а і зважував їх, його вислови, оповідання тощо. Проте, в цих оповіданнях я досі ані разу не чув навіть легкого натяку на затоплення корабля з людьми, та ще й власними його руками.

— Напевно десь були зустріли німецького транспортовця або лінкора? — запитав я згодом.

— Малощо не так! — глузливо сказав Опанасенко.

— Так хіба не англійців чи американців? — допитувався я, вже зацікавлений його інтриґуючими висловами.

— Може, так, а, може, й ні, — відповів Опанасенко хитрувато і загадково посміхнувся.

— Ти робиш із розмови якісь шаради, друже... Розкажи, нарешті, як це все сталося? Навіщо інтриґувати?

— Старий будеш, друже, як про все знатимеш! — жартував Опанасенко, і замовк, ніби мені на злість.

Десь поблизу щось залопотало, немов сполоханий птах крильми, потім зненацька зашелестіло жито, і все знову затихло.

Гадаючи, що шелестів якийсь невсипущий степовий ховрах, ми не надали якоїсь особливої ваги цим звукам, а вслухалися в тишу близької ночі та в перегуки невгамовних перепілок. Мовчали, поринувши кожний у свої думки.

— Та коли хочеш, — раптом заговорив мій супутник, — нехай буде відомо й тобі про цю вийняткову подію. Я довго приховував її. З одного боку, тому, щоб не викликати думок, навіть підозрінь про своє хизування, а, із другого, правду сказавши, не знаходив того, хто вмів би слухати. В додатку до всього, добре пам'ятаючи бабусину приказку про те, що »береженого й сам Бог береже« — пристосувався до неї... Знаєш, і між нами всілякі люди можуть бути...

Опанасенко замовк. Поклався із спини на правий бік, обличчям до мене, й лише після цього, стиха, зупиняючись раз-у-раз, певно, пригадуючи подробиці події чи поновно переживаючи її, почав свою розповідь:

— Ти, Петре, вже знаєш, що я був у червоних командиром підводного човна »Запорожець«. Відоме тобі й те, що я втік із їхніх цупких лап і не випадково, а зумисне потрапив саме до повстанського загону. Але ні ти, ані ніхто з наших не має найменшого поняття, чому то я мусів утікати й опинився між повстанцями, а не пішов кудись на вигнання чи взагалі світ-заочі, аби лише не туди, де чекала на мене петля або, може, після тортур — куля. Адже утікає наших за межі батьківщини дуже багато, то міг і я втекти. Та, одначе, як бачиш, я не втік і залишуся тут, доки буду живий. Ну, а після смерти, душа сама помандрує незнаними шляхами...

Я тобі ще ніколи не оповідав того, що розповім тепер. Отже, слухай. Мій батько був полковником українського війська в 1918-1920 роках, коли прийшло наше національне відродження. Але цього я не говорив нікому, щоб ніхто не вважав мене за хизуна. Наш рід, по батьковій галузі, був глибоко закорінений у Запорізькій Січі, хоч і материн також належав до козацького відгалуження. Деякі представники нашого роду були великими прихильниками й однодумцями славного гетьмана Івана Мазепи.

Батько мій, хоч і був раніше старшиною російського війська, але добре знав минуле нашого роду, як свої п'ять пальців. Тому вчив і нас — двох синів — не тільки любити рідний нарід і золоту Україну, а й ненавидіти наших ворогів, яким, однак, чесно служив, бо ще не було змоги діяти інакше...

Я тоді ще був малий, коли на моїх очах від большевицької кулі загинув мій батько, який потаємно прибув із чужини, щоб побачити свою улюблену дружину й нас — синів. Його спіймали й розстріляли в нашій присутності. Старший брат, тоді ж таки, вдарив одного з катів заіржавленим лезом давньої батькової шаблі, яку ми дбайливо й довго переховували, але в ту ж мить поліг трупом сам...

Не розповідатиму тобі про те, що сталося опісля з нами — мною й моєю матір'ю. Сам, певно, знаєш, чого в таких випадках можна сподіватися. Але час багато дечого виправив, і недарма кажуть, що він — найкращий лікар. Большевики, щоб притягти собі на службу дітей їхніх ворогів, сказали свого часу, що діти не відповідають за батьків і ніби відчинили таким дітям доступ і до комсомолу, і до освіти.

Ріс я в Тобольську, далеко від своєї рідної України, куди мене з матір'ю були вивезли без вини й суду. Там я часто згадував наш чудовий золотоверхий Київ, рвався до нього серцем і душею, але виїжджати з Тобольська нам не дозволяли. Нас оточували й чужі люди, й чужа мова, яку я глибоко ненавидів, але мусів коритися. Життя було нестерпне. Проте, завдяки материним зусиллям, я не забув не тільки нашої мови та історії, а й того, як і чому загинули мій батько і брат. Я пам'ятав і те, за що гине наш нарід уже кілька століть.

Коли підріс, був покликаний до червоної армії і дістався до морської школи, на відділ підводних човнів. Я закінчив її, і вже перед самим початком війни з тими проклятими німецькими фашистами став командиром підводного човна »Запорожець«, назву якому, до речі, дала моя залога, що, ніби на якесь диво, складалася тільки із самих українців. А ще на більше диво, батьки моряків мого човна були або розкуркулені, або померли голодовою смертю в 1932-1933 роках...

Ти не зможеш й уявити собі, Петре, — продовжував Опанасенко після хвилевої перерви, — як сильно те все єднало нас!.. Під час вишколу на морі ми, бувало, оповідали один одному, чи й перед гуртом, про наших замучених рідних, про голод, говорили про грабунок нашої України, про винищування її населення не лише білою — царською, а й червоною — комуністичною Московщиною.

Мої хлопці, кажу тобі щиро, були правдивою одною родиною. Це була невеличка горстка людей, які добре вивчали морську справу, сумлінно виконували навчальні завдання, здобували найкращі, найрясніші похвали від вищого начальства, чим і захистили назву човна »Запорожець«, а одночасно до найглибших фібрів душі ненавиділи і проклятого »старшого брата«, і не менше проклятого кремлівського »Джмеля« та усю його розлючену червону собачню...

— Вибач, друже, — перервав я Опанасенкові, — алеж це роздвоєння особистости: ненавидіти більше, як порошину в оці й... разом із тим — найкраще виконувати завдання свого ворога, одержувати від нього похвали.

— О, Петре!.. Ти, хоч і народився над Дніпром, але виріс за межами нашого рідного краю й совєтського »раю«. Не знаєш, до чого може призвести людину, з одного боку, найзапекліша ненависть до дволичного ката, а з другого — найпалкіша любов до свого народу, народу поневоленого, народу, який страждає на твоїх очах... І, коли хочеш, до цих двох діяметрально протилежних почувань треба додати ще одне — безмежне бажання опанувати техніку, що нею в першу-ліпшу годину можна було б бити того ж таки ворога, який учора собкав тобою, як чорним волом.

Нам дуже придалося те, що ми з ненависти вивчали; ненавидівши, виконували накази і здобували похвали. Ми були настільки добре вивчені й вишколені, що в час війни, завдяки цьому, з багатьох перепалок виходили цілими.

Багато німецьких кораблів не вернулося до берегів свого омріяного »Фатерлянду«. Така ж доля спіткала й інших... Але й нас усіх сам Бог рятував із зубів смерти. Ми часто боролися, як леви, змагалися, бо мусіли. Обов'язок моряка — бити ворога. Але... але й ворог усякий буває... Один — далекий, якого ще не знаєш, а другий — близький, що сидить на твоїй шиї.

Опанасенко, видно, перележав праву руку, бо знову ліг на спину, зручно підклав лівий п'ястук під голову і, трохи помовчавши, продовжував своє оповідання.

— Ворогів-німців, яких ми не знали ближче, не знали, хто вони, мій човен спершу обминав, не зачіпаючи. Хай — думав я собі — б'ють нашого одвічного ворога Москву і прокляту большевицьку банду. Можливо, швидше прийде кінець усьому лихові.

Мої хлопці один перед одним одверто висловлювали подібні думки, й то безбоязно. Комісарів тоді ще не було, тож ми не мали кого боятися. Але коли німці »заякорилися« під Москвою, коли почали в Україні те саме, що й комуністичні деспоти, ми побачили, що кількість наших ворогів на одного побільшала. Отож після цього й розпочали ми звинну й шалену подвійну гру.

Одного разу нам пощастило опинитися поміж двома кружляками — німецьким і совєтським. Поки вони, захоплені влучанням один в одного, гримали із своїх гармат, я порадився із своїми хлопцями і »почастував« кожного з них торпедою, а сам відплив геть, наче б нічого й не сталося. Зрозуміла річ, обидва кораблі пішли на дно. Я, одначе, повідомив начальство, що потопив німецького кружляка, і це була моя велика помилка.

— А чому саме?

— Слухай далі й не перебивай... Бували й інші випадки, в різних варіянтах. Але, затоплюючи »свої« транспортові та бойові кораблі, знищення яких ішло на адресу німців, ми мусіли якнайнещадніше бити і їх, щоб цим показати свою »патріотичну службу« перед »батьківщиною пролетаріяту«.

Це привело до того, що за відвагу, а нам її не бракувало, правду скажу тобі, я вже мав два ордени, і кожний із моїх матросів — також по одному. Але за нами, себто за моїм човном і його залогою, видно, вже стежили ще з того часу, як »наш« кружляк, із невідомих причин, опинився »в царстві Нептуна«, був затоплений мною. Розумієш тепер у чому вся справа?

Та, певно, не тільки стежили за нашим »Запорожцем«, мабуть, дбайливо розкопували й архіви і встановили наше походження, кожного зокрема, аж до десятого покоління. Підтвердженням сказаного може стати факт, що коли ми зайшли в порт по амуніцію й постачання, то несподівано з моєї залоги викликали до грізного »ОВ« одного з найкращих підстаршин, Мамая Степана. На човен він більше не вернувся, і це стало для нас тривожним сиґналом.

Питати в таких випадках, де подівся такий то член залоги, — це накликати на себе біду заздалегідь. Тож ніхто і не дізнався, де зник мій Мамай і що з ним сталося.

На місце Мамая мені одразу ж прислали іншого підстаршину, не треба тобі й говорити, що він виявився спостерігачем. Його безліч разів ловили мої хлопці на мовчазному підслухуванні розмов між нами, а деякі наші необережні вислови вони знайшли незабаром записаними у його щоденнику.

Виникло важливе питання — що робити з цим Юдою? Хлопці порадилися між собою й, одержавши мою згоду, пустили його за борт на спожиття морським рибам, а до командування пішов рапорт про нещасливий випадок. І це викликало вже друге з черги, ще поважніше, підозріння, яке лягло на мою залогу, а зокрема на мене.

Та ми продовжували бити німців, топили їх, як сліпих котенят, і, мабуть, цим, на якийсь час, захистили себе від »вилучення« із життя та здобули ще по одному орденові.

Новоприсланий молодий підстаршина, як на лихо, також із наших, землячок, зв'язав нас по руках і ногах. У його присутності ми не могли не тільки щось діяти, а навіть і слова вільно вимовити. Хлопці зайнялися ним і виявили, як і треба було сподіватися, що він — шпигун з українського роду. Добре володів нашою мовою, чим і купував ніби довір'я, але нас важко було провести за носа. Та, на превелике щастя, він незабаром важко захворів і ми позбулися його без жодних труднощів у найближчому порті.

Тимчасово перед нами все посвітлішало. Руки були знову вільні до дій, а язики — до безбоязних висловів. Ми знову затопили кілька »своїх« таки одиниць, а також і німецького міноносця »Кайзера«, але

нагороди чомусь уже не дістали. Навпаки, зустрівшись на березі з друзями, я потаємно довідався від них, що командування невдоволене моєю залогою і мною особисто. Тут уже було цілком ясно, до чого все йшло.

Коли ж незабаром прислали до нас вже третього підстаршину, з обов'язками т. зв. політвиховника, то цілковито спаралізували все наше життя і дії. Він не займався підслуховуванням, а одверто ходив по всіх-усюдах і пхав свого носа до всього — де треба й не треба. Що ж було робити? Скласти руки і здати свої позиції? А може, і петлі чекати?..

»Запорожець« затопив іще кілька малих німецьких суден. Фронт був уже на території Німеччини, а в Україні знову гнали селян у прокляті колгоспи, знову, ще гірше як до війни, жахливим терором винищували найкращих синів і дочок українського народу. І нас охоплювала лють, як ніколи перед тим. А тут — руки, мов у ланцюгу.

І ось раптом, наче грім із ясного неба, нас викликали до берега. Моє серце тривожно затріпотіло. Певно, щось мусіло статися, коли »Запорожця« відтягають із моря до суходолу. Тут із тиждень нас не турбували, якщо не рахувати деяких »прискипувань« зверхників. Але одного дня мене викликали до кабінету грізного начальника »ОВ«.

Він чемно й увічливо розпитав мене про мою залогу, про те, чи я добре знаю своїх підлеглих. Потім поцікавився затопленням німецького кружляка, запитав, чи не бачив я, часом, поблизу свого крейсера або німецького підводного човна, та з цим і відпустив.

На другий день, із браку конвойних суден, мій човен дістав наказ ескортувати транспортовий корабель із цілим озброєним полком на його покладі до берегів Німеччини. Очевидно, командування давало нам іспит, але »Запорожець« склав його з честю.

— Як саме? — не втримався я від запитання.

— Тільки ми вийшли у відкрите море, як хлопці, нарадившись, задушили підстаршину-політвиховника під час його сну. А коли відпливли ще далі, то в нічній темряві я власноручно пустив три торпеди транспортовцеві. На наших очах він і затонув із цілим полком рязанців...

...Фі-і-і-іть!.. — залунав раптом притишений свист недалеко нас. Ми, як опарені найгарячішим окропом, зірвалися із землі й відбезпечили пістолі. За мить мільйон різних думок і припущень блискавкою промчали в моїй голові.

Не втаю й того, що в мене з'явилося підозріння на свого ж друга Опанасенка. Адже ж він сам сказав, що між нами всілякі люди можуть бути... Чи й він не один із них?..

Потім я вельми шкодував, що в моїй голові спалахнула така безглузда думка, така непрощенна дурниця. Але поки ми намагалися

зорієнтуватися, звідки і від кого пролунав той свист, поблизу нас ми раптом почули притишений голос:

— Товаришу командире підводного човна »Запорожець«, Опанасенко!.. Благаю вас іменем вашого батька, що загинув у 1924 році, сховайте свої пістолі!.. Не стріляйте!.. Я один і не маю при собі жодної зброї, тільки маленьку іконку Архистратига Михайла, яку ви подарували мені на прощання... Я — Степан Мамай!..

Почувши це, друг Опанасенко так сильно стиснув мою руку, що ледве не переломив її. Я готовий був скрикнути від болю, але витримав.

— Невже ж нас помітили і простежили? — запитав я пошепки Опанасенка, також безмірно здивованого.

Кілька хвилин напруженої, божевільної тиші. Відчувши дошкульно несамовитий потиск моєї руки Опанасенком, я відразу облишив лиху думку про нього й уже хотів його запитати, чи він знає, що це все означає, але в ту саму мить залунав знову голос:

— Товаришу командире, невже ж ви не вірите мені?.. Я вас розумію, ви затривожені непевністю, й це цілком природно. Але знаю добре, що боїтеся не за себе, а за свого побратима, що з вами... Ви, як мені відомо, вмієте померти за справу з честю й не будете ніколи боятися зустрічі сам-на-сам... Скажіть своєму побратимові, щоб він відійшов убік, на яку завгодно віддаль. Ми зустрінемося самі!..

Приходить мить напруженого роздуму. Не зважаючи на темряву, спостерігаю на обличчі Опанасенка рішучість. Бачу, що благальний голос діє на нього впевняюче.

— Не квапся, друже, — кажу йому. — Нас напевно хочуть роз'єднати, щоб легше було переловити поодинці...

— Що?.. Щоб Мамай запродався?!.. Ні!.. Ні!.. Цього не може бути! — гаряче протестує Опанасенко. — Але, як він тут з'явився?.. Це справді загадка... Спробуй непомітно відійти від мене...

— О, ні! — заперечую резолютним тоном. — Я не згідний із тобою, друже! Коли помирати, то помирати разом! Не відійду ані кроку!.. Це моє останнє слово!..

Ще одна мить вагання, блискавичних шукань у думці виходу із становища, непередбаченого жодними теоріями ймовірности. Нараз Опанасенко, із властивими йому рішучістю й винахідливістю, став на повний зріст посеред жита, а в його голосі відбилися нотки наказу:

— Слухай, що говоритиму, друже Мамай!.. Коли ти знаєш мене і сам один, встань на рівні ноги і йди туди, на оту дорогу! Прямуй нею стільки, скільки я вважатиму за потрібне... А тоді — побачимо! Не бійся, що когось зустрінеш. Тепер ніч, і навряд чи хтось буде на шляху. У випадку потреби чи небезпеки — надійся на мене... на нас!

— Товаришу командире! Я не боюся небезпеки. Ваш наказ — для мене наказ мого командира... Іду!..

Зашелестіла озимина, й темна силюета, кроків за десять від нас, рушила до вказаної Опанасенком дороги.

Не спускаючи з неї очей, ми розійшлися, щоб не бути разом, поспішаючи вслід за силюетою.

Коли я відходив від Опанасенка, він шепнув:

— За кілометр-два звідти, я підійду до нього сам... Ти ж не наближайся доти, доки не свисну...

До моєї голови знову закралася лиха думка: »Може, він і тут наставляє пастку?« Але я її негайно відкинув і пішов за темною силюетою, щоб не згубити її з очей.

Коли силюета вийшла на шлях, я перейшов на інший його бік. Ідучи напівзігнутим і сторожко вслухаючись у довкілля, уважно стежив за постаттю самого Опанасенка, яку в темряві важко було бачити. Так ішли ми досить довго, а потім Опанасенко вийшов з озимини й подався навздогін за силюетою.

Зненацька я спіткнувся об щось і полетів сторч головою в озимину. А коли встав і глянув на дорогу, то дві темні постаті на ній уже зіллялися в одну і стали на місці.

По хвилині я почув, як на весіллі під »гірке«, звук дзвінкого поцілунку й радісний, хоч і притишений, Опанасенків голос:

— Ну, брате! Цього я вже ніяк не сподівався! Звідки? Яким вітром тебе сюди занесло?..

— Товаришу командире! — ледве спромігся вимовити Мамай.

— Тільки, будь ласка, тепер мене товаришем не ганьби! Називай, якщо хочеш, другом чи побратимом!..

Залунав легенький посвист Опанасенка, і я, підбадьорений його радісними словами, сміливо рушив уперед. На шляху стояв Опанасенко й »селянин« із кудлатою бородою, подібний на старого дідугана.

— Знайомтеся, друже Петре, — промовив Опанасенко, вказуючи на бороданя. — Це Степан Мамай, мій найкращий побратим, про якого я тобі щойно оповідав.

Ми міцно потиснули один одному правицю.

— Я усе чув, — сказав Мамай і зніяковіло усміхнувся. — Тільки довго вагався, не насмілювався. Дуже боявся, щоб часом когось поблизу не було. А вкінці таки відважився...

— Покажи ж, друже, охоронця золотоверхої столиці, якщо він ще й досі у тебе!..

— Ось він! — весело озвався Мамай. — З далекого Уралу довів він мене аж сюди!.. Але прострелили кати...

— Хто? — запитав я, оглядаючи маленький образ Архистратига Михайла, нашого козацького патрона.

— Докладніше — потім, друзі!.. — сказав Опанасенко. — Ви не у сховищі, а посеред поля... Та й час рушати!

І ми мовчки, ніби вже мали за собою сотні спільно пройдених кілометрів, пішли разом далі.

*

Коли почало світати, ми вже наближалися до нашої мети. На мить зупинилися й на ікону Архистратига Михайла всі три урочисто присягли боротися аж до загину за волю нашої дорогої України.

А вранці обласні установи вже догоряли. Ми не знали тільки того, що сталося з їхніми верховодами. Та й ніколи було, бо в цей час відійшли вже далеченько від міста, щоб сховати свої сліди від гончаків.

Міцно стиснувши на прощання руку другові Опанасенкові, я впевнено й урочисто сказав:

— Іменем Крайового командира УПА, призначаю тебе, друже Опанасенко, командиром першого загону на Лівобережжя! Зорганізуй його і нехай він носить заслужене ім'я — »Запорожець«!.. Бий із ним нашого ворога так, як ти бив його на морі! Нехай твій меч не знає, що таке жаль чи милосердя до всіх ворогів України. А друг Мамай — хай буде твоїм заступником...

Ми ще раз міцно обнялися та поцілувалися, вже як рідні брати, і серед достигаючої озимини розлучилися. Опанасенко з Мамаєм рушив на схід, а я... Я знову пішов туди, куди кликав мене обов'язок перед нашою Батьківщиною-Україною.

ЧИТАЙТЕ! *ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!* *ПОШИРЮЙТЕ!*

Суспільно-політичний тижневик

ГОМІН УКРАЇНИ

Видає Видавнича Спілка »Гомін України« з обм. порукою в Торонті, 140 Bathurst St., Канада.

»*ГОМІН УКРАЇНИ*« — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

»*ГОМІН УКРАЇНИ*« — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

»*ГОМІН УКРАЇНИ*« — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т. д.

»*ГОМІН УКРАЇНИ*« — містить оголошення, реклями підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка

200, Liverpool Road, London, N.1. 1LF

В. СІМ'ЯНЦЕВ

ІЗ ДНІВ БОРОТЬБИ

(Спогади)

УРАЗОВА

Уразова — велика слобода на Харківщині — розташована недалеко кордону. Треба їхати залізницею Уразова—Валуйки, а там уже й кордон.

Я був тоді ще в піхотній сотні — другій. Командував нею сотник Ярмолюк, а із старшин пригадую собі Губаревича й Сидоренка. Ще дуже тепло згадую бунчужного, дійсного батька сотні. Невисокий на зріст, з подзьобаним віспою обличчям.

Сотник Ярмолюк відзначався великою суворістю, був дуже гострий і в сотні утримував зразкову дисципліну, тому наша сотня уважалася найкращою в полку.

Було це вже після повстання проти гетьмана. Десь, у якомусь селі, ми затрималися довше. Як і належить, удень відбували муштру, а ввечорі — перевірку й молитву та ще й до того співали гимн »Ще не вмерла Україна«.

Сотник Ярмолюк вимагав і від населення, яке було поблизу, щоб тоді, коли співається гимн, усі скидали шапки. Це цілком правильно, але науку, як треба заховуватися цивільному населенню під час співу гимну, прищеплювалося дуже упрощено. Били по шапці, часом так, що з нею летів на землю й сам її власник. А наприкінці дійшло до того, що як тільки сотня щось співала, щоб то не було, — вже всі вставали і здіймали шапки. І виходило таке, що хоч бери та бий за те, що стовбичать.

Це не тінь на добру славу сотника Ярмолюка, яку він безумовно в нас мусить мати, як хоробрий вояк і добрий старшина. Це, може, пригадка тим, які іноді хочуть бачити »нарід« не таким, як він був. Багато більше було розпачу, як злоби. Приведімо вислів Святого Письма: »Хіба ж є батько, який свого сина любить, а не покарає його«.

Може навіть із цього села, де ми »просвіщали« народ, нам пощастило довгим і тяжким маршем прибути вночі до слободи Уразової. Всі були змучені.

Наша сотня дістала на нічліг дуже велике приміщення, мабуть, якийсь склад. Навезли болотяного сіна, осоки чи окуги й із того зробили постіль на підлозі. А спали, як кажуть, покотом.

Пан бунчужний запропонував підстаршинам узяти на себе варту в приміщенні, бо, мовляв, козаки дуже перевтомлені, а завтра напевно буде »гарячий« день. Хай ліпше відпічнуть. Бунчужного всі любили, але й боялися, тому пропозицію прийняли. Відчергувавши свої години — оберігання сну моєї чоти, — я пішов десь повечеряти. Після півночі, відпустивши пояс, бо роздягатися на ніч не було дозволу, я збирався відпочивати. Не дуже й поспішав, бо не любив запаху сухої болотяної трави, який мав солодкуватий присмак і викликав у моєму шлунку лоскоти.

Ще й не заснув, нарікаючи на той бридкий запах, як бунчужний покликав мене. Підвівся й затягнув пояс. Дістав наказ — взяти чоту в повному бойовому виряді й вимаршувати на станцію в розпорядження сотника Губаревича. А хто ж із богданівців тоді не усміхнувся, почувши прізвище того хороброго, веселого й величезного, як Голіят, старшину.

Прибули на станцію і зголосилися. Нам відвели місце на пероні й наказали виставити варту в бік ворога. Зробили все, що було наказане. Потім довідалися, що нам подадуть вагони і поїдемо до сусіднього села »викурити« із нього большевиків. Покищо, мусимо чекати. Тож чекали, дрімаючи, біля огорожі, а дехто куняв, сидячи.

Варта впіймала двох цивілів, які вешталися біля залізниці. Привела їх до мене. Ця зустріч могла б бути приємною, але не в такому місці й не в такий час. Обидва хлопці походили з нашої свободи, і я вчився разом із ними у школі.

От тобі й маєш!

Вони радіють, що попали до мене, а я думаю про їхніх батьків.

— Так ти тут начальство, то поможи нам!

І призналися, що відвезли до Росії трохи сала, цукру й борошна, а звідтіля везуть мануфактуру й нитки. Спекулянти, бісової душі, хлопці. А хто ще не забув ті часи, той погодиться зі мною, що виглядало це так, нібито я попався, бо тоді батьки не відповідали за дітей. Кажу їм:

— Начальство, то я начальство, але дуже маленьке й сам нічого рішати не можу. Ідіть зі мною до коменданта станції.

Спершу говорив я сам, віч-на-віч, із комендантом і просив його, щоб пустив хлопців. Мусів ручитися за них, що вони не большевики, а за свідка ставив іще одного чолов'ягу з нашої слободи, що служив у сотні зв'язку.

Пустили їх. А я все думав, що будуть знати у слободі, де я перебуваю. Батькам від того може бути зле. А сьогодні знаю, що хлопці зуміли тримати язика за зубами, як я і прохав їх тоді.

Десь, може, о третій годині по півночі, підкотили потяг. Всіли і їдемо. Приїхали, куди треба було, і все нам сприяло. Наказ виконали й большевиків розігнали. Вертаємося до Уразової, а там шаліє бій.

Як же це так?

А дуже просто. В Уразовій ночували, разом із нами, й большевики, як згодом ми довідалися. Тільки прийшли вони трохи пізніше від нас. Наша слобода велика — розтягнута.

Ми ганялися за ворогом по дальших селах, а большевики, на світанку, захотіли здобути від нас станцію. Лишили ми вагони і лавою відійшли до Уразової, але наше ліве крило трималося залізниці. Дивимося, а із правого боку дорогою суне довжелезна колона большевиків. Ми повернули фронт проти них й обстріляли. Вони також розсипалися в лаву. Тоді ми відійшли, бо спереду був ворог, там, куди нам треба було йти, до своїх, кипів бій.

Коли зайняли становища, сотник Губаревич пройшовся по них, посипав жартами, а хто не так лежав, того й поправив. Отож із бою робив звичайні вправи. А як відходили і хтось кивнув головою, коли то куля запищить близенько, то сотник Губеревич уже питав:

— Чи знайома дівчина пройшла, що так чемно вклонився?..

Вибухав сміх, і ми відходили у веселому настрої. Коли куля пробила комусь шапку, то сотник Губаревич потішав, що в шапці воду не носять, а як заведуться воші, то подякують за свіже повітря...

Поки ми дійшли до Уразівського двірця, большевиків уже вигнали із нього. Вони дорого заплатили за приємність побути пару хвилин у станційному приміщенні. Їх пустили, а потім закидали вікна ґранатами.

Але й нашим, видно, не було легко. Багато їх там полягло, а між поляглими найбільшу пошану віддавали кулеметникові, який заліг на пероні й довгий час не давав большевикам можливости вийти із двірця, аж врешті обійшли його ззаду й прокололи багнетом. Ім'я цього кулеметника я забув. Героєві — вічна слава!

Наші використали цей час, щоб новими силами заатакувати станцію і її відібрати. Але большевики наступали на неї також, уже не від слободи, а з перону. Ще хвилина-друга, і двірець буде їхній.

Дістаю наказ знищити телеграфічні й телефонічні урядження. А в телеграфі працює мій односелець Антін. Дуже вперта голова.

— Кидай, — кажу, — большевики вже на пероні!

— Зараз кінчаю, — відповідає спокійно.

Положив я ґранату на стіл і вирвав шнур. Тоді Антін повірив, що вже не має часу достукати.

Віддали станцію знову. Большевики тиснуть з обидвох флангів і ведуть чолову атаку. Сотня сотника Ярмолюка загрожена обходом. Посилають мене передати нашій сотні, щоб або відходила, або змінила фронт.

Дорога до сотні коротка, але треба перебігти частину вигону, де густенько лягають гарматні стрільна. Скористав із правила: перебігати й залягати в ями, вириті експльозіями гарматнів. Так і робив, але десь зовсім близько вибухло стрільно, мене оглушило й засипало землею. Як і коли посипалася на мене та земля, я й не знав. Та коли

хотів підвестися, щоб бігти далі, то почув, що на мені ніби хтось лежить і давить. Пручаюсь, виліз із купи тієї землі й дуже здивувався, скільки її насипала на мене експльозія набою.

Якось добіг. Переказав наказ, і все нібито було добре. Всі сотні Богданівського полку мали цікаву традицію. Писарі, кашовари й увесь допоміжний персонал ішли в бій. І їх не гнали — боронь, Боже, — вони всі в час бою самі »зрікалися свого фаху« й хотіли брати участь в акції. А часто почували себе нещасними, коли іноді діставали наказ лишатися біля своїх кітлів чи каламарів.

І пригадую, як зараз, бачу одного хлопця — писаря нашої сотні. Молодий між молодими, »пацан« по-тодішньому, малий, верткий, непосидющий, дотепний Гречаник.

І він видумав. Як перебігав, а потім залягав під обстрілом, то завжди накидав на ногу шапку й кивав нею до лави, а ми сміялися з цього його кивання-привіту. Він не тільки кивав, а ще й крутив ногою, ніби комусь за щось докоряв, після чого вклонявся. Отак перебігав наш Гречаник, махав шапкою й розважав сотню. Аж одного разу бачимо, що не помахав. Якийсь час вовтузився, потім повз і таки дістався до наших. Справа була дуже проста: куля влучила в шапку, її пробила, та ще й п'яту шкрябнула.

— Большевики не тільки большевики, а й дурні, бо не розуміють жарту, — сказав поранений Гречаник.

Як пізніше ми довідалися, по нас били із гармат німці, чим виторгували в большевиків своє дальше пересування. Під вечір бій ущух, а наші віддали Уразову, заплативши за неї дуже дорого.

Мабуть, таки останніми з нашої сотні відходило нас троє — поручник Сидоренко, кулеметник і я. Кулеметник ніс на плечах »Максима«, пор. Сидоренко — кілька скриньок із набоями, а я тягнув кулеметний візок.

Відходили ми зрубаним лісом, який уже заріс височеньким молодняком. А коли десь появлялися большевики, то могутній кулеметник ставив свого »Максима« на пеньок і завзято »строчив«.

Поручник Сидоренко вивів нас до залізничної колії в лісі й, уже у вагоні, я відчув страшенний біль голови.

Це був мій останній день у піхоті, бо я належав перед тим до кінної сотні й дістав тимчасове відрядження етапом до Манківець, комендантом якого був пор. Сидоренко. З ним і з цілим етапом я й потрапив до пішої сотні сотника Ярмолюка.

Через кілька тижнів після втрати Уразової я їхав уночі на коні й раптом почув якесь шипіння, немов із продірявленого котла пробивалася пара. Мене зацікавило це, і я почав прислухатися, звідки те шипіння йде. Затуляючи й відтуляючи вуха, вкінці прийшов до висновку, що шипить у моєму власному вусі. Шипить і тепер, уже більше

як сорок років, це пам'ятка про Уразову та німецькі гармати, які добре помагали нашим ворогам.

СВАТОВА ЛУЧКА

У Сватовій Лучці я був на весні 1918 року й декілька разів улітку, бо там була база окремої Запорізької Дивізії. А восени дістався туди вже під час відступу з кордонів на Харківщині, себто після повстання проти гетьмана. Про цю місцевість маю багато спогадів, але не всі вони стосуються до того, що пишу. Хочу згадати тільки про два найважливіші випадки.

По сотнях оголосили, що коли хтось походить зі слободи Великий Бурлук, той мусить зголоситися до штабу. А це ж моя рідна слобода. Ну і зголосився. Наказали мені йти до панцерного потягу в розпорядження його коменданта. Я пішов. Переді мною розгорнули мапу, і про все, що мене розпитували, я говорив та ще й показував. Потім показали місце, де маю чекати на виклик.

Все йшло ніби добре, але інакше було зі мною. Перший раз у житті я потрапив під таку зливу гарячих думок і почувань. Мав багато часу на роздуми. На війні розум має велике значення, на жаль, інколи і його не вистачає. Думав про батьків, брата й сестру, про наш Бурлук, що ось-ось буде бомбардований, і до нічого не додумався. Здавалося, що я ніби роздвоївся, хоч і не тріснув.

Та цю проблему зняв із порядку денного наказ про відміну бомбардування мого Бурлуку.

Ми лишали Сватову Лучку. Від'їжджали із залізничної станції потягом, обстрілюваним з усіх боків, та ще й самі відстрілювалися. Видно було, як, ховаючись поза вагонами, на сусідніх рейках, били по нас большевики. Потяг їхав дуже повільно, а кулі безперервно дзенькали у вікна, хряскали по стінах.

Я став собі в переході, відчинив двері та й також стріляю. Тоді я був у другій піхотній сотні, та ще й чотовим. Пильнуючи порядку в сотні й перебігаючи по вагонах, наш бунчужний дістався до мене. Почав лаятися, але дуже лагідно, бо все таки був батьком сотні. Виявляв своє незадоволення з мене. Підняв догори мою рушницю, з якої я все бухкав, відтягнув мене до вагона, зачинив двері й силкувався відчинити вікно, але даремно. Тоді вибив прикладом скло, пхнув мене до вікна і сказав:

— А тепер стріляйте, скільки хочете, але не стійте біля відчинених дверей, бо коли вас поранить, то покотить просто в зуби большевикам. Через вас потягу зупиняти не будуть. Так-то, чотовий!

— Слухаю, пане бунчужний!

І було радісно на серці, і пішов наш батько сотні далі вчити розуму своїх нерозважних діток.

ПІД МЕРЕФОЮ

Залізнична колія з Мерефи в напрямку на Харків у своїх перших кілометрах проходить уздовж маленької річечки, в досить широкій долині, між горбами, вкритими полями й перелісками.

На віддалі може кілометра від станції лежить сільце, в якому залягла піхота Богданівського полку — другий і третій курені. Перший курінь іще вночі вирушив у напрямі Харкова, і вже рано наступного дня зв'язку з ним не було, а четвертий курінь був резервою.

Чоти кінної сотні належали до зв'язку: перша чота тримала зв'язок із першим куренем, друга — із другим і т. д. Я був тоді у другій чоті кінної сотні, тому належав до зв'язку із другим куренем, який розташовувався праворуч від залізничної лінії Мерефа—Харків. І туди мені довелося їздити на зв'язок від штабу полку кілька разів. А в Богданівському полку не можна було залишити десь коня й долучитися до лави піхоти. Мусів їхати, не зважаючи на ніщо, бо такий був порядок у сотні. Зрештою, в кожній ситуації кіннотник ліпше почуває себе на коні, як без нього.

Піхота нашого полку відходила з позицій таким способом, що перша лава переходила через другу й за нею залягала. Потім відходила друга лава, переходила через першу й також залягала. Отож вони ніби перекочувалися одна через одну.

В полкових куренях — першому, другому і третьому — були тільки добровільці, четвертий же в більшості складався з тих вояків, яких мобілізували вже після повстання проти гетьмана. І цей четвертий курінь мав прикривати відхід із позицій. А коли другий курінь перебігав лаву четвертого, то той піднявся і почав відходити із другим куренем. Так витворилося деяке замішання й перешкоджало правильному відступові полку.

Минала третя година по полудні, а полк бився вже понад дванадцять годин. Його склад, як старшин, так і козаків, був сильно прориджений, а в додатку до всього на список поранених попав і командир другого куреня, сотник Римбаковський.

В останній стадії бою збірним пунктом для кінної сотні була призначена залізнична сторожка, розташована між сільцем і станцією Мерефа. Там же стаціонував і штаб полку. Перед сторожкою стояли на позиціях чотири польові гармати, а також, під час відступу, були затримані кулеметники.

Не встиг я відрапортувати командирові полку про виконання його наказу, зв'язаного з відступом, як із горба вже відходили перемішані курені. Всі нарікали на курінь четвертий. Ешельони, які стояли тут же, забрали піхоту і швиденько від'їхали в напрямку станції Мерефа.

Штаб полку, гармаші, кулеметники й кіннота залишилися біля сторожки, бо так наказав командир полку, сотник Колісник, який раніше був сотенним у кінній сотні, улюбленцем своїх вершників.

Вогонь ворога помалу вщухав, а гармати замовкли цілковито. Тільки кулемети сікли з горбків по ешельону та по сторожці, але кулі летіли так високо, що лише гілочки з дерев сипалися на кінноту, сховану за сторожкою і в садочку.

Командир полку мав перев'язану руку — був поранений. Ті, які відходили, потребували бодай мінімального відпочинку, а для цього було треба затримати наступ ворога.

Команду над цілим відходом, що лишився біля сторожки, перебрав сам командир полку. Дав наказ гармашам приготувати шрапнелі, кулеметникам бути готовим до відкриття вогню і чекати команди. А нам? На нас тільки подивився довше. Виходило, що й ми були потрібні, але не йому, а тим, кого він залишав тут.

Ворог мовчав, а в нас уже давно панувала тиша. Та раптом із горбків посунуло »видимо-невидимо«, як сарана, большевицьке військо, якісь китайці чи монголи. Вони потоком заповнили вулицю й котилися по ній на нас із таким гудінням, немов би вода прорвала греблю.

Гармаші й кулеметники приготувалися до акції, кіннота також була напоготові. Хвилини очікування здавалися безконечними. Очі всіх зосередилися на командирові... А він стояв, трохи схиливши голову вниз, й ніби в такт якійсь пісні, коротшими чи довшими рухами, відбивав інтервали здоровою рукою на перев'язці раненої, переводив очі з кулеметників на гармашів, поглядав на ворога. І тільки іноді оглядався на нас, легко піднімаючи брови, ніби казав: »Кріпіться, мої хлопці!« А ми відчували й розуміли своє завдання.

Гудіння китайців, які заповнювали вулицю перед нами, стало справжнім ревом... Він зближався... Вже можна було розпізнати окремі обличчя... Ще хвилина, й лава перекотиться через нас... Усе закам'яніло: і командир, і гармаші, і кулеметники... Тільки коні нетерпеливо переступали ногами, немов просили попустити їм поводи, а вершники мовчки, лагідно гладили їхні шиї.

Та ось полковник підняв свою здорову руку...

І раптом, прокинувшись із скам'яніння, могутнім громом ударили гармати, заторохкотіли кулемети. Кіннотники натягли поводи і прихилили свої голови до кульбак, готові розпочати атаку.

Нічого не можна було розібрати. Здавалося, ніби підіймалася якась маса, колихалася й падала перед гарматами, — колишучись, підводилась, в'юнилась у повітрі і знову падала... Чи був то ворог, чи гарматний дим?.. Як довго стріляли наші і як довго все те тривало?..

Потім знову настала тиша, яку сколихнув наказ:

— Коноводи до коней!

Від експльозій гарматних стрілен здригалася вулиця. Кулеметники лишили саме погнуте залізо, а гармаші повитягали замки з гармат. Вони вже ніколи не стрілятимуть — своє відробили.

Вуличкою поміж кіннотою проїхав наш командир полку із старшинами, простуючи до чола колони, після чого цілий відділ від'їхав у напрямі станції Мерефи. Це сталося 24-го грудня 1918 року, коли люди очікували Святої Вечері...

На цьому можна було б і закінчити спогад про Мерефу. Та, як кажуть, гора з горою не зійдеться, а людина з людиною — може.

Потім було ще багато боїв — і з большевиками, і з махнівцями, чіпав нас і Григор'єв, не легкі були й походи... Десь у березні 1919 року в районі Тального, на Київщині, довелося мені залишити сотню й коня та лягти в залізничний шпиталь, бо захворів тифом (і на мене прийшла черга). Довго той шпиталь блукав по залізничних коліях, був і в Одесі, а наприкінці всіх тифозно хворих скерували до військового шпиталю в Тирасполі.

На Великодні Свята большевики зайняли Тираспіль, і я опинився в полоні.

Десь аж улітку, після великих клопотів, про які згадую у своєму більшому спогаді (»Спогади Богданівця«, частина II), я став солдатом Тираспільського охоронного куреня. Там уже застав наших старшин і козаків, які раніше від мене вийшли із шпиталю. Всі наші трималися разом, в окремій чоті. Та цей курінь не мав ніякої вартости: на списку було декілька сотень вояків, але багато з них брало »пайок« і зникало. Про дисципліну шкода й говорити, муштри бракувало також, навіть на варту не було кого поставити. Тож усе »вивозили« на собі наші. Пузатий командир куреня Синиця теж мало коли бував у частині. В канцелярії сиділи наші старшини й керували цим збіговиськом.

Десь невдовзі після мого прибуття до цього куреня, командира Синицю заступив, як тоді казали, справжній большевик, товаріщ комбат Аґеєв — москаль. З усього було видно, що він старий старшина (курсовий) із царської армії та ще й із високою ранґою — підполковника, а, може, й полковника.

У день перебрання новим начальством команди над куренем, він був вишикуваний на вулиці під касарнями. Це, властиво, не були справжні касарні, а пристосоване для війська приміщення. Ми, колишні вояки Української Армії, стояли, як і завжди, на лівому крилі — остання чота останньої сотні.

Новий комбат звернувся до свого батальйону (тепер уже не курінь) із промовою. Говорив багато, і треба відмітити, що промовець із нього, як на »офіцера« був навіть добрий. Але виглядало так, що він з усіх нас зробить большевиків. »Образно« він висловив це так: »Большевизм є певною міркою, і до тієї мірки він »піджене« нас усіх. Якщо хтось коротший, то його підтягнуть, а коли він при цій операції трісне, то це, мовляв, його »власна справа«. Хто ж до тієї мірки задовгий, того скоротять, починаючи з голови«. Було ясно, що в нашій чоті така

операція має бути застосована до всіх, і це не зроджувало веселого настрою.

І власне тоді, коли Аґеєв почав розказувати нам, які то з нас вийдуть большевики, щось гупнуло і ціла вулиця вкрилася димом та порохом.

Поблизу вибухнув склад із ґранатами й набоями. Пізніше я чув, що в цьому »привітанні« нового »комбата« брав участь і наш чотовий.

За деякий час дим розійшовся, а пил осів. Із цілого батальйону лишилися: Аґеєв, там де стояв, і »ліве крило полонених« (так офіційно нас називали — колишніх вояків Української Армії), а решту — як корова язиком злизала.

Новий комбат спокійним кроком підійшов до нас і запитав чотового:

— А ви чому не розбіглися?

— Не було наказу, — відповів наш чотовий Дей, колишній підполковник української армії.

Аґеєв пройшовся вздовж колони, пильно вдивляючись кожному в очі. Звернувся до чотового і процідив:

— Ви всі з української армії?

— Так, товаришу комбат, — може голосніше як звичайно відповів чотовий.

— Мені говорили про вас, — підкреслив Аґеєв і дав наказ розійтися.

З »міркою« він не спішився. Але й так усю службу в курені виконували ми. Правда, »шантрапу« він »підтягнув« (хоч не до обіцяної мірки большевицького шабльону). Просто примусив її служити. Жидам дісталося від нього найбільше, а нас уже й перед тим зовсім »заїздили«.

Курінь виконував залогову службу в місті, охороняв банки, склади й інші важливі об'єкти. Це були тривожні часи — і в Тирасполі, і в нас. Часто румуни обстрілювали місто через Дністер або з'являлися якісь повстанці. Тому нам забороняли виходити з касарень. За командування Синиці було таке: відбув свою службу та й іди куди хочеш, хоч би і світ валився.

Вихід із касарень відбувався тільки за дозволом самого Аґеєва. І одного разу мені конче треба було вийти на пару годин до міста. Дійшов я »по інстанції« до »комбата« й одержав дозвіл. А коли вже мав відходити, він раптом запитав мене, в якій частині в українській армії я служив.

Я відрапортував:

— В Першому Козацькому, імени гетьмана Богдана Хмельницького, піхотному полку, в кінній сотні, у другій чоті!

Не знаю, чи він все зрозумів, але те, що я богданівець, почув. Пильно подивився на мене й запитав:

— А є ще богданівці в батальйоні?

Я відповів, що нема.

Запанувала мовчанка, для мене дуже непевна. А в голові застрочили неспокійні думки.

— Значіт, богда-но-вец, — протягнув Агеев і, рубаючи кожне слово, додав: — А під Мерефою, на Свят-Вечір 1918 року, ти був?

Переді мною стала картина останніх хвилин бою біля сторожки. Відчув — по мені було видно, що я там був. Комбат заскочив мене.

— Так, був...

Агеєв пронизав мене своїми сіросталевими очима і процідив:

— А я був начальником тієї китайської дивізії... Второпав?..

Я не »второпав« нічого, тільки вирячив очі.

А комбат раптово випростався на фотелі і впер очі у стелю. Від його божевільного реготу струснулася підлога, стіни витяглися в довжелезний вузький коридор, стеля закрутилася вітряком, а мені стало моторошно...

З його реготу прохарчало:

— Ну й налажілі же ви там кітайози!..

Цей регіт був страшніший від вулиці під гарматно-кулеметним обстрілом біля сторожки...

(Далі буде)

НОВЕ ВИДАННЯ

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) появилася цінна праця

ВАСИЛЯ ПЛЮЩА

»БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ПІД СОВЄТСЬКОЮ ВЛАДОЮ«

Автор — відомий український учений і публіцист — висвітлює найменш знану сторінку нашої історії — визвольну боротьбу українського народу проти московсько-большевицьких окупантів України в 1922-1941 роках. Для цього він зібрав багатий джерельний матеріял і використав у своїй праці.

Книжка має 126 сторінок, добрий папір і тверду обкладинку.

Ціна: у Великій Британії — 1 ф. 50 п., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість анг. фунта.

Замовлення просимо висилати на таку адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

О. БАЛИНСЬКИЙ
І. КРИЛОВ

»КНИГОСПІЛКА« В НЬЮ-ЙОРКУ

(Документальний спогад)

(Закінчення, 3)

16-го серпня 1956 року газета »Свобода« (в чотирьох підряд числах) надрукувала велику наукову статтю українського історика д-ра Лева Біласа п. заг. »Історія України-Руси М. Грушевського«, в якій автор подає всебічну характеристику як самого Грушевського, так і з'ясовує національно-політичне значення його наукових праць, найперше, звичайно, Історії України-Руси. Одночасно, між іншим, він згадав і про її книгоспілчанське перевидання:

»Застережень, які часом можна мати до різних починів нашого еміґраційного активу, ніяк не можна мати до починy тих кількох людей, які без сторонньої допомоги, з правдивим самовідреченням взялися за перевидання одинокої наукової історії нашого народу, 10-томової »Історії України-Руси« Михайла Грушевського, до засновників »Книгоспілки« бл. п. А. Білоуса, І. Крилова й О. Балинського. Розпочате ними чотири роки тому, у 20-ту річницю смерти Грушевського, перевидання, збагачене вступом покійного вже проф. Бориса Крупницького й генеральним реґістром в останньому томі, цими днями, з появою 10-го тому якраз у сорокову річницю президенства Грушевського і в шістдесяту річницю першого тому — закінчено... Це перевидання було обов'язком еміґрації вже хоч би й з пієтизму до визначної людини, одної з творців чи — в російсько-большевицькому розумінні — головного винуватця модерної української нації«.

Завершив відгуки преси на перевидання Історії України-Руси журнал »Листи до приятелів«. У числі 2-му (за листопад 1958 року) в короткій інформації Р. Купчинський писав: »Великий наш історик і ціла його історична школа засуджені большевиками, бо це йде врозріз із »воз'единительними« плянами їх національної політики. Де ж могло появитися нове видання вичерпаної або знищеної Історії України Грушевського, як не на еміґрації, а передусім серед української спільноти США!? Цю конечність узяло на себе В-во Книгоспілка, за що йому належиться і признання, і піддержка«.

Щоб вичерпати реакцію і допомогу нам організованого українського суспільства, з великою приємністю і вдячністю пригадаємо ще, як по виході з друку 10-го тому Історії тодішній голова Управи Нью-Йорк-

ського Літературно-Мистецького Клюбу д-р Б. Ржепецький, із власної ініціятиви, присвятив »Книгоспілці« та її праці одну з традиційних »П'ятниць« Клюбу. Нам запропоновано дати на сходинах інформацію про те, що ми вже зробили і що думаємо зробити. На сходини прийшла хоч і не дуже численна, проте високо кваліфікована еліта української науки і літератури. Вступна промова д-ра Б. Ржепецького, чудова своєю теплотою та милою формою бесіди, настільки вичерпувала діяльність *»Книгоспілки«, що нам майже нічого не залишалося* додавати, хіба ширше й повніше розповісти про пляни на ближчий час. Жвавий обмін думками навіть у наших очах підніс повагу до своєї установи та, ніде правди діти, дечого й навчив.

Наш додаток до 10-го тому Історії, — загальний зведений зміст, список імен і зміст за абеткою усіх 10-ти томів, — хоч і викликав кілька завважень проф. Міяковського, разом із тим був ним же визнаний за дуже корисну спробу видавців.

Нам прикро, що в наших спогадах ми не можемо подати бодай прізвищ тих усіх людей (переважно передплатників), які часто свої ділові листи до »Книгоспілки« (головно в справі розрахунків) закінчували висловами признання нам за видання Історії України-Руси. Можемо згадати тут лиш імена таких визначних осіб, науковців і письменників, які вважали за потрібне довести до нашого відома їх високоавторитетну позитивну оцінку нашої праці та її наслідків.

З почуттям глибокого морального задоволення перечитуємо листи: покійного проф. О. Повстенка (липень 1954), д-ра Я. Шав'яка (серпень 1954), Івана та Надії Верб'яних (серпень 1954), п. Г. Гордієнка (Філядельфія, червень 1955), пані К. Шембел (Біґемтон, грудень 1956), ред. М. Добрянського (Мюнхен, березень 1958), проф. д-ра В. Кубійовича (лютий 1967), п. Міщука (»Юкренієн лайнері«, Белмор, Австралія, листопад 1958), п. С. Килимника (Торонто, січень 1955), лист проф.-бібліотекаря І. Городецького (Бібліотека Сиракюзького університету, жовтень 1968).

Вартий уваги факт (з практики Сиракюзького університету), про який оповідає в листі п. Г. Городецький. Історію Східньої Европи в цьому університеті здавна викладає проф. д-р Велч (декан відділу Східньої Европи), вихованець усяких Карповичів і »наших« Джорджів Вернацьких... Упродовж 12 років Г. Городецький мусів вислуховувати жалі українських студентів, що проф. Велч присвячує цілі години, щоб »громити українських націоналістів М. Грушевського, М. Чубатого та інших за сепаратистські історії, незгідні з духом єдинонеділимої«... Не озброєні солідними науковими матеріялами, наші студенти були безпорадні проти »науки« Велча. Всі намагання п. Городецького набути для бібліотеки Історію України-Руси натрапляли на перешкоди впливових професорів-москалів. Та, нарешті, Історія Грушевського

таки появилася на полицях університетської бібліотеки. В той час історію Східньої Европи в цьому університеті студіювали: донька проф. Чубатого, дві доньки п. Г. Городецького і студент журналістики Андрій Білик. Озброївшись даними з Історії України-Руси Грушевського, вони градом питань засипали проф. Велча. Закам'янілий професор-русофіл із злости шалів від тих запитань, бож вони компромітували його »науку« перед цілою авдиторією (клясою), а заперечити науково-джерельні дані Грушевського він не міг!

Ми добре знаємо, що в усіх університетських бібліотеках, де працюють українці, завдяки їхнім заходам, а часом і завзятій боротьбі з перешкодами москалів, є наше видання Історії України-Руси. Але, чи всюди використовують його наші студенти так, як використали студенти в Сиракюзах? Хочеться вірити, що більшою чи меншою мірою використовують і тому бажаємо їм: щасти, Боже!

Слідом за Історією України-Руси в 1959-60 роках »Книгоспілка« перевидала і 5-томову Історію Української Літератури М. Грушевського (в чотирьох книгах, точно форматом Історії України-Руси, тільки з відмінною оправою), із вступним словом директора Слов'янського Інституту Гайдельберзького університету проф. д-ра Д. Чижевського: »Михайло Сергійович Грушевський як історик літератури«.

Виданням найбільших наукових праць М. Грушевського засадничо закінчено і першу труднішу, а разом із тим і важливішу частину короткого видавничого віку »Книгоспілки«.

Прийшов другий період, який є всі підстави назвати періодом Франка. Звичайно, розділити ці два періоди видавничої діяльности якоюсь точною датою не можна, бо щойно 7-ий том Історії побачив світ, як уже були видані й перші чотири томи творів Івана Франка. Крім цього, і поміж томами Історії і томами творів Франка, як для зменшення касового розросту так і для збільшення асортименту наших видань, доводилося випустити й інші цінні й попитні видання. Проте, від такого чергування домінування Історії в першому і творів Франка в другому періодах не мінялось. Згадуємо про це з таких міркувань.

Виданням повної збірки художніх творів Івана Франка ми насамперед мали на увазі прислужитися національно-культурним потребам української еміґрації та її нащадкам, давши їм змогу не вдаватись до совєтської фальшивки. Коли ж мова про Історію Грушевського, то ми були свідомі того, що крім високого наукового значення, це видання в той час повинно було мати не менше й національно-політичне значення, тому й мусіло викликати люту реакцію Москви. І наші сподівання Москва, з допомогою київських виконавців її »вказівок«, навіть перевершила. Брутальною московською (хоч і перекладеною на українську мову) лайкою Київське радіо, крім Грушевського, зачепило і Франка (»взялися за націоналістичне спотворення...«) й тим надало

й цьому нашому виданню політичного значення. Довелось мовчки з тим погодитися. Бож справді, своєю спеціяльно спрепарованою і московсько-комуністичним олівцем відредагованою збіркою лиш »вибраних« Франкових творів, совєтські видавці хотіли змусити читача прийти до висновку, що Франко тільки їм (комуністам) належить, що коли б він дожив до т. зв. жовтневої революції, то напевно був би обраний, як не на першого, то на якогось там другого, третього чи ще якогось секретаря ЦК КП(б)У. А ось тобі якісь там двоє »недострілянних« у Нью-Йорку видали теж 20-томову, непофальшовану збірку творів Франка, в якій тільки за »Не пора, не пора...« та »Розвивайся ти, високий дубе« треба було б відразу замкнути Франка до »психолікарні«, а не обирати до ЦК! Мусимо погодитись — комуністи мають рацію, посилаючи нам прокляття!

Що ж іще, крім 15 великих томів наукових праць Грушевського, 20 томів творів Івана Франка, згаданих уже творів Коцюбинського і Гоголя, можна назвати, як дорібок за 12 років до неймовірности напруженої видавничої праці »Книгоспілки«? Мабуть, найкраще подати все разом, повторивши навіть уже згадане. Ось той дорібок:

М. Грушевський: »Історія України-Руси«, 10 томів — 11 великих книг.

М. Грушевський: »Історія Української Літератури«, 5 томів — 4 великих книг.

Іван Франко: Повна збірка художніх творів, 20 томів.

М. Коцюбинський: Повна, вперше ілюстрована збірка творів, 20 томів.

М. Гоголь: Ілюстрована повна збірка творів, 2 томи в одній оправі.

Л. Полтава: »1709«, історичний роман, у якому вперше опубліковано історичні документи із французьких архівів. Книжка цікава для всякого віку читачів, а особливо для молоді, що повинна вчитися на помилках нашого минулого.

Ф. Мелешко: »Три покоління«, другий том трилогії. Прекрасний образ передреволюційного українського села, якого до і після Мелешка ще ніхто не спромігся так яскраво в художній формі зафіксувати. Видання цієї книжки профінансоване самим автором, але решту видавничих клопотів, в тому й коректуру, провела »Книгоспілка« безкоштовно.

Г. Голоскевич: »Правописний словник«, два наклади.

М. Подвезько: »Українсько-англійський та англо-український словники«, один наклад.

І. Шклянка: »Український буквар та початкова читанка«, підручник урядово затверджений у той час для шкіл у Канаді. Користувалося ним і багато українських шкіл у США. За 12 років — три великі наклади:

Книжки для дітей, усі дуже гарно ілюстровані:

Леся Українка: »Біда навчить«, казка про неслухняного горобчика.

Л. Полтава: »З лісу зайчики ішли«, віршована казочка для малят.

І. Франко: »Лис Микита«.

Л. Полтава: »Зайчик-клаповух«, віршована казка.

С. Васильченко: »Свекор«, дуже гарно ілюстрована книжечка.

Д. Свій (Соловій): »Матеріяли для переказів«, збірка цікавих коротких оповідань для дітей. »Українська кольорова абетка«, ілюстрована П. Холодним (мол.). »Війна грибів із жуками«, дуже давня, прекрасно ілюстрована казка для дітей. »Як півник гарним став?«, багатокольорова ілюстрована казка.

З великою приємністю згадаємо тут ще й ті видання, які на бажання популярних в українському суспільстві авторів — »Книгоспілка« мала честь тільки »фірмувати«.

Першим було видання монографії покійного Сергія Григоровича Литвиненка — відомого скульптора й мистця-маляра, автора пам'ятника Іванові Франкові у Львові (якого, за його високу художність, навіть москалі-комуністи не відважилися знищити, а обмежилися тим, що по-хуліганськи затерли ім'я скульптора).

Другим — книжка відомого гумориста Івана Керницького »Герой передмістя« — повість у гумористичному стилі про українсько-польську боротьбу.

Радіємо тим, що колись історик українського мистецтва і літератури, у зв'язку з цими двома відомими іменами, може згадати (як видавця) і покійну вже »Книгоспілку«.

Вся згадана тут продукція »Книгоспілки« (за виїмком видань тільки фірмованих) становить 47 томів та 8 малих (кількістю сторінок) брошур — літератури для дітей. Разом — 55 книжкових одиниць, а в них — 9, 575 сторінок друку форматом великої вісімки, 2,894 сторінок друку форматом нормальної вісімки, 10,161 стор. форматом малої вісімки і 88 стор. журнального формату.

Так за 14 років існування »Книгоспілки«, а коли взяти до уваги, що два останні роки вона нічого не видавала з причин, про які буде мова далі, то за 12 років її видавничої праці випущено 47 томів і 8 брошур. Це дає на рік (якщо всі брошури взяти за один том) — 4 томи іноді великих не тільки форматом (велика вісімка), а й кількістю сторінок в одному томі (в окремих випадках їх було до 1,100). Такі темпи випуску книжок, виправдані багатотомовістю наших видань, творили перманентні (іноді, здавалось, непереможні) касові розриви поміж мізерним приходом (надходженням готівки) і витратами »Книгоспілки«. Але наявність на нашому складі дуже солідного запасу реального й високоцінного забезпечення завжди допомагала нам щасливо виходити навіть із досить сумної ситуації. Та, попри всі труднощі, до згаданих уже даних про книжкову продукцію »Книгоспілки« можемо ще додати те, що з усієї книжкової продукції 42 томи взято в тверду полот-

няну (імітацію шкіри) різнокольорову оправу, оформлену визначними мистцями.

Сумаричний наклад усіх видань »Книгоспілки« в Нью-Йорку — понад 120 тисяч примірників, тодішня вартість яких становила 410 тисяч долярів (у 1954-68 роках), а в переводі на сучасні ціни (на ті ж книжки) ця сума мусіла б чимало збільшитися.

З часу ліквідації »Книгоспілки« минуло вже 10 років. За цей час ми не знаємо, що з рештою накладів наших видань, але до ліквідації »Книгоспілки« Історія України-Руси дісталася на 1,100 адрес, в тому й до Японії 5 комплектів, 2 комплекти до Туреччини та навіть до СССР 20 комплектів (через німецьку фірму Кубон і Заґнер), а 20-томова збірка творів Івана Франка потрапила так само на понад 1,000 адрес. За нашими підрахунками, ще років за два до ліквідації »Книгоспілки« її видання (переважно Історія Грушевського та твори Франка) були вже на полицях не менше як 200 університетських та громадських бібліотек у вільному світі. Здається, що Історії України-Руси тепер у продажі знову немає. Наклад повністю вичерпаний.

Думаємо, що в усіх, подібних до »Книгоспілки« установах — радісні, соняшні дні чергуються з днями густо захмареними. Так було і в житті »Книгоспілки«. Світле і радісне завжди приємніше згадувати; сумного і хмарного (крім принагідно вже згаданого), до того ж і вже давно минулого й майже забутого, ні бажання, ні сенсу ворушити немає.

Як ми вже писали, ділові стосунки в нас були майже з усім українським, а частково і неукраїнським світом по цей бік залізної заслони. Постійно діючих (живих, рухливих) конт у нашій книзі взаємних розрахунків на день ліквідації »Книгоспілки« було 123 (звичайно, крім конт передплатників Історії та творів Франка, кількість яких сягала 1,300). Згаданих 123 конт ми мали в українських книгарнях, наших сталих відборців було 47, кольпортерів (переважно старших людей-пенсіонерів), а також книгарів, що продавали книжки або поштою, або у своєму житловому помешканні — 38; видавництв, які, переважно, не мали своїх книгарень, а ми були частими відборцями їхніх цінних видань — 21, серед них такі, як »Дніпрова хвиля« (Мюнхен, Німеччина), ООЧСУ в Нью-Йорку, »Булава« (Нью-Йорк), УВАН і НТШ (Нью-Йорк) та декілька інших, видання яких у наших покупців і замовців мали великий успіх. Нарешті, живі автори, які друкували свої твори за власний рахунок, а реалізацію (продаж) давали книгарням на комісових умовах. Імена тих авторів в українському суспільстві настільки відомі й популярні, що нашого переліку вони тут не потребують. Скажемо тільки, що наших комітентів-письменників було 17. Комісові трансакції з ними не мали дуже відчутних для авторів розмірів тому, що індивідуальних покупців у Нью-Йорку в нас було не-

багато, а до наших відборців-книгарень автори знали дорогу не гірше, як ми. Все ж дещо з їхніх творів і »Книгоспілка« розповсюджувала.

Не хочеться обійти мовчанкою і той факт, що з книгарень, наших сталих відборців, найбільш активними як розмірами замовлень, так і акуратністю розрахунків були: В-во М. Денисюка (Чікаґо), »Космос« (Філядельфія), Е. Притула (Балтимор), »Юкренієн Букстор« (Чікаґо), пані Ганицька (Боффало), »Аріон« (Філядельфія), всі, без вийнятку, книгарні в Канаді — »Арка« (Торонто, Едмонтон, Монтреаль), »Плай« (Торонто), »Юкренієн Трейдінґ Ко.« (Вінніпеґ), »Юкренієн Букстор« (Едмонтон). В інших країнах — книгарні Союзу Українців у Великій Британії (Лондон) та Фокшана в Австралії. Сказавши правду, оцим переліком хотілося нам із приємністю згадати не тільки наші з ними сталі, упродовж 14 років існування »Книгоспілки«, взаємовигідні трансакції, а й ту велику ролю, яку вони відіграли у приєднуванні передплатників на наші видання Історії Грушевського і творів Франка.

Совєтський демпінґ Франкових творів (удвічі дешевших від нашого видання), а також бажання якнайширше розповсюдити Історію Грушевського, змусили нас з дня оголошення їх видання визначити межово низькі ціни. Американське в-во »Stechert Harner« свої видання офсетом і розміром нашої Історії Грушевського продавало по 10 дол., а ми брали за том (Історії) тільки 6 дол. у передплаті. Знижені ціни передплати не давали нам змоги зацікавити книгарні в поширенні передплати. Вирішувала національна вартість видань. Книгарні приділили їй стільки уваги, що, напр., Кооператива »Плай« (Торонто) приєднала понад 40 передплатників на твори Івана Франка.

Здається, таке вже загальнолюдське явище, що коли хтось пише спогади про щось йому минуле й дороге, то скільки б аркушів не списав — усе мало, все ще залишається багато дечого, що хотілося б згадати. Але у всьому, як кажуть, є свої межі.

Настав 1965 рік. Усе, що запляновано — було вже видане. Борги, за невеликою рештою банкові »Самопоміч«, Галині Автономівні Білоус та дрібниці комітентам-авторам, видавництво »Книгоспілки« посплачувало. Тому ми вирішили років два відпочити від видавничої завірюхи, а тим часом опрацювати черговий видавничий плян та трохи призбирати грошей на його реалізацію. На жаль, ні відпочинок, ні дальша діяльність нам уже не судились. Наприкінці січня 1965 року трапилося нещастя в родині Балинського — параліч його дружини. Невдовзі те саме (на нервовому ґрунті) спіткало й І. Крилова, хоч і в значно легшій формі, та все ж зробило його зовсім непридатним ні до фізичної, ні до канцелярської праці. Пробували наймати допоміжну силу, але коло найманого треба було бути присутнім увесь день, що для здоров'я І. Крилова стало небезпечним.

Виникало питання неминучої ліквідації »Книгоспілки«. Два і пів року ми шукали якогось виходу з трагічної ситуації. На жаль, у таких випадках не терпиться тільки тому, кого біда спіткала. Всі ж, хто міг

би бути покупцем (щобільше, хотів би бути покупцем), завжди мають час, можуть чекати, ще навіть і натякнути, що вони не дуже то й заінтересовані купувати таке »підприємство«.

Ліквідацію установи, два склади якої були виповнені книжками, трудно провести без розголосу. Якимись нам невідомими шляхами про передсмертя »Книгоспілки« довідалися всі книгарні — наші колишні відборці. На їх честь нашим приємним обов'язком є ствердити, що жодна з них не залишила не сплаченою »Книгоспілці« свою заборгованість. Із свого боку, »Книгоспілка« впродовж останніх двох із половиною ліквідаційних років повністю сплатила решту свого боргу банкові »Самопоміч« та решту (понад 900 дол.) боргу правдивому другові »Книгоспілки« високоповажаній Галині Автономівні Білоус.

Детально розрахувалися і з кожним комітентом (письменником) за продані книжки, а пакунки з книжками ще не проданими — вислали їм поштою або запросили ближчих зайти до »Книгоспілки« і відібрати їх.

Фінансово абсолютно здорову, добре налагоджену »Книгоспілку«, без жодного цента боргів, з повним складом високоцінних книжок, довелося продати »на ґвалт«, за безцінь. Наслідки 14-річної праці »пішли прахом«.

1-го червня 1968 року ключі від вщерть виповненого книжками складу передали новому господареві, а до опорожненого приміщення колишньої книгарні запросили власника будинку п. Маґаля, щоб також передати йому ключі. Це були найтяжчі хвилини. Пан Маґаль, що впродовж майже п'ятьох років ставився до »Книгоспілки«, як до культурної установи, не приховуючи жалю, сказав, що йому дуже прикро, бо він гордився тим, що в його будинку містилася книгарня.

Ми вже на вулиці, на хіднику перед вікном, з якого ще не стерта назва »Книгоспілки«. Іван Михайлович мені, а я йому — дивлячись під ноги, щоб, бува, не впасти — мовчки міцно потиснули руки і пішли кожен своїм шляхом.

Ми з Іваном Михайловичем уже далеченько відійшли не тільки від молодого, а навіть і від середнього віку, тому й нерви наші не в найкращому стані, отже, щоб не розкиснути від мовчазного взаємного потиснення рук на хіднику перед віконно-вітринним написом »Книгоспілка«, спробуємо мовчки перескочити місяців на п'ять із половиною. Кажуть, час лікує все, нерви також.

Отож, 15-го листопада 1968 року в трьох підряд числах »Свободи« появився великий репортаж поета Леоніда Полтави під оригінальним заголовком: »До побачення, »Книгоспілко«! — замість »Прощавай, »Книгоспілко«!

Ми вже згадували, що нам трудно цитувати з таких статтей, як згаданий репортаж п. Леоніда Полтави. Тому, щоб наше цитування не

робило враження самохвальства, спробуємо подати з репортажу лиш кілька уривків. Репортаж починається так:

»Якби на долині міста-колоса Нью-Йорку не було ні УНДому, ні ЛМКлюбу, ні кількох українських ґалерій та крамниць із нашими книжками і платівками, то й тоді »Давнтавн« увійшов би в історію української культури в Америці завдяки двом скромним кімнаткам на 9-ій вулиці біля 2-ої авеню, з написом на вікні-вітрині: »Книгоспілка«.

Далі, переказавши московсько-київську казочку про джерело грошей для »Книгоспілки«, за яке (джерело) книгоспілчан названо »наймитами Воллстріту і міжнародних імперіялістів« (!), Л. Полтава писав: »У дійсності ж Воллстріт і не знав про існування »Книгоспілки« на 9-ій вулиці в Нью-Йорку, зате один із книгоспілчан (мав на увазі Балинського) кілька місяців бував у тому районі вечорами: довелося, обживаючись у новій країні, замітати там кімнати. Отже, »взаємозв'язок« таки був, лиш, як кажуть, — не з того боку...«

І далі: »Причина московського гніву, переданого через Київське радіо, була дуже реальною: вилучену, заборонену, знищену, спалену в СССР титанічну працю найвизначнішого серед слов'янських народів історика, акад. Михайла Грушевського, взялася перевидавати якась там »Книгоспілка« в Нью-Йорку...«

Згадавши, за що і як знищено в 1930 році українську кооперативно-видавничу централю, хоч уже й перефарбовану на комуністичний лад, автор закінчив так: »Могло б здаватись, що із розгромом Харківської »Книгоспілки« навіть сама ця назва згодом забудеться. Але сила національної України — в її послідовній тяглій праці. Чого не можна було продовжувати в українському Харкові, те можна продовжувати у вільному Нью-Йорку. Так на 9-ій вулиці кам'яного Нью-Йорку розквітла українська квітка... Нині вже немає »Книгоспілки« на 9-ій вулиці »Давнтавну«... Була »Книгоспілка« в Харкові. Була »Книгоспілка« в Нью-Йорку. Дозвольте, дорогі старші Діячі, закінчити цей нарис викликом українській творчій людині: »До побачення, »Книгоспілко«, у вільному Києві!«

Прекрасний, достойний у Леоніда Полтави кінець нарису. Ми ж, похилі й безсилі, щиро-сердечно відповідаємо: »Від усієї душі бажаємо молодшим найкращих успіхів!«

Віримо, що хоч не ми, проте наші діти або внуки будуть у вільному Києві! Щасти, Боже!

У КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ

П. ТЕРЕЩУК

ДИВОВИЖНИЙ »РЕБУС« ПОЛЬСЬКИХ ФАЛЬСИФІКАТОРІВ

(З приводу однієї »історичної« праці)

(Продовження, 8)

Черговим командиром УПА в Закерзонському краю, про якого згадують Щесняк і Шота, є »Байда«. Вони пишуть таке: »Микола Савченко (»Байда«) походив із Полтави (УРСР). Ляйтенант червоної армії. В 1944 році здезертував і створив сотню УПА »Східняки« на Підкарпатті (близько 220 вояків), яку восени 1944 року розбили війська НКВД у районі Чорного Лісу, біля Станиславова. Після цього »Байда« став адьютантом »Рена« й виконував ці обов'язки до 1946 року. Коли загинув заступник командира Тактичного Відтинку (ТВ) »Лемко« й командир куреня »Коник«, у січні 1946 року він перебрав обов'язки командира куреня та командував сотнями »Бурлаки«, »Ластівки«, »Крилача« і »Громенка« аж до часу їх розгрому в 1947 році. Як командир куреня, також користувався псевдонімом »Зіновій«. Дальша доля »Байди« не відома (стор. 251).

Лев Шанковський у цитованій уже нами книжці »Історія українського війська«, на 790-ій сторінці пише таке: »Командиром рейдуючої частини в 1947 році був майор Петро Миколенко (»Байда«), один із визначніших старшин УПА-Захід. У 1944 році очолював рейд відділів УПА ТВ »Лемко« (к-р »Рен«) на Схід. Пройшов Карпатами з Лемківщини до Чорного Лісу й назад. Уродженець СУЗ, прийшов до УПА з цілим відділом, що складався з вояків родом з ОСУЗ і СУЗ. У склад рейдуючої частини входили дві групи під командуванням командирів Громенка й Бурлаки«.

Сьогодні »Байда« живе у США, тому заява Щесняка й Шоти про те, що вони нічого не знають про його дальшу долю, погано свідчить про їх »дослідницький« нюх.

Про Івана Шпонтака віднотовано таке: »Іван Шпонтак, »Шум«, »Остап«, »Залізняк« (у Щесняка й Шоти він »Железьняк«), »Дубровник« — народився 1919 року в районі Ужгороду, на Закарпатській Україні. Закінчив учительську семінарію і працював учителем у народній школі. В жовтні 1938 року став членом парамілітарної організації ОУН, т. зв. Січі. Після анексії Закарпатської України Угорщиною, І. Шпонтак виїхав до м. Великі Капушани на Словаччині, а

звідтіля у квітні 1939 року — до Німеччини. Там вступив до берлінської ланки ОУН, якою керував полковник Сушко. Після вибуху німецько-совєтської війни, І. Шпонтак, під прізвищем Івана Козака, прибув до Львова, де короткий час перебував у підпіллі, а потім, на доручення ОУН, вступив у ряди допоміжної української поліції, де виконував обов'язки керівника IV-го комісаріяту у Львові, а згодом заступника коменданта української поліції в Раві Руській. У той же час брав участь в акціях, спрямованих проти совєтських і польських партизанів. У квітні 1944 року І. Шпонтак перейшов із групою двадцяти українських поліцистів до УПА. На територіях Перемиського, Ярославського й Любачівського повітів організував сотню, а пізніше курінь УПА, керуючи кривавим терором проти влади й польського населення. В березні 1945 року був призначений командиром відтинку »Данилів«, одночасно з цим, виконував обов'язки шефа штабу ВО »Сян«. У вересні 1947 року — після розбиття його куреня польськими військами й КБВ — подався до Великих Капушан на Словаччині. Там залеґалізувався й перебував до 1959 року. Чехо-Словаччина видала його польській владі. В 1960 році був засуджений на кару смерти, але згодом смертне покарання замінили доживотним ув'язненням. Тепер перебуває в тюрмі«.

Польські автори ототожнили »Січ« з ОУН, хоч закарпатські січовики у своїй масі не були членами ОУН. Тому знак рівняння між »Січчю« й ОУН це не тільки помилкове твердження, а й зовсім неправдиве.

Мусить викликати сумнів поданий польськими авторами псевдонім командира Івана Шпонтака »Шум«, бо цим псевдонімом користувався Іван Шиманський. Про нього написано таке: »Іван Шиманський (»Шум«) у період організування І. Шпонтаком сотні, у другій половині 1944 року, виконував обов'язки чотового. В січні 1945 року став командиром сотні, яка в 1945-1947 рр. була у складі куреня »Залізняка«. Він загинув у вересні 1947 року біля села Верхрата«.

Немає ніяких даних про Григорія Левка (»Крука«). Щесняк і Шота знають про нього тільки те, що Григорій Левко командував сотнею від початку 1945 року. Михайло Семанишин (»Туча«) зайняв становище командира сотні наприкінці того ж самого року, після смерти »Підкови«. Більше про них нічого не відомо.

Про страченого поляками Григорія Мазура (»Калиновича«) вже є більше інформацій. »Григорій Мазур (»Калинович«) народився 15. 1. 1912 року в Косові, пов. Рава Руська. Закінчив 4 кляси народної школи, а під час окупації працював у млинаря в Угнові. До УПА вступив 1-го квітня 1944 року. Спочатку був стрільцем, а згодом ройовим у сотні »Шума«. 15-го листопада 1945 року »Залізняк« призначив його до сотні »Балая« на чотового. Його сотня входила у склад куреня »За-

лізняка«. 7-го серпня 1947 року, під час акції »Вісла«, одержав від провідника надрайону »Батурин« наказ перейти до американської окупаційної зони. Коли переходив чеський кордон в районі Рабки, був поранений. Згодом Чехо-Словаччина передала його польській судовій владі. Засуджений на кару смерти« (стор. 252).

На 253-ій сторінці розшифровані прізвища Івана Романечка (»Володі«), як керівника сотні в районі Володави та Білої Підляської, і Євгена Ящука (»Дуди«), народженого 7-го липня 1919 року в м. Богородиці, Грубешівського повіту, що закінчив 7 кляс народної школи. В польській армії був капралем. До ОУН вступив у 1943 році, а до УПА — 3-го лютого 1944 року. Командував сотнею »Вовки«-2, у складі куреня »Ягоди«, »Беркута« від 16-го жовтня 1944 року. Загинув у вересні 1947 року.

Згадано також і Семена Приступу (»Давида«), народженого 7-го січня 1914 року в м. Тудорків. Закінчив 5 кляс народної школи, служив 13 місяців капралем у польському війську. Командував сотнею »Вовки«-3 у складі куреня »Беркута«. Прізвище сотенного »Зірки« — Володимир Сивак, а сотенного »Чавса« — Василь Краль.

Військовими референтами III-ої округи ОУН і командирами ТВ »Данилів« та куреня УПА були: Анатоль Шидорук (»Ягода«) — 1945 рік, Євген Штендера (»Прірва«) — січень-жовтень 1946 року й Володимир Сорочак (»Беркут«) — жовтень 1946-1947 рр. (стор. 254).

Вищенаведені дані й прізвища служать ілюстрацією про частину кадрового складу ОУН й УПА в Закерзонському краю. Навіть ворожі нотатки про них є свідченням того, що в ОУН-УПА були селяни й робітники, міщани й інтеліґенти, старші й молодші та мешканці різних областей України. Одночасно це доказ, як гартувалися в боротьбі вояки з народною освітою і, власне завдяки їхній ініціятиві, характерові та хистові, не раз виконували дуже відповідальні обов'язки. ОУН й УПА були всеукраїнсько-народними формаціями, тому й мали підтримку українського населення та користувалися його довір'ям.

Інші розшифровані псевдоніми

Щесняк і Шота розшифрували псевдоніми різних командирів, вояків УПА та членів ОУН, які діяли на території Закерзоння. Згідно з їх твердженням, »Пугач« — це Володимир Качор. Про нього відомо із совєтських рептильок, що він був заарештований і засуджений на багатолітнє ув'язнення в Україні, після переходу відділів УПА на Схід у 1947 році.

28-літнього робітника Володимира Качора за участь 6-го травня 1937 року в нападі на Ясінських (власників фільварку в Белзці) польський суд 15-го березня 1938 року засудив на кару смерти. Згодом президент Польщі замінив йому смертну кару на доживотне ув'язнення. А 22-річ-

ний Ілярій Кук, причетний до цієї самої справи, був страчений на шибениці у Львові.

»Пугач« — Володимир Качор, був комендантом жандармерії УПА.

Провідник 1-ої округи ОУН »Григор«, »Код«, »14-44«, »А-Б« — це Мирослав Гук, 2-ої округи »Сталь«, »Сурмач«, »Хлоп« — Дмитро Дзьоба, а в 1946-1947 рр. »Крим«, »Зорич«, »Хміль«, »Зов« — Микола Радейко.

Провідники 3-ої округи: »Богун«, »Зенон« — Степан Клиса (від січня до квітня 1945 року), від квітня до липня 1945 року »Зенон« — Леон Лапинський, від липня 1945-го до 1947-го року »Прірва« — Євген Штендера.

Референтом СБ в 1-ій окрузі був »Летун« — Іван Гандрик, у 1946 році »Старий« — Іван Гарабач, у 2-ій окрузі »Шрам«, »44« — Василь Фединський, а у 3-ій окрузі »Зенон« — Леон Лапинський.

Референти пропаґанди розшифровані тільки в 2-ій і 3-ій округах. І так, у 2-ій окрузі »Роман«, »Зір« — Володимир Вовк, а у 3-ій окрузі — »Скоб«, »Ікар«, »Морозенко« — Всеволод Пшеп'юрський, після якого в 1947 році був »Дунайський« — Теодор Герасим'юк. Також виявлено організаційного референта у 2-ій окрузі: »Корнійчук«, »Вир« — Микола Н. (без подання справжнього прізвища).

Обов'язки господарських референтів у згаданих округах сповняли: в 1-ій »Вишинський«, »Метеор«, »УНРРА« — Ярослав Гамівка, син священика, який перебіг до УБ і зрадив полякам усі йому відомі справи та людей. Нині він працівник УБ в Польщі. У 2-ій окрузі »Корнієнко«, »Слота« — Корнель Козенко, а у 3-ій в 1946-1947 рр. »Макс« — Максим Бродяк.

Референти здоров'я: в 1-ій окрузі »Мелодія« в 1945 році, до 1947 року »Нехрист«, »Дар«, »Маґістер« — Ярослав Совган; у 2-ій »Бей«, »Стритеж« — Богдан Чепіль; у 3-ій »Світляна«, »Калина« — Марія Кухарчук.

Комендантами Технічних осередків були: у 2-ій окрузі »Володар« — Рудольф Попандюк, а у 3-ій »Граб« — Степан Вербівський.

Становища комендантів боївок СБ займали: у 2-ій окрузі »Чубатий« (без виявлення прізвища), у 3-ій »Юрко« — Іван Нев'ядомський (?).

На 502-512 сторінках схоплено псевдоніми і прізвища як надрайонових проводів ОУН на території Закерзоння, так і районових. Є згадки про таких осіб, як Петро Кавуза, Ірина Тимочко, Василь Цап, Модест Ріпецький, Микола Фриз, Степан Ярошевич, Мартин Малтин, Ярослав Мехрик, Богдан Гук, Іван Дибко, Василь Гадай, Василь Горбач, Володимир Хома, Степан Куцик, Іван Кривуцький, Роман Суровіцький, Леськів, Іван Длябога, Михайло Корецький, Петро Мудрик, Роман Сорочек, Василь Пельо, Степан Яріш, Іван Павлюк, Михайло Клос, Борисевич, Михайло Борис, Іван Горайський, Олександер Лашин, Теодор Рембіш, Григорій Левко, Андрій Процайло, Михайло Семашин,

Іван Голушко, Владислав Пережило, Петро Горошко, Степан Батейко, Іван Кухарчик, Микола Савчин, Яків Гірний, Михайло Снігур, Іван Лемеха, Юрко Мричко, Мирон Савчук, Іван Рабака, Скринський, Данило Шульган, Іван Шрамик, Славко Хлодний, Владислав Шонґевля, Петро Білас, Микола Чабан, Петро Котек, Марія Ринковська, Анастасія Антонюк, Степан Шевчук, Василь Ткачук, Михайло Боднарчук, Микола Рудковський, Василь Бусько, Іван Романюк, Іван Шавуля, Андрій Плас, Микола Чуй, Ольга Олесник, Марія Кіт, Микола Марецький, Степан Ґрондзаль, Микола Сивий, Олександер Бобко, Шимон Бачинський, Михайло Маціївський, Василь Банах, Левко Бадивський, Галина Марчук та інші.

Названі прізвища і їх псевдоніми схоплені у схемах. Проте, знаючи »пильність« і тенденцію Щесняка й Шоти перекручувати прізвища, треба дуже обережно підходити до вірности їх запису. На боці залишаємо такі імена, як Владислав, бо, теоретично беручи, члени ОУН-УПА могли мати подібні ймення (наприклад, композитор Станислав Людкевич).

Для ілюстрації того, як Щесняк і Шота »серйозно« трактують свою працю, зацитуємо контроверсійні місця, які погано свідчать про варшавських авторів.

На 500-ій сторінці написано Іван Гарабач — »Старий«, »Плугатар«, а на 504-ій сторінці він уже Іван Гарабаш, а »Старий« уже »Атирій«. Володимир Вовк у них Волк (стор. 501), Ярослав Гамівка — Хамівка. Також викликають сумнів такі прізвища, як Максим Бродзяк, Стефан Вержбовскі чи Ян Нев'ядомскі. Модеста Ріпецького перезвано на Рипецький (стор. 502), на 503-ій сторінці »Марцін Малтин« — »Лісовщик«, »Девиденко«, а побіч у другому рядку він уже »Марцін Мартин« — »Давиденко« й »Лісовщик«. Ясна річ, що тут псевдоніми і прізвища зовсім неправильно записані й у такій формі вони появилися у праці »Дроґа до ніконд«. Навіть уже не згадуємо про те, що »Ворон« — »Врон« (стор. 502); є і такий дивний псевдонім як »Вуєк«. Горбач у них »Ґарбач« (стор. 504), Длябога — »Длябоґа«, на 510-ій сторінці »Віктор« це Славко Хлодний, а на стор. 512-ій цей же »Віктор« уже Славко Холозій. На тих же самих сторінках раз є Владислав Шонґевля, а другий раз — Владислав Шонґеда, псевдонім »Владимка«.

Містерія із Владиславом Шонґевлею-Шонґедою-»Владимкою« на цьому не кінчається. На 510-ій сторінці »Владимка« (без прізвища) представлений як референт СБ у Надрайоновому проводі »Левада« третьої округи ОУН (1945-1947 рр.), а на 512-ій сторінці він уже »Владимка« — Владислав Шонґеда, референт СБ у першому районі Надрайону »Лиман«. І це все діялося в той самий час — від березня 1946-го до березня 1947-го року.

Загадкою й зовсім незрозумілим треба назвати таке: на стор. 504-ій промовчано повне прізвище провідника 4-го району І-ої Округи ОУН

»Холодний Яр«. Його названо тільки Владиславом Н., »Ігорем« і »Гомоном«, але хто він такий, не сказано абсолютно нічого.

Треба підкреслити, що польським »експертам« — Щеснякові й Шоті — не вдалося розшифрувати в 11-ох схемах 50 псевдонімів, а 63 позиції залишилися цілком порожніми. Це черговий доказ того, що автори »Дроґі до ніконд« не могли повністю відтворити кадровий склад ОУН й УПА в Закерзонському краю.

Недоговорена справа

Щесняк і Шота у списку осіб зовсім промовчали справу Леона Лапинського. Лише у схемі на 500-ій сторінці двічі згадано прізвище »Леона Лапинського«-»Зенона«, раз у характері провідника III-ої округи ОУН, а другий раз — як референта СБ у тій самій окрузі. Також промовчано його минуле, його долю й ролю. Все це цілковито заховане від читачів »Дроґі до ніконд«.

З 1939-го року, а в роках 2-ої світової війни зокрема, в рядах ОУН й УПА опинилася велика кількість людей, які давніше на східніх і центральних землях України були членами комсомолу, а, правдоподібно, й компартії. В той же час приєдналися до тих формацій і деякі колишні члени КПЗУ та комсомолу. Певна кількість з них згодом полягла в боях із двома окупантами — гітлерівською Німеччиною і сталінським СССР.

Тут варто згадати хоч би Данила Шумука, адвоката Михайла Степаняка, Йосипа Позичанюка та інших. До тих визвольних формацій прилучився народжений на Холмщині й Лев, Леон, Леонтій Лапинський, колишній член КПП. Пишемо його різні імена тому, що вони в різних матеріялах по-різному відтворені.

Першу згадку про нього знаходимо в цитованій уже праці підполковника Мєчислава Юхнєвіча »Із організаційно-бойової діяльности Народної Ґвардії у Львівському воєвідстві« (ППР-ҐЛ, Варшава).

Під 1943-ім роком (на стор. 149) написано таке: »У вересні до військової ради ҐЛ західніх областей України вдалося проникнути Леонтієві Лапинському (»Вороняк«). Як виявилося, він був українським націоналістом, гітлерівським провокатором й аґентом Абвери, підісланим до керівництва львівського підпілля. Він спричинився до масових арештувань членів організації«.

Керівником Ради ҐЛ західніх областей України був поляк А. А. Лещинський. У примітці на 149-ій сторінці сказано, що А. А. Лещинського пізніше неслушно обвинувачували у зраді комуністичної організації. А на 156-ій сторінці про А. Лещинського написано таке: »Спочатку всипи й арешти пов'язувано з особою Лещинського, який після

конфлікту у Військовій Раді вперше зник безвісти, потім опинився у львівській в'язниці на вул. Лонцького. Виявилося, одначе, що Лещинський, не зважаючи на тортури, нікого не видав, навіть під час конфронтації. В червні вийшов на волю«.

Арештування комуністів у Львові почалося 9-го лютого 1944 року, а Лещинського, »колишнього коменданта Львівської округи ҐЛ і колишнього голову Військової Ради ОРП«, заарештовано 20-го квітня 1944 року (стор. 155 і 156). На тій же 155-ій сторінці є подвійне ствердження причини масових арештувань комуністів у Львові. Перше з них звучить: »У результаті провокаційної діяльности згаданого Л. Лапинського та інших аґентів Ґештапо й Абвери, яким удалося проникнути до керівництва й рядів організації, у львівському антифашистському підпіллі відбулися масові арештування. Вони розпочалися 9-го лютого 1944 року, безпосередньо після успішного атентату на віцегубернатора дистрикту, д-ра Отта Бауера, і високого урядника, д-ра Гайнріха Шнайдера, що його вчинили Миколай Кузнєцов, Ян Камінський та Іван Бєлов — зв'язкові з відділу Д. Медвєдєва, які прибули з Рівного«. У другому ствердженні читаємо: »Джерела команди обширу АК Львів подають, що арештування серед львівських комуністів почалися вночі з 11-го на 12-те лютого 1944 року й вони були результатом атентату на д-ра О. Бауера й д-ра Г. Шнайдера«.

Такі ствердження незвичайно важливі для правди. Тут мова про більшу кількість співробітників Ґештапо чи Абвери в рядах комуністичної організації, а не тільки про Леонтія Лапинського. Арештування відбулися у зв'язку з атентатом М. Кузнєцова і його товаришів, а справу Л. Лапинського додано для виправдання тих, які, зрадивши комуністів, вийшли ціло, а дехто навіть не був арештований. Маємо на думці головну персону, Александра Антоні Лещинського, який також вийшов ціло з ґештапівської тюрми, хоч »діяв із перших же днів окупації, аж до арештування«. А далі, на 126-ій сторінці, пишеться таке: »Про дальшу його долю бракує відомостей. Згідно з неперевіреними даними, в 1945 році, правдоподібно, репатріювався до краю«, себто до Польщі. Невже ж Мєчислав Юхнєвіч не зумів довідатися від УБ, де жив керівник комуністичного підпілля на Львівщині й що насправді з ним сталося?

Тут більше ніж заплутана й неясна справа! Це чергова містерія. Кузьму Пелехатого, про якого мова на 133-ій сторінці, німецька поліція переслухувала як свого аґента вдома і там його залишила, не заарештувавши навіть про людське око.

Помилковими були б висновки декого з можливих опонентів автора цих рядків, що він захищає Леонтія Лапинського від обвинувачень Мєчислава Юхнєвіча. Тут річ не в обороні, а у виявленні правди про аґентурну діяльність львівських (та й не тільки львівських) комуністів і в ствердженні, що велика кількість їх була одночасно на службі

німецьких терористичних органів безпеки. Цього факту не заперечує й Мечислав Юхнєвіч, хоч найбільше обвинувачує Леонтія Лапинського.

Як ми вже раніше згадували, Щесняк і Шота тільки короткими штрихами охарактеризували Л. Лапинського й визначили його обов'язки в ОУН і УПА (схема на 500-ій сторінці). Коли взяти до уваги аферу Леонтія-Леона Лаписького у Львові в 1944 році, то його повинні були б стратити. Про нього сказано, що вже в квітні 1945 року він працював у III-ій окрузі ОУН, яка охоплювала північні райони Закерзоння, себто й землі, де народився сам Л. Лапинський. Про його тодішню діяльність міг би розказати командир УПА »Прірва«, який тепер живе в Канаді.

Певним є те, що в 1948 році польське УБ перевербувало Леона Лапинського на свого співробітника. Він проголосив себе від імени УБ »провідником« у Польщі, проживав переважно у Варшаві й займався виловлюванням колишніх членів ОУН і УПА, які залишилися в Польщі, в розсіянні. Лапинський, як аґент УБ, монтував окрему мережу з метою продажу тих людей, займався різнорідними провокаціями тощо.

Його злочинно-продажну діяльність виявили совєтські чекісти, публікуючи на сторінках офіціозу ЦК комсомолу УССР »Молодь України« (липень-серпень 1972 року) цикл памфлетів одного із працівників КҐБ, який прикрився прізвищем »Михайло Канюка«, п. з. »Виходжу на зв'язок«. У цьому циклі Леонтій-Леон Лапинський-»Зенон« виступає як »Зелений« — »провідник третього окружного проводу«.

Л. Лапинський-»Зелений« зрадив большевикам »Дона« і його товаришів, а це підтвердили деякі арештовані й засуджені спочатку на смерть, а згодом на багатолітнє ув'язнення (їх видав у руки УБ »Зенон«).

»Виходжу на зв'язок« — допоміжний матеріял для українського акту обвинувачення не тільки самого Л. Лапинського-»Зенона«-»Зеленого«, а й інших, які виявилися аґентами КҐБ й УБ. Про співпрацю з УБ »Михайло Канюка« в »Молоді України« з 1-го серпня 1972 року пише таке: »Маємо тепер докладні відомості про конспіративні квартири оунівців у Цепліні, Білому, Собешуві та Єленій Ґурі... Є точні дані про двадцять двох бойовиків, які розміщені у цьому районі. А що відомо про Зеленого?

— Маємо докладний звіт про розмову з Гарнагою (Гарнага, псевда »Богун« і »Скоб« — капітан КҐБ, — П. Т.), крім того є адреса його квартири у Варшаві. Всі ці дані має полковник Шовкуненко, який наказав вам передати, що надсилає їх до комітету.

— Так. А польських товаришів повідомили про все це?

— Так точно, товаришу генерале. Ми працюємо в повному контакті з органами державної безпеки Польщі. Наші польські друзі мають необхідну оперативну інформацію і зараз тримають під наглядом усі перелічені об'єкти«.

Коли взяти до уваги, що ціла ця історія відбувалася в 1953-1954 роках, то це означає, що Леонтія-Леона Лапинського не тільки не знищили за львівську »всипу«, а він іще й став вірним співробітником і провокатором УБ.

Виникає питання, пов'язане із прізвищем, — чи дійсно Леонтій Лапинський у 1964-1965 роках був першим секретарем совєтської амбасади в Оттаві (Канада) й експертом »від українських справ«? Справді, його ім'я інше від Леона-Леонтія, але в роботі чекістів це дрібна справа.

Чи так загинув ген. Роман Шухевич-Чупринка?

У памфлеті »Виходжу на зв'язок« т. зв. Михайло Канюка розповідає про смерть Головного командира УПА, ген. Романа Шухевича-Чупринки в Білогорщі. До леґенд чекістів треба підходити дуже обережно, бо вони мають тільки одну мету — брехливо насвітлювати факти, опаплюжувати ОУН й УПА і взагалі визвольну боротьбу українського народу, як у минулому, так і в сучасному, та у кривому дзеркалі зображувати все українське, згідно з директивами Москви.

»Сергій Петрович Гарнага і справді міг би розповісти про смерть (тут пропускаємо брудні наклепи на »лютих ворогів і зрадників українського народу«)... Адже капітан Гарнага сам брав участь у цій складній і небезпечній операції. Після тривалих пошуків, чекістам, нарешті, вдалося дізнатися, що фактичний намісник Бандери в Західній Україні, його друг і помічник (тут знову брудні наклепи і провокації) у воєнних роках, Чупринка, переховується в селі Білогорщі під Львовом. Була проведена ретельна підготова, в якій мужність поєднувалася із кмітливістю (?), а хитрощі помножувалися на одчайдушний риск, будинок, де переховувався Чупринка, оточили. Обшукали три кімнати, просторе підземелля й усі будови на садибі — даремно!«

Далі в тій статті читаємо: »Затримали трьох дівчат-ординарців Чупринки, допитали господарів будинку, але й це було даремне. Генерал-хорунжий зник, наче крізь землю провалився. І тоді керівник операції дав наказ розбирати будинок. Не спалити чи зруйнувати, а саме розібрати його по клаптикові і шматочку, по цеглині й дощечці! Цей наказ і почув сам Чупринка, який у цей час напіводягнений, із пістолетом і ґранатою в руках стояв між подвійними стінами в одній із кімнат. Нерви у нього не витримали (?), він вистрибнув і почав боротися з одним з офіцерів. Навколо всі закам'яніли — саме так, як розраховував... Та знову не витримали нерви — цим разом у молодого совєтського вояка, який із жахом дивився, що Чупринка загрожує життю чекіста. Він підніс автомат, і перше, ніж хтонебудь встиг йому завадити, всадив чергу у кремезного бандерівця«.

Чекіст, т. зв. Михайло Канюка, виявив, що Головний командир УПА загинув у Білогорщі, себто підтвердив те, що було відоме вже в 1951

році. Він також розкрив, що в білогорській операції брали участь не тільки чекісти, а й солдати.

До фантазійних спекуляцій, розрахованих на наївність читачів »Молоді України«, належать такі вигадки, як заклик розбирати будинок і боротьба генерала з чекістом, коли в Головного командира були пістоль і ґраната...

Якщо пам'ять автора цих рядків не підводить, то наприкінці 1951 року в повідомленні з України була мова також про одну чи дві жінки, раніше заарештовані, про шкільний будинок, у якому переховувався ген. Роман Шухевич-Чупринка, про тамошню вчительку із Закерзоння й охорону. Загинули в бою з чекістами й солдатами не тільки ген. Р. Шухевич, а й учителька та охорона.

Друге важливе ствердження, — бо вже перевірене жінкою з України, яка в 1956 році була в Білогорщі. Ще того року шкільний будинок світив порожнечею. Його вікна і двері були обсмалені вогнем, а це означає, що большевицькі внутрішні війська підпалили цей будинок під час операції в Білогорщі 1950 року. Дата смерти Головного командира УПА, Голови Проводу ОУН на Рідних Землях і Голови Генерального Секретаріяту УГВР, підтверджена ще й іншою дорогою.

Відхід від теми авторів »Дороґі до ніконд« потрібний для того, щоб показати, як Щесняк і Шота мало знали й користувалися матеріялами із другого боку кордонів Польщі.

Спекулятивні міркування

Справам кількісного стану відділів УПА чи Української Народної Самооборони, Самооборонних Кущових Відділів (СКВ), СБ, питанням мобілізації кадрів, озброєння, постачання, конспірації і зв'язкам присвячено чимало сторінок. Щесняк і Шота підійшли по-різному до тих справ, користуючись захопленими матеріялами й зізнаннями ув'язнених та полонених або звідомленнями польських органів безпеки, військової розвідки та інших поліційних і мілітарних формацій. Варшавські автори признаються, що до 1946 року польські розвідувально-військові органи мали дуже слабі й недокладні інформації про стан українського підпілля та відділів УПА й ОУН на теренах Закерзонського краю.

На 268-269 стор. вони зацитували уривок дуже цікавої і одночасно знаменитої за своїм змістом інструкції з 8-го квітня 1946 року:

»Стяг« — Ярослав Старух — писав: »У багатьох кущах і військових підвідділах сильно виступає тенденція доповнити нестачу харчів шляхом реквізиції серед польського населення. Після виселення українців, ми приневолені забезпечуватися у польського населення. Не може це відбуватися шляхом самовільних реквізицій тереновими організаціями або військовими чинниками, але мусить прийняти форму зцентралізо-

ваної збірки, впорядкованої і пов'язаної з відповідною політично-пропаґандивною акцією. Акція прохарчовування серед польського населення повинна мати такий характер: а) добровільних датків або збірки на фонд поневолених народів, кожна пожертва мусить бути підтверджена друкованим квитом із печаткою й підписом; б) конфіскації і реквізиції в тих, що можуть дати, але не хочуть. Ці реквізиції мають проводитися після порозуміння з польськими підпільними організаціями, які повинні вказати, в кого можна взяти, щоб уникнути несправедливих актів; в) дисциплінарно-відплатних контрибуцій у тих, які пограбували українців«.

Акція збирання харчів серед польського населення супроводжувалася поширюванням роз'яснювальних листівок.

Опінія про ОУН-УПА в Закерзонському краю

На 279-ій сторінці »Дороґі до ніконд« читаємо: »Пізнавання ідеологічних основ, організаційних принципів та структури ОУН-УПА нав'язує переконання, що ми мали діло із противником, який діяв продуманим і зорганізованим способом. Це також стосується до метод боротьби УПА, які були сперті на доброму, як на тодішні умови, теоретичному приготуванні й мали характер дій, що їх стосували партизанські рухи в роках 2-ої світової війни, а навіть і раніше«. Такий погляд репрезентували деякі командири польського людового війська, яке воювало з УПА в 1945-1946 роках.

У розвідувальному звідомленні 5 п. п. із грудня 1945 року читаємо: »Підтверджуються дані, що в бандах (от і культура! — П. Т.) є досвідчені з військового погляду люди, які знають методи правильного розташування вогневих середників, окопання й маскування. Командування оперативної групи »Ряшів«, у звідомленні із квітня 1946 року, стверджувало: »Методи операцій тих банд (?) дуже гострі та безоглядні, але, незалежно від того, вони мають всі прикмети зорганізованої і вишколеної партизанки«.

А Щесняк і Шота додали ще від себе: »УПА спирала свою діяльність на дотеперішньому дорібкові націоналістичного руху — на опрацюванні воєнної доктрини та на власних і чужих досвідах« (стор. 279).

Польські втрати в боротьбі з УПА

ОУН і УПА на землях Закерзонського краю мали діло не тільки з регулярними відділами польської армії, Корпусом внутрішньої безпеки (КБВ), польськими прикордонними військами, а також із совєтськими прикордонниками, чекістами тощо.

Большевики своїх втрат у боротьбі з ОУН і УПА в Україні та на Закерзонні не виявили й ніколи не виявлять, бо бояться правди.

Щесняк і Шота подали польські втрати в людях у чотирьох схемах (стор. 526-529), а важливіші збройні акції ОУН-УПА відтворили за датами на 530-533 сторінках.

Отож разом, 5-ий піхотний полк 2-ої дивізії (ДП), 3 ДП, 6 ДП, 8 ДП, 9, 14 і 17 ДП, КБВ, ВОП та інші подібні групи зазнали втрат у людях — 997 вояків.

Дві кінцеві схеми подають членів УБП (Ужонд Безпеченьства Публічнеґо), МО, ОРМО (міліції), компартії, адміністративного персоналу та цивільних осіб, які загинули в боях з УПА. Втрати компартії, органів безпеки, міліції та адміністрації становлять разом 603 особи, а цивільних поляків — 599.

(Далі буде)

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ В ЛОНДОНІ

МИХАЙЛО ОСАДЧИЙ

CATARACT (БІЛЬМО)

у перекладі англійською мовою. 112 стор. плюс 12 репродукцій картин мистця — в'язня московських концтаборів. Книжка на доброму папері, в твердій обкладинці з ілюстрованою сорочинкою.

Цей автобіографічний нарис про арештування і перебування у московських концтаборах — високої літературно-мистецької якости твір, який заслуговує на розповсюдження в англомовних країнах серед письменників, літературознавців, науковців, студентів, журналістів, англомовних приятелів і знайомих, а також добра лектура англомовним українцям для ознайомлення з московсько-большевицькою дійсністю.

Ціна: у Великій Британії — 2 ф., у США і Канаді — 6 дол., в Австралії — 5 дол., в Німеччині — 15 нм., в інших країнах рівновартість англ. фунта.

Для українських читачів поручаємо »БІЛЬМО« Михайла Осадчого українською мовою. Добрий папір, тверда обкладинка із сорочинкою.

Ціна: у Великій Британії — 1 ф. 50 п., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість англ. фун.

Замовлення просимо слати:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

ОГЛЯДИ НОВИХ ВИДАНЬ

Ю. Д.

ЦІННА СТУДІЯ З ДІЛЯНКИ СИМОНЕНКОЗНАВСТВА

Ігор Шанковський: СИМОНЕНКО. Семантична студія. Лондон, 1975 рік. Видання Союзу Українців у Великій Британії. 144 стор., бібліографія, показник. Обкладинка роботи проф. *Роберта Лісовського.*

Відомий поет і перекладач японських »гайку й сенрію«, автор літературознавчих есеїв у »Визвольному Шляху« і »Юкренієн Ревю«, Ігор Шанковський написав студію про передчасно згаслого українського »підсовєтського« поета Василя Симоненка. Це цінний вклад в українське літературознавство, зокрема в симоненкознавство. Любителі творчости цього сина Полтавщини, що за висловом І. Кошелівця »пішов у Шевченкові сліди«, бо всі свої сили й талант присвятив рідній Україні, можуть багато скористати із студії І. Шанковського, що добре знає Симоненкову творчість у різних її варіянтах, добре орієнтується в »літературі предмету« і добре розуміє свого улюбленого поета.

Зміст книжки-студії — це головно аналіза творчости Василя Симоненка. Вона вдумлива й оригінальна, а автор назвав її »семантичною студією«, бо ставить собі за мету знайти »семантичне навантаження« слова у творах В. Симоненка. Термін »семантичне навантаження« ужив І. Шанковський уперше, і в слові автора пояснив, про що мова. В іншому місці своєї праці автор також пояснює мету своєї методи — »слідкування за потаємними дорогами Симоненкових міркувань« у його творчості (стор. 61). Таких Симоненкових »потаємних доріг« І. Шанковський відкрив багато, що й дало йому можливість зробити ось який висновок: »Місце Симоненка не є ані по боці режиму, ані по боці »соціялістичного реалізму«, ні »стиляг« у літературі. Місце Симоненка серед творчих шукань; серед тих шукань він — першовідкривач — безстрашний речник правди, поборник національної самобутности...« (стор. 61).

Студія І. Шанковського складається із »Слова автора« українською та англійською мовами і 5-ох розділів. Бувши прихильником критичної, а не лінґвістичної методи в літературних дослідженнях, і вийшовши з потреби дослідити біографію автора, добу й оточення, в яких він жив (стор. 38), І. Шанковський присвячує перший розділ студії »місцю В. Симоненка в українській літературі«. А »місце« це визначається на тлі українського літературного процесу, почавши від Тараса Шевченка, але найосновніше автор аналізує т. зв. радянську частину цього про-

цесу. Метода його аналізи — статистична. Послуговуючись різними біо-бібліографічними словниками, І. Шанковський досліджує статистично 530 українських письменників, що їх поміщено в »Словнику« з 1965 року.

Висліди дослідів подано в окремих таблицях, у яких показані партійність, соціяльне походження, освіта, національна приналежність, реґіональне походження письменників, їх участь у війні (вбитих — 26 письменників), репресії влади над ними (репресовано й реабілітовано 76 письменників, але про знищених даних немає).

Авторові не вистачають дані з 1965 року і він ще раз вертається до своєї статистичної аналізи і подає дані про 748 письменників, що були членами СПУ 1-го січня 1966 року. Із порівняння цифер за 1965 і 1966 роки він зробив цікаві висновки про літературний процес 60-их років. На тлі статистичних аналіз черговою ниткою в'ється біографія В. Симоненка, що, на думку автора, був »інтеґральною частиною руху шестидесятників« (стор. 22).

Розшуки за »семантичним навантаженням« у творчості В. Симоненка охоплюють 4 розділи: »Окрайці думок — Щоденник Василя Симоненка«, »Тринадцять новель«, »Дві казки для дорослих« та »Поезія відваги і гніву«. Останній розділ розподілений на два підрозділи: »Поети шістдесятих років« і »Симоненкова поетика«.

В цій частині студії можна підкреслити дві її позитивні прикмети: обширні цитати з творів В. Симоненка (з різними варіянтами текстів) допомагають слідкувати за ходом думок авторової аналізи, а численні посилання під текстом не залишають авторових тверджень без потрібної документації.

Обговорюючи »симантичне навантаження« у Симоненковому »Щоденнику«, автор ширше спиняється над кастрацією його творів совєтською цензурою. Тут особливо цікаві його помічення про кастрацію і »симантичне навантаження« поезії, означеної трьома зірками, що була надрукована в київському журналі »Зміна« (вересень 1963 р.). Мабуть, тут І. Шанковський повністю відкрив справжні »потаємні дороги« міркувань В. Симоненка (стор. 57-58).

У наступних розділах маємо аналізу »13 новель« та »2-ох казок для дорослих«. І. Шанковський високо цінить В. Симоненка, як автора новель, підкреслює його »сувору економію слова« та визначає місце Симоненкові »на самім вершку досьогочасної української новелі« (стор. 75).

»Економія слова« прикметна теж студії І. Шанковського. Він дуже ощадний на слова, хоч виклад його думок ясний. Багато »семантичного навантаження« слів знайшов автор у »казках для дорослих«, основно проаналізованих, але найбільше цього »навантаження« знайшов у »поезії відваги і гніву« (стор. 103-115). Тут проведено й статистичну аналізу шестидесятників.

Аналізуючи їх творчість, автор робить висновок, що взагалі українські »радянські« поети, від Рильського почавши, немов домовлялися між собою про потребу »семантичного навантаження поодиноких термінів додатковими значеннями«. Відкрити їх у їхніх творах — особливе завдання вільного літературознавства.

Дуже гарний і переконливий підрозділ про »Симоненкову поетику«. Автор, сам поет, має поетичний інстинкт і легко розшифровує Симоненкові поезії. Допомагає йому в цьому наука поетики, яка часто підказує, як »розщеплювати атоми важкого металу слова« В. Симоненка. Симоненкова »поезія відваги і гніву«, каже автор, явно »революційна«, бо майже »кожна думка цієї небуденної людини — спрямована проти загального лиха, яке колинебудь приносив українському народові всякий окупант« (стор. 115). Коли ж мова про московсько-большевицького окупанта, то розшуки »семантичного навантаження« у творчості В. Симоненка будуть йому особливо немилі. І. Шанковський безщадно викриває злобу, брехню, перекручування сучасного окупанта в намаганні присвоїти собі В. Симоненка. Деякі підленькі махінації окупанта автор уміло викриває, напр., у відповіді на вимушене твердження І. Світличного в горезвісних »Вістях з України«, що не було, мовляв, жодної збірки В. Симоненка п. з. »Берег чекань«, а те, що під цією назвою появилося у Мюнхені — тільки »леґенда«. Ігор Шанковський фактами доводить, що Симоненко справді був підготував збірку під цією назвою. Він подає цитату із статті про В. Симоненка, що була надрукована в »Літературній Україні« (з 14 грудня 1962 р.), якою стверджено таке: »Зараз поет підготував другу книжку — »Берег чекань« (стор. 118). Отже, »Берег чекань« був і, як видно, партійні наставники »перестаралися«, примусивши І. Світличного заперечити його існування.

Далі автор покликається й на Ю. Лободовського, польського поета в екзилі, який твердить, що Симоненка судили посмертно поруч... Івана Світличного і вирішили усунути його з членів КПСС (стор. 118-119), а його однодумця по суті, І. Світличного, засудили на довготермінове покарання тюрмою.

Студія Ігоря Шанковського — добра праця і з нею варто ознайомитися кожному. Вичерпна бібліографія і показник осіб доповняють цю цікаву студію. Книжка видана старанно, коректа добра. За її видання Союзові Українців у Великій Британії треба визнати »кредит«.

Оксана КЕРЧ

»ПАТЕТИЧНА СОНАТА« МИКОЛИ КУЛІША АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

У серії творів В-ва »Українська Академічна Преса« появилася — поруч таких перекладів англійською мовою, як »Невеличка драма« Підмогильного, »Чорна Рада« П. Куліша, »Фата морґана« М. Коцюбинського — і »Патетична соната« Миколи Куліша. Переклад англійською мовою — проф. Юрія Луцького та його дружини Мойри Луцької з Торонта. Вступне слово — проф. Ралфа Ліндгайма, в якому цей канадець виявив добре знання цього українського знаменитого твору. Він з'ясував причини кількох редакцій »Патетичної сонати«, підкресливши, що вони зумовлені вимогами московської цензури, тому у виданні з 1968 року додано ще й ціле нове закінчення твору, яке різко відрізняється від драми дидактично-аґітковим стилем, обнижує вартість твору та перетворює його з драми на мелодраму. Адже відомо, що драма Миколи Куліша »Патетична соната« написана неоромантично-символічним стилем, далеким від панівного соцреалізму, накиненого всім поневоленим у СССР народам. Соцреалістичний стиль був абсолютно чужим драматургові аж до його передчасної смерти.

»Патетична соната« — оригінальний твір піднесеного XX-го століття, твір гострого політичного звучання. Бувши однодумцем і близьким співробітником Миколи Хвильового, М. Куліш уважав свої твори за відображення тих ідей, які були близькими всім тодішнім українським патріотам. Отже, був одним із тих, про яких кажуть: »Коли в народу немає борців, тоді борцями стають поети«.

Святослав Гординський, упорядник видання »Патетичної сонати« в 1943 році, пише таке: »Треба визнати, що Куліш дуже зручно використовував вимоги комуністичної партії щодо боротьби за »новий соціяльний побут«, повертаючи своє гостре сатиричне вістря найбільше проти »пристосувального малоросіянства«, московського великодержавного шовінізму та тієї рідної обивательщини, що була яловим ґрунтом для посіву національної ідеї, або ж залазила у фантастичні »малахіянські утопії«. Все це дуже добре згоджувалося з його поглядами на національну боротьбу, бо ні-гарячий, ні-холодний тип обивателя справді був найбільшим гальмом у тій боротьбі«.

А далі: »Сполохана Москва, побачивши, що українці використали т. зв. українізацію зовсім не в тому напрямі, як цього бажала комуністична партія, кинулася гальмувати процес відродження нації — гасло, що його Хвильовий, сам член партії, висунув як передумову для майбутнього соціяльного ладу в Україні. Проти діялектичного матеріялізму він висунув свою романтику вітаїзму, »якої перспективи —

роля одного з фельдмаршалів у майбутніх барикадних боях«... У пляні цієї романтики героїня »Вальдшнепів«, Аґлая, вимагає героїчної постави до життя. Але, коли у Хвильового (бодай у відомій частині знищеного роману) вся боротьба відбувається в царині ідей, то Куліш в консеквенції поклав її ширше й підніс до збройного чину, чим надав своєму творові великої динаміки... Героїня твору Марина, заполонена святою ідеєю національного визволення, знає, що переможуть лиш того ідеї, хто вийде з ними на ешафот і смерті ввічі скаже...«

Власне, »ці українські національні ідеї Куліш зумів утілити в постаті Марини-Чайки з такою нечуваною силою, що скрізь там, де приходить до ідейних суперечок та зударів, вони спалахують як електричні розрядження високого струму... Жанна д'Арк української національної гордости — так хочеться назвати Марину-Чайку«.

У виданні з 1943 року »Патетична соната« закінчується реплікою Марини:

»*Вона* (виразно): Я сама про це скажу! Я йду й скажу... Так, я Чайка! Скажу, я тая чайка, що літала над Жовтими Водами, об дороги чумацькії билась (притишуючись), що літа й б'еться в кожному козацькому серці... Я скажу, що я...

Лука, що стояв при останніх словах під дверима, відчиняє двері й жестом показує червоноармійцям забрати Марину«.

Переклад проф. Юрія Луцького »Патетичної сонати« закінчується на двох із половиною дописаних сторінках, які »уточнюють« дидактичність мелодрами.

Коли ж мова про переклад цього твору, то він вийшов дбайливо й елеґантно під пером поважного вченого. Відомо ж, що кращий твір, то важче його перекладати. Іноді перекладач мусить відзначатися якостями, прикметними авторові оригінального твору. Наприклад, переклад творів Шекспіра у Юрія Клена вийшов добрим, а переклад Тодося Осьмачки — геніяльним. Подібно можна говорити і про переклад »Патетичної сонати« М. Куліша. Ученому Юрієві Луцькому він удався настільки, що в ньому немає разючих помилок, які трапляються у наших перекладах, і відчувається досконале знання обидвох мов. Очевидно, проф. Ю. Луцькому було важко передати в перекладі всі мовні тонкощі Кулішевого мовостилю, особливо ті іронічні натяки, що ними виповнені твори драматурга, як ось, напр., репліки Конвоя: »Таж пардона привели«, а в перекладі спрощено — »ми привели в'язня«, або пропущені »вчені« слова: »нацея«, »панацея«, »ґарнітур«, »бомон«, якими чваниться безграмотний матрос...

Не зважаючи на надмірно велику об'єктивність перекладача, яка привела його до користування пофальшованим (але останнім) виданням твору, навіть у такому вигляді переклад дає чужинцеві уяву про талант нашого великого драматурга.

Дуже гарна обкладинка Миколи Левицького, добрий папір і елеґантність викликають добре враження від цього дійсно академічного видання.

З НОВИХ ВИДАНЬ

»В ПОХОДІ ДО ВОЛІ« — книга споминів *Миколи Климишина*, що вийшла друком наприкінці січня 1966 року (Видавнича Спілка »Гомін України«, Торонто, Канада).

Це перший том споминів про боротьбу ОУН в 1931-1941 роках, себто до арештування автора в Житомирі, як провідника Північної Похідної Групи ОУН.

Книга складається із 8-ох розділів: »У вічному марші поколінь« — історичне тло споминів, »Ярослав Карпинець«, »Степан Бандера«, »На Святий Хрест«, »В новій тюрмі«, »Микола Лемик«, »Бандера провідником ОУН«, »Куди Бог провадить« — похід Північної Похідної Групи ОУН на центральні землі України, аж під Київ.

Спомини М. Климишина — великий образ, широке полотно, на якому барвисто і яскраво змальовано ОУН, її підпільну революційно-визвольну боротьбу, її провідних і рядових членів, їхнє життя і їх геройські чини, а разом із тим переслідування ворогом, арештування, тюрми й навіть смерть в ім'я великої ідеї — визволення України і відновлення її державної незалежности. Отже, яскраво змальовано, як жили, творили, боролися і гинули ті, для яких мета їхнього життя була визначена девізою: »Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї!« Вони ж у 1941 році відновили Українську державу, створили героїчну УПА, боролися в її рядах, а згодом, попавши в руки ворога, організували повстання в московських концтаборах. На їхній крові й жертві виросло сьогодні молоде покоління, що бореться за ту саму велику ідею — українську самобутність, незалежність і державність.

Книгу із зацікавленням прочитають учасники і співучасники боротьби ОУН, сини й дочки тих батьків-борців, що брали в ній участь, як і кожен українець, що живе життям і боротьбою українського народу, з пієтизмом і пошаною ставиться до кращих синів і дочок України, які віддали своє життя за її визволення.

Спомини Миколи Климишина вийшли накладом та заходами Ліґи Визволення України і Дослідного Інституту в Торонті — у твердій оправі, із золотими відтисками. Ціна — 15 дол. Адреса для замовлення книги: LVU, 140 Bathurst St., Toronto, Ont., Canada, MSV 2R3.

*

»ШЛЯХОМ ЛЕҐЕНДИ« — спомини *Богдана Казанівського,* учасника боротьби українського підпілля проти польських, большевицьких і німецьких окупантів України, присвячені пам'яті Івана Климова-Леґенди.

Автор особистими свідченнями утривалює пам'ять про одного з найвизначніших провідників ОУН — І. Климова-Леґенду, показує ряд інших постатей, борців українського націоналістичного підпілля, та подає багато фактів із революційної діяльности ОУН, у якій він і його друзі брали участь. Деякі з тих фактів і подій кидають більше світла на маловідомі її епізоди. Спомини мають також документальну вартість, бо їх автор сам співучасник визвольної боротьби ОУН та свідок багатьох подій.

Книжка цікава й корисна для читачів різного віку, зокрема для молодших, для тих, що народились уже на чужині, але прагнуть ознайомитися з найновішою визвольною боротьбою українського народу.

»Шляхом Леґенди« — дбайливо видана книга завдяки фінансовій допомозі п. Петра Кирика, має 292 стор. + 13 непаґінованих з ілюстраціями, в твердій обкладинці з мистецькою сорочинкою роботи Данусі Казанівської.

Ціна: у Великій Британії — 3 фун., у США і Канаді — 8 дол., в Австралії — 6 дол., у Німеччині — 20 нм., у Франції — 30 фф., у Бельгії — 250 бф. Замовляти можна: Ukrainian Publishers Ltd. 200 Liverpool Road, London N1 1LF, Great Britain.

Чи Ви вже заплатили передплату »В.Ш.« на 1976 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 29-річчя! Допомагайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

ІЗ ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ

Відійшов у Вічність

28-го лютого ц. р., після довгої і тяжкої недуги, в Мюнхені (Західня Німеччина) помер *Петро Кізко* — поет, письменник, публіцист, редактор.

Покійний народився 29-го червня 1913 року в с. Стара Водолага на Харківщині. Автор багатьох новель, оповідань, поезій, повістей (деякі з них вийшли друком), публіцистичних статтей на громадські, політичні й ідеологічно-виховні теми. Редактор і співредактор багатьох видань, зокрема для молоді (СУМ). Був гарячим українським патріотом, ідейно-стійким визначним членом ОУН, безкомпромісовим борцем за права і державність українського народу. Колишній редактор »Українського Самостійника«, співредактор »Шляху Перемоги«, співробітник »Визвольного Шляху«, »Гомону України«, »Вісника ООЧСУ«, »Української Думки« та інших націоналістичних видань.

Покійний залишив по собі пам'ять щирого українського патріота-націоналіста. Відійшов від нас, передчасно, у Вічність трудолюбивий, талановитий вірний син поневоленої української нації, для якої жив і працював ціле своє життя. Вічна Йому пам'ять!

*

* *Композитор Ігор Білогруд* із Чікаго (США) написав до слів поетеси *Ганни Черінь* кантату для хору під заг. »Сонце Свободи«, присвятивши цей твір 100-річчю поселення українців у Америці. Кантата складається з чотирьох частин, написана в оптимістичному дусі, її виконання триватиме, приблизно, 20 хвилин. Твір для хору з оркестрою. »Україно покривджена, де твої діти?« — запитує поетка, стверджуючи, що навіть »трава-ломикамінь« у Сибіру пробивається крізь сніги та кригу, там, де мучаться заслані Москвою найкращі сини й дочки України.

* *Синхронно-хронологічна таблиця з історії України* вийшла з друку окремою відбиткою з »Енциклопедії Українознавства« НТШ. Таблицю, яка подає відомості з історії України з 10-го століття й майже до наших днів та порівнює українські події з подіями у Візантії, Польщі, Татарії й Московщині, склав сл. п. проф. Леонід Соневицький, який передчасно помер у Америці (1922-1966).

* *В січні ц. р. в Нью-Йорку відбулася виставка картин мистця Володимира Баляса.* Влаштована заходами Об'єднання Мистців Українців Америки в ґалерії ОМУА в Нью-Йорку, після виставки емалій Константина *Шонка-Русича.* У виставковій залі Українського Інституту Америки при 5-ій авеню (в Нью-Йорку) відбулася в лютому ц. р. індивідуальна виставка мистця-піонера *Василя Панчака,* який прибув до Америки молодим хлопцем понад півстоліття тому.

Всі виставки користувалися увагою відвідувачів.

* *Визначний співак-соліст Михайло Мінський,* бас-баритон, відбуде цього року гостинне концертове турне по Австралії. Концерти передбачені в наступних скупченнях українських поселенців: у травні — в Перті, Мельборні, Джілонґу, в Канберрі — 6. 6., у Сіднеї — 12. 6. і в Брізбен-Окслеї — 20 червня 1976 р.

Маестро М. Мінський відомий не тільки з концертових індивідуальних виступів та в складі хорової капелі бандуристів ім. Т. Шевченка, він наспівав декілька платівок, в супроводі різних оркестр, зокрема »Гетьмани«, »Маєва нічка«, »Богиня степова«, »Струни серця« та »Чорний ліс«, що вийшли заходами Культурної Фундації »АРФА-Рекордс« у Канаді, під керівництвом п-і Емілії Остапчук. Багато пісень цілком нові в нашому репертуарі, в тому й про Аллу Горську, про Головного командира УПА ген.-хор. Тараса Чупринку-Шухевича та інші.

Довідуємося, що тепер маестро Михайло Мінський працює над записом нової платівки під назвою »На схилах Дніпра«, що має незабаром вийти з маркою »АРФА-Рекордс« у Річмонді (Британська Колюмбія, Канада).

* *Відомий американський кіноактор Майк Мазуркі* (Михайло Мазуркевич) взяв участь у короткометражному фільмі режисера Дж. Менделюка в Канаді, під назвою »Ялинка« — за новелею Михайла Коцюбинського, на різдвяну тематику. Крім М. Мазуркевича, у фільмі виступають М. Зенон, К. Зоро, Д. Абсен, Наталка Неліп, костюми З. Рада. У фільмі зображено українські різдвяні звичаї. Його копії відіслані до канадської телевізійної мережі та до »Волт Дісней Продакшен« у США.

* *Молода піяністка Ірена Олеся Кузьмич,* ґрадуантка Консерваторії в Торонті, випускниця Рідної Школи при Осередку СУМ, виступає з успішними концертами (також як піяністка при хорі »Луна-Лисенко« в Судбурах). Акомпаніювала відомому співакові Ярославові Щурові, брала участь у награнні двох стереоплатівок.

* *Колишня прімадонна Київської Опери Ганна Колесник* під час свого турне в Європі, зокрема в Англії, виступила також у Парижі, у залі »Плеєль-Дебюссі« з індивідуальним концертом-речитативом у грудні 1975 р. Її виступ Софія Наумович назвала у »Шляху Перемоги« (з 28 грудня м. р.) »концертом-шедевром«. Акомпаніювала французька піяністка Деніз Ферранд-Теле. Рецензентка вважає, що місце Ганни Колесник на найкращих оперних сценах західньої Европи, де вона подорожувала. У її програмі є твори М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Вахнянина, М. Лисенка, К. Данькевича та інших. Не менший успіх мала Ганна Колесник і в Мюнхені, де виступала в Софієнзаль.

* *Мистецькі групи Української Репрезентації в Сан-Павльо* (Бразілія) виступили з гарним успіхом м. р. на Четвертому побутовому фестивалі, в якому брали участь також японці, мексіканці, угорці, литовці та інші національні групи.

* *Д-ра Богдана Сацюка* обрано головою Південно-східньої лінґвістичної Асоціяції, що об'єднує до 500 науковців-лінґвістів із 13 стейтів Америки та з району Карібського моря. Д-р Б. Сацюк — професор мовознавства в університеті Ґейзенвілл на Фльоріді.

* *Управа НТШ в Канаді* створила окрему фундацію для підготови й видання книги англійською мовою »В обороні українського народу й культури« — про фізичне винищування українського народу Москвою шляхом культурного ґеноциду, російщення тощо. Ліквідаційна комісія кооперативи Норд-Вінніпеґ у Канаді передала на цю фундацію, на руки голови д-ра Богдана Стебельського, чек на суму понад 12,000 дол.

* *Заходами д-ра Любомира Винара*, у співпраці з іншими науковцями-картографами, незабаром вийде докладно опрацьований »Історичний атлас України«, що заперечить пофальшовані картимапи, складені в окупованій Україні чи в самій Москві. Атлас доповнить також багато чужинецьких географічних атласів — американських, канадських, англійських та інших, у яких часто взагалі пропущена назва України, або ж подана тільки як географічна одиниця.

* *Виставка скульптури Ярослави Ґеруляк* відбулася в ґалерії »ЕКО« у Дітройті (США). Були показані скульптура, малярство і тканини. В картинах домінували дівочі постаті та рослинність. Більшість скульптур ужиткового характеру, але вони позначені мистецьким смаком і виконанням. На оселі УНС »Союзівка« стоїть її велика скульптура — водограй »Маяна« (богиня весни і кохання за поганських часів в Україні-Русі).

* *Композитор Андрій Гнатишин* у Відні скомпонував на замовлення о. Й. Шарого з Чікаґо нову Св. Літургію. Копія партитури буде вмурована в наріжний камінь церкви, що будується в Чікаґо. Андрій Гнатишин написав уже понад десять Богослужб, призначених для виконання чоловічим, мішаним, вояцьким і навіть дитячим хором.

* *Професора Саскачеванського університету Рому Франко* призначено заступником голови Урядової Фільмової Ради Канади на наступні три роки. П-ні Р. Франко — автор матеріялів для вивчення української мови зорово-слуховою методою в державних школах Канади, з допомогою текстів, малюнків та записів на стрічку-»тейп«. Фільмова Рада вже провела адоптацію 9 фільмів на українську мову та випустила півгодинний документальний фільм »Степами я не ходив ніколи« (про життя 4-ох ґенерацій родини Карасевичів у Вінніпезі).

Зібрав Лесь ОЛЕКСАНДЕР

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

Велика Британія:

О. Марковський (Манчестер) — 10 ф.; *А. Когут* (Міддлесборо) — 10 ф.; *проф. В. Василенко* (Лондон) — 5 ф.; *М. Островерха* (Рочдейл) — 5 ф.; *І. Михальчук* (Ґейнсборо) — 5 ф.; *П. Вербюк* (Рочестер) — 4 ф. По 2 ф. — С. Савків (Брадфорд), Я. Смола (Ейлсбері), О. Красій (Ковентрі), А. Тисячний (Ковентрі), М. Кізимишин (Галіфакс), В. Янківський (Болтон), І. Парубочий (Фелікстов), В. Романович (Воррінґтон), М. Душний (Лій), В. Алян (Лондон), С. Стрільбицький (Фелікстов), М. Некига (Бірмінґгам), О. Довбуш (Лестер), Т. Дуда (Брадфорд), О. Ковальчук (Брадфорд). По 1 ф. 50 п. — М. Волошинович (Волвергамптон), М. Прихідний (Бедфорд), Г. Марків (Брадфорд), Д. Василик (Брадфорд), П. Стасюк (Челмсфорд); по 1 ф. — Я. Рокош (Сканторп), В. Петришин (Бедфорд), пані Д. Походай (Бедфорд), Б. Рогач (Галіфакс), Я. Дунець (Ковентрі), В. Олексевич (Аштон), С. Ковалик (Ілкестон), М. Зеленюк (Ноттінґем), П. Орищук (Лютон), М. Мадилюс (Бедфорд), М. Стухлий (Ковентрі); Г. Зьомбра (Іпсвіч) — 80 п.; М. Мандрика (Едінбурґ) — 75 п.; І. Керничний (Брадфорд) — 50 п.

США:

По 5 дол. — М. Новаківський (Дітройт), І. Винник (Нью-Йорк), Ю. Микитин (Нью-Йорк), В. Голод (Шікаго), А. Андеюк (Ньюварк).

Канада:

По 5 дол. — В. Паїк (Едмонтон), О. Мерцало (Едмонтон), В. Бицик (Ґвелл); М. Шанайда (Монтреаль) — 2 дол.

Австралія:

Г. Тимченко (Бералля) — 7 д. 50 ц.; *О. Гаврилів* (Фейрі Медовс) — 7 д. 50 ц.; *П. Коцан* (Ґранвіл) — 5 дол.; по 2 дол. — І. Млиновський, С. Пирч.

Бельгія:

С. *Маркусь* — 350 бф.; І. Бондаренко — 150 бф.

З нагоди вінчання п. *Я. Жука* із панною *Любою Вархоляк* у Ноттінґемі, присутні гості склали добровільними пожертвами 24 ф. Із зібраної суми призначено: 8 ф. на пресфонд »Визвольного Шляху«, 8 ф. на пресфонд »Української Думки« і 8 ф. на Українську Католицьку Катедру в Лондоні. Молодій Парі бажаємо щасливого родинного життя, а Жертводавцям — щиро дякуємо.

Всім Жертводавцям — щира подяка.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

1. *п. Григорій Цебрій* (Нью-Йорк, США) — 2.
2. *п. В. Дідюк* (ЛВУ, Торонто, Кан.) — 2.
3. *п. Орест Баран* (Лондон, Англія) — 1.
4. *п. В. Близіньский* (Пітерборо) — 1.

Всім правдивим активним Приятелям »Визвольного Шляху« щиро дякуємо за приєднання нових передплатників. Хто черговий?